

Йордан Радичков

**ПЕДЯ
ЗЕМЯ**

Профиздат

ЙОРДАН РАДИЧКОВ
ПЕДЯ ЗЕМЯ

chitanka.info

ПЕДЯ ЗЕМЯ

Равно плато с лозя, под платото полегат склон, яки дъбове стоят потънали до колене в земята, сякаш рисувани от Веселин Стайков и турени тук за украса. Подир дъбовете започва гъста гора, изглежда, че Златю Бояджиев си е играл да я нашари, после малко ливади са се разпръснали, зад ливадите стои смълчана липова гора. Зелено жито наднича любопитно над черни угари, в ниското се вие коларски път, мястото е спокойно и равно. Две рошави кончета теглят каруца със сено по пътя, върху сеното седи човек, дими с цигара; в безветрието пушекът дълго се точи зад него. Приглушено кънтят дзиловете на колелетата, кончетата пръхтят и теглят товара към нисък навес. Струва ми се, че Стоян Венев е нарисувал тези кончета, каруцата със сеното и човека, дето дими с цигарата. Само някаква внезапна шега липсва, за да бъде всичко като у Стоян Венев.

Но ето я и шегата. Човекът възви внезапно и рязко, извика „Бре!“, каруцата със сеното се преобърна на равното, съвсем близко до навеса. Конете почнаха да цвилят и ритат, човекът се развика за нож, удряше се по бедрата, крещеше, че добичетата ще се издушат. Имах нож, правен от асеновградски майстор, според майстора ножът може да сече мотики така, както се секат тикви. Амунициите на конете бяха прорязани, добичетата се освободиха от впряга. „Човече — питам го, — защо преобърна каруцата на това равно място?“ — „Гяволетината — рече човекът — я преобърна. Гяволетината подпъна колелото и я обърна. Есенес на това място две коли с тикви се преобърнаха, все гяволетините ги преобърнаха.“ — „Ами къде са гяволетините?“ — „Тъдява трябва да са“ — почесва се човекът и започва да се оглежда.

Вместо дяволетини липов заек се вижда как подрипва в липовата гора. А мястото наистина е такова — само за гяволетини — закътано, нежно, с меки гънки, с чудно начупен терен, с разхвърляни купчини от големи дървета, кичури нисък шумак, леска и повет, коларски път, виеща се змиеобразно река, бляскаща тук и там между дърветата; гяволетините, ако са стари гяволетини, тъкмо такова място ще изберат

да се прикриват, защото никой отникъде не може да ги забележи, а пък те виждат всичко като на длан.

Пътят върви помежду гората и ливадите, в гората се виждат много птичи гнезда, напомнят изоставени къщи със заковани дъски на прозорците. Сини тръни стърчат край пътя, към плодовете им ни пиле посяга, ни човек. Затова пък трънките посягат към минаващите овце — сума кичури вълна са оскубали от тях. Тези трънки са като недружелюбен човек, ни някой го поздравява, нито някой ще спре да го заговори, или като лошо написана статия във вестник, окото на читателя само я докосва отгоре и отминава, да не би някой трън да го закачи, тъй както трънките са закачали минаващите овце... Извор понататък се вижда край пътя, крива пътека води до него, много свят се е отбивал край извора. Водата бълбука, движи се, ври, есенна шума спи на дъното на извора. По повърхността притичва водомерка, без да измокри краката си. Колко хора и животни са пили от извора, колко птици и диви зверове са зърнали своите отражения, преди да докоснат водата! И докато те се отдалечават от извора, техните отражения се отдалечават също така, носени от водата, навлизат в по-големи реки, спокойно и плавно се врязват в Дунава, за да продължат към морето.

Две неща могат да отбият човека от пътя: огънят и бистрият извор. Това си мисля, като гледам сиви останки от старо огнище край кладенчето. Стъквам малко дърва, малко суха шума под тях, една клечка кибрит, чува се шум, свистене и пукане — нещо се ражда върху изоставеното огнище, синя струйка дим попоглежда малко сънено и лениво, но лумва червен пламък подир нея, подгонва я, други пламъци заиграват около дървата, а аз стоя, гледам тази подвижна и топла магия и си мисля, че в момента стоя между две чудеса — между огъня и водата — че човек (дай боже да съм човек!) изпитва непрекъсната жажда и винаги има нужда от топлина. Меките гънки на котловината ме обграждат отвсякъде, на запад се е отворила една пролука, за да мога да видя очертан каменния масив на Балкана и за да може въображението да нарисува върху този каменен масив башибозук и Ботеви четници, дядо Йоцо, взрян в дефилето, баба Илийца с лодката и с четника и потъналия в барут Зли дол. Плод на въображението ли е това или наистина чак тук, в това закътано място, кажи-речи една педя земя, при по-голяма напрегнатост човек може да усети мириса на барут?

Огънят припламва и стихва като внезапна мисъл, почувствувала се неловко затуй, че е изпреварила другите мисли или че се е повдигнала с една педя нагоре. Човек може да стои така безкрайно, потънал в съзерцание. Бяла мъгла обгръща каменния масив в далечината, виденията изчезват, в гората една вейка си маха сама, като че ми се заканва нещо с пръст. Как тъй се раздвижи тази вейка и кой я раздвижи, не зная. Може би това е работа на гяволетините, дето обърнаха каруцата със сеното!

Изоставям заспиващия огън и извора. Изворът е все така жив, огънят се загръща в сива пелена, смалвява се, но продължава да диша. Отпреде ми, сред ниски храсти и камъш, виждам как нещо ме наблюдава. Колкото повече го приближавам, толкова по-любопитно става окото му: око на малко езеро, защитено от камъш, постоянно будно и отворено сред гората, око, което вижда всичко и знае всичко наоколо. Гледам да не затъна в камъша, заобикалям и тръгвам покрай реката. Вървя и имам чувството, че будното езерно око продължава да ме гледа. Обръщам се, то наистина ме гледа, но този път не ми се струва така бляскаво, ами има нещо металносиво в него. Поглеждам небето над себе си, небето е станало металносиво. То започва да сее ситна суграшица и се спуска все по-ниско и по-ниско над земята.

Вървя покрай брега на реката и се любувам на нейните чудни извивки. В първоначалния си вид тя е проявявала почти детско любопитство.. Тук е завила наляво примамена от скупчените червени глогини, после се е върнала малко назад, сетила се за нещо, постоела е там, подълбала е малко високия бряг, подир което е хукнала, но за съвсем кратко време, защото пак нещо я е спряло или се е препънала във висок праг. Прагът е преодолян и извивка подир извивка, между ракитак и повет, край строените за почест дъбове, реката е вървяла, спирала се е, криволичела е, но ни за миг не е забравила, че трябва да стигне до голямата река и морето. Тъй и човекът криволичи в своя път, докато достигне голямата си цел. Някои успяват, други застиват в криволиците си, както застиват гънките върху вцепенено човешко лице... Та ето така ме води реката край себе си, сякаш човек ме е хванал за ръка и ме води.

Отскубвам се от тази река, излизам по склона покрай липовата гора. Ще поседя в ливадата, ще изпуша една цигара тютюн и ще погледам как суграшицата преминава в сняг и как първият сняг ще

започне да застила земята. В края на долината човекът завършва копата със сено. Привързани за каруцата, конете стоят един до друг и мълчат. Снегът се засилва, моята педя земя се смалява. Не виждам вече нито лозята, нито дъбовете, нито будното езерно око; пък и то не ме вижда. Само пътят се очертава все повече и повече, най-напред той побелява. Седя, пуша, мисля си: педя земя, а в нея е отразено цялото ти отечество, тъй както в капка роса се отразява слънцето. Бил съм по други земи, с големи мерки ги мерят, на хектари и мили, на версти и километри, и трябва да кажа, че това са големи земи. Но никъде не съм видял земя, по-голяма от моята, защото това е земя, която измерваме с човешката педя.

ХЛЯБ

От нашата работа нищо на мегдан не излиза, фурнаджийска работа! Станеш в петляно време, замесиш тестото, после идеш да напаляш фурната и докато се обърнеш, гледаш, тестото вече втасало, набъбва в коритото, като че иска да излезе от него. „Хайде, жена — казвам на жената, — да намесваме тестото, щото фурната ще изстине!“ И вземаме ние да намесваме тестото и да го правим на кръгли хлябове, докато стигнем половината. Тогава аз почвам да мятам с лопатата хлябовете в пещта, а жената донамесва останалото. Отвсякъде иде жежчава, очите парят от пот и от топлина, но работата ни е такава, че преди да туря капака на фурната, не мога крак да подвия. Тестото е жива работа, като жив човек диша около мене, то не търпи помайване.

Чак като туря капака, мога да седна и да изпуша една цигара тютюн, а жената сяда и почва да лепи изрезките от купоните. Времето е купонно, хлябът е кът, всяка сутрин жената требе да тича в комисарството, за да отчита брашното с купоните. Комисарството ти дава толкова и толкова брашно и срещу него иска толкова и толкова купони. Ако не ти е верен отчетът, край на брашното, загасвай фурната и спускай дървените кепенци!

А пък студена фурна е бетер мъртъв човек! Та седя аз и пуша тютюна, гледам как жената лепи купоните и позаслушвам с едно ухо не иде ли вече Милойко. И преди още да допуша тютюна, Милойко се задава с трите катъра. „Добро утро, бай Ангеле.“ — „Добро утро — казвам, — много си подранил сабаале!“ — „Че подранил съм, бай Ангеле, къде е чак горе Балканът, докато ида, докато насека три товара дърва и се върна, то ще се стъмни. Па и лесничейството не дава сега да сечем на старото сечище, ами се катерим като кози по соватите чак под Тодорини кукли и там събираме сухоежбина. То ти не отърва да ходиш догоре с катърите, изпопадаха им подковите, добичетата съвсем обосяха!“

Добичетата стоят пред фурната с три празни самара, гледат към нас през вдигнатите кепенци и поклащат глави. „Ще ми дадеш един

хляб, ама да е баят, бай Ангеле, щото баятият хляб е по-спорен.“ — „А торбата ще взимаш ли?“ — питам го и соча торбата под тезгяха. — „Ще я взема, уговорка имам да я кача днес, хора там ще ме чакат!“ — Той се навежда, та взема торбата с брашно. Торбата я имам от един пощенец, държавна работа е, от тия торби, дето турят пощата в тях. Тя и щемпел си има за пощите и телеграфите на царство България, непромокаема работа е, в реката да я натопиш, брашното в нея пак сухо ще си остане. Обяснявам това на Милойко, докато той привързва торбата към самара. Върху торбата хвърля зебло, отчупва парче хляб и дава на добичето. „Хайде, вземи залък хляб — говори Милойко на катъра, — щото имаш товар по нанагорното!“ Другите два катъра извърнаха глави, гледат как натовареният катър дъвче, после се обръщат на другата страна и гледат Милойко. Той улавя юлара на натоварения катър и тръгва по улицата, другите също тръгват, щото са навързани един за друг.

Изчезва Милойко в тъмното, чак сега се осмелявам да въздъхна дълбоко, жената ме поглежда, въздиша и тя, прекръства се и пак почва да лепи купоните. Ни аз казвам нещо, ни тя казва. Винаги когато Милойко мине в петляно време да вземе торбата с брашното, все си мисля какво би направил, ако го срещне полиция, но не съм го попитал никога. И жената не го е попитала, през целия ден мълчи и чак вечер, кога чуе да се задават Милойковите катъри, въздъхне шумно. „Добър ви вечер!“ — казва Милойко и пошляпва с пръчка катърите. Сутрин само на мене вика добро утро, а вечер двама ни поздравява! Добър ви вечер! По гласа си личи, че му е леко... И на нас ни олеква!

Жената лепи купоните, копитата на катърите заглъхват по улицата, тогава аз вдигам капака на пещта и почвам да вадя готовите хлябове. Далеч е още до съмване, но народът в градеца рано почва да щъка по улицата, кой тръгва за дърва към Балкана, кой в кариерите на Беговица, кой към гарата, а циганите на тумби, на тумби, нарамили дълги прътове, отиват да брулят кестени по Балкана. Един по един хората се отбиват във фурната: „Добро утро, бай Ангеле“. — „Добро утро“ — отвърщам, режа купоните с ножицата и продавам хлябовете, а жената се качва горе, в стаята, да замесва ново тесто.

Циганите, кога се отбият, се свиват зиморничаво и всяка втора дума, изречена от тях, е за комисарството. Те, ако не брулят кестени, на тумби клечат пред комисарството, а ако не ги видиш пред

комисарството, значи, че са потънали в горите да брулят кестени. На комисарството му е омръзнало от циганите, ама кога изчезнат за по-дълго време, чиновниците се вкисват, щото няма кого да вземат на подбив... Циганите се свиват зиморничаво във фурната, постопят се малко, вземат да се побутват, за да излизат, задигат един хляб на излизане и всеки вика на другия: „Аде, че глей кое време стана!“ Нарамват дългите прътове за брулене и ги чувам как говорят високо по пътя: „Те това е човек да има фурна като бай Ангел, па да пече хляб и да яде, да пече и да яде, та да му дойде до гуша! Малей, какъв студ! Ако горе, у Балкана, не е паднала слана, на!“

Първата фурна продавам, преди още слънцето да се е показало. И преди още слънцето да се е показало, отбирам сухи буковини, паля втората фурна и се качвам горе, в стаята, да почнем пак с жената да намесваме тестото. Всеки ден вадя по две фурни хляб, в събота три фурни вадя. В неделя не работим.

Тъй върви ден из ден, година из година, тестото ни изпи двамата с жената, нажежената пещ ни изсуши. Децата, дете се пръкнаха, изучиха и се разпиляха, пак останахме сами с жената. Всеки ден по две фурни хляб месим, в събота три фурни. Край няма нашата, народ гладен, пусто да остане това, дете господ е измислил — три пъти на ден човек да яде. Три пъти на ден и всеки път на софрата да има и хляб.

По петляно време започваме работа във фурната и всичко, що изкараме, народецът го изяжда. Като се обърне човек, вижда, че нищо не е оставил зад себе си. Понякога познати се отбият на приказки, шегуват се: „Бре, ти все месиш хляб и все няма хляб!“ — „Ей — казвам им, — ще вземем един ден с жената да омесим хляб, голям като връх Тодорини кукли, па ще го-изпечем, па ще го оставим насред града, та кой както мине да реже и от селата, като идват в пазарен ден, също да режат и да откарват с каруците и пак да няма свършване! Ето такъв хляб един ден ние с жената ще омесим, та като го видите, да ви паднат капите!“

Имаме един каменоделец, Леко Алексов, той не вярва. „Че вие — вика, — ако омесите такъв хляб, аз пък давам тук дума, кога умреш, да ти направя паметник, висок като връх Тодорини кукли! Че ти такъв хляб да опечеш, ще ти требе фурна, голяма колкото една стара къща!“

Къде ти, колкото една къща, като военния сеновал трябва да е голяма!“ — „Те нали сме живи — казвам на Леко Алексов, — ще видите!“

Аз на времето съм учил занаят при един хлебар, македонец. Някога си той държал фурна в Пирот и се хванал на бас, че може да изпече кифла, дълга двацет и пет метра. Никой не вярвал, щото никой не бил виждал такава кифла. Македонецът се запретнал, усукал тестото тънко като връв, премерили с метър и то излязло даже малко повече от двацет и пет метра. Тогава той взел и навил тестото на колело, метнал го вътре в пещта да се пече, а кога се опекло и вдигнал капака да го изважда, кифлата се била надула толкова много, че напълнила цялата пещ. Майсторът разправяше, че се наложило да строши устата на пещта, за да може да извади кифлата, щото пещта е голяма, а пък устата ѝ малка. Така моят майстор спечелил баса и си спомняше, че Пирот ял тая кифла цяла седмица.

„Аз съм бил в Пирот — казва Леко Алексов, — ама не съм чувал за тая работа.“ — „То е било отдавна — казвам му, — тя не е скорошна работа.“ Обаче го виждам, че не вярва.

На Леко Алексов очите му са все невярващи, все е малко примижал. Това сигурно е от камъка. По цял ден дяла каменни кръстове и корита за чешми, все го е страх камъкът да не се пукне под длетото му или да отхвъркне камък в очите, затуй и погледът му е такъв — гледа те, ама не ти вярва. На него и характерът му е такъв — и недоверчив, и остър. Ние, хлебарите, сме по-меки хора, с меко тесто работим, сърцата ни са някак по-меки. На младини бях буен човек, ама щом влязох в тестото, друга мая получих, почнах да втасвам заедно с него и постепенно омекнах. И се бунтувах много едно време, и в бой съм влизал, а сега се вра омекнал във фурната, меся хлябовете за народеца — всеки ден по две фурни, в събота три фурни — и гледам, че народецът пак не си е доял.

Като вадя втора фурна и нареждам хлябовете върху тезгяха, един хляб се преобърна по гръб. „Ай да му се не види — викам си, — ръцете ли взеха да ми отслабват, та не мога да измъкна лопатата изпод хляба, без да го преобръщам!...“ И тръгвам да избиколя и да оправя хляба, щото ние хлебарите сме малко суеверни. Па я само ние ли сме суеверни! Народецът и той гледа на хляба като на нещо свято, хляб не се оставя никога на софрата по гръб, високи гости с хляб и сол ще

бъдат посрещнати, човек не може да стъпи с крак върху хляба, а по християнските празници се причастяват с хляб и вино.

И избикалям тезгяха, но преди още да съм стигнал до хляба, на вратата се показва Леко Алексов. „Добро утро, опече ли хляба?“ — „Добро утро, опекох го. Какво тъй рано, сън ли те не хваща; гледам, че нещо раншко почна да ставаш?“ Леко Алексов ме гледа недоверчиво и остро, като че някоя люспа може да отхвъркне от мене и да се забие в окото му или пък да не би да взема да се разполовя на две, както понякога камъкът се разполовява под удара на чука. „Години, Ангелеее, години! Едно време като заклан спех, а сега дремна не дремна и ставам, ходя между камъните, яд почва да ме хваща на тях. Ние ще си идем, ще изгнием в тая пуста земя, а камъкът ни гние, ни ръжда хваща. Дай ми е оня хляб, по-изпеченият дето е!“

Подавам му хляба, Леко Алексов отчупи, подъвка, подъвка, поогледа фурната и изведнъж се обърна да си върви. „А, довиждане!“ Аз оправих преобърнатия по гръб хляб и пак почнах с лопатата да изваждам останалите от фурната. Докато извадя цялата фурна, три или четири хляба се преобърнаха. „Остарял съм вече! — мисля си. — Моят майстор, македонецът, кога остаря, неговите хлябове също се преобръщаха, Не ще имам май време с жената един ден да опечем хляб, голям като връх Тодорини кукли, та целия град да нахраним с него, и народецът от селата да нахраним, кога дойде с каруците на пазар.“ Премислям си това, хора идват, режа купони, подавам хляб и с едно ухо чувам как жена ми стърже горе коритото с огрибката, как го помита и чисти.

До разсъмване продавам целия хляб, тезгяхът пред мене лежи гол като дюшеме. През вдигнатите кепенци виждам навън купчина загаснали въглища и два-три кубика буковини. Ученици минават по улицата, повече момчетии, турят си крак един на друг, надхитрят се. „Виж ти — мисля си, — човек от дете се учи да туря крак на другия, да спъне човека, дето върви пред него!“ Жената излиза с купоните, тръгва към комисарството. Аз разпасвам престилката, пускам кепенците и притварям вратата. Ще сляза по тясната улица да погледна тук и там еснафът какво прави.

В една дупка семкаджията продава тиквени семки. С човека се познаваме от дълги години, той носи тавите със семе аз да му ги пека. „Как е, как е?“ — питам го — „Ами нали виждаш, Ангеле, цял живот с

една тиквена семка се боря! Може ли да надделееш с тиквена семка!...“ Гледам го, лицето му също заприличало на тиквена семка. По-нататък шивачът си бодеше очите, тропосва нещо. При него свръщам да поседя, една цигара тютюн изпушвам. Навсякъде конци, изрезки, не може да влезеш и да не излезеш с конец, залепнал я по крачолите, я по ръкавите. „Мияле — викам му, — ще тебе да ми ушиеш едни гащи, тия съвсем се дотъркаха.“ — „Дадено, ще ушием, нали за това сме шивачи, да шием, да пооблечем народа с едно друго.“ — „Обличате го — казвам на Миял, — ама гледам, че народът все гол ходи“ — „И аз на това се чудя — клати глава Миял, — уж все ново шия, а народът все по-оголява!“ Истина е, че ние, занаятчиите, се борим колкото можем, ама с две ръце човек може ли да надделееш! С две ръце тебе да изхраниш градеца с хляб. Шивачът с две ръце, с една игла и с един напръстник тебе да го облича. Леко Алексов с чук и длето се мъчи да не останат безкръстни гробове в гробищата. Налбантинът, дето е на нашата улица, го гледам, че от зори започва да подковава добитъка. Народ се трупа на опашка, добитъкът не може да върви бос и да кара кирия. По нас пътища лоши, каменисти, добитъкът си изпосъсипва копитата. Аз не обичам много да ходя при налбантина, не мога да гледам как повалят говедата, за да ги подковават. От нашите занаятчии най-много се отбивам при Флоро.

Флоро прави грънчарски работи, върти една шарена стока, щом тръгне по селата с нея, като топъл хляб я граби народът. „Несправедливо е, Флоре — казвам му, — твоята стока ходи из народа, ни от дъжд се бои, ни от студ или жегата. И моята стока минава през пещ, ама е стока ден за ден.“ — „Господ я убил и моята стока — смее се Флоро, ама те, въртя тука колелото, меся глиненото тесто, шарим, та да е по-шарено, белки с тая шарения изхраня къщата си! Нанагорно е, ама да знаеш, че човек лесно се не предава!“

Той не губи кураж, подсвирква си с уста, върти колелото и като гледам под навеса му, доста стока е посъбрал. „Че ти и каручката си издокарал“ — казвам му. — „Ами че понашарих я“ — върти глава Флоро.

Той издокарал чети по нея, байраци и лъвове, турци и башибозук с пембени гащи, пищови, саби и всякакви страхотии. И все си подсвирква, кога с глас, кога без глас, все щъка насам-натам — у него ни ръце, ни крака могат да стоят мирно, тоя му навик е от

грънчарското колело. „Знаеш ли, Флоре — оплаквам се на грънчаря, — ръцете ми вече почнаха да треперят, тая заран, като вадех втората фурна, няколко хлябове се преобърнаха по гръб на тезгяха. Скоро ще тебе май да й спускам кепенците на моята фурна“. — „Не бой се, Ангеле — разправя ми Флоро — ние с тебе скоро няма да пускаме кепенците. Ще месим тесто и глина, докато някоя заран ни намерят потънали до шиите в тесто и глина.“ — „Ааа-не се съгласявам с него, — няма да бъда аз като моя майстор, македонец. Една сутрин ние го намерихме паднал на стълбите, както свалил дъската с тестото. Той си останал на стълбите, а тестото кипнало и потекло като пряска през вратата. Аз, щом видя че крака и ръце не държат повече, ще пускам кепенците. От стари хлебари зная, че щом хлябът ти почне да се преобръща по гръб, то и на тебе ти приближава времето!“ — „Суеверия, Ангеле, суеверия!“ — казва ми Флоро.

Бъбрем с Флоро, пуша някоя и друга цигара, после си продължавам по пътя. При Леко Алексов се не отбивам, много отломки фърчат от неговите камъни — не знаеш дали няма някоя да ти влезе в окото. При него тебе да стоиш по-далечко и да викаш, като приказваш. Затуй при него не се отбивам, само през оградата попогледна какво прави.

Така ошетвам уличката, после се връщам назад, гледам — фурната стои със спуснати кепенци, коминът отгоре не дими. Цяла нощ фурната е будувала, нека спи през деня. Ние, хлебарите, винаги си отиваваме през деня. Над фурната имаме малка стаица, там спим с жената. Голямата стая ни е работно помещение, там правим маята, там е брашното, там замесваме хляба в коритото. Хубаво корито имам, седем метра е дълго, дълбоко до пояс, чамово. Полегвам да дремна, мисля си: „Милойко вече е стигнал с катърите. Дано нищо не му се случи по пътя.“ В първите месеци, кога почнах да заделям по малко брашно, много бях неспокоен, но с време посвикнах. През една фурна минава много брашно, не е трудно човек да позадели по нещо. Понякога мине полиция, подпита дали не се навъртат хора пазарен ден да искат да купят брашно на черно, дали нещо подозрително не съм забелязал, дали от тия, дето работят по Балкана, някой не носи повече хляб. „Къде ти! — казвам. — То беднотия! Човек тури един хляб под мишница и докато стигне до кариерите на Беговица, изяде всичко!“ —

„Ако забележиш нещо — ми казва полицаят, — ще дойдеш да обадиш веднага!“ — „Ще обадя — казвам, — ама не вярвам да забележа...“

Дремвам малко в стаицата, кога се събуждам, виждам, че вече е мръкнало, жената поправя маята. „Милойко обади ли се?“ — питам я. — „Не се е обаждал“ — казва жената и почва да чисти тестените си ръце.

Станах, пресях брашното, разстлах го по дъното на коритото и слязох долу, пред фурната, да чакам Милойко. Имам дървена пейка долу, седя на нея, пуша в тъмното и гледам как народецът се прибира. Много дървари минаха с катърите, каменарите от кариерите на Беговица и те минаха, изнизаха се и циганите кестенари, като одумваха комисарството, а аз все чакам трите катъра в тъмното и гласа на Милойко:

„Добър ви вечер!“ Жената и тя слезе, загърната в плетен шал, поседя до мене на пейката — седи и мълчи. Ние сме като два хляба един до друг, от едно и също тесто направени, малко говорим помежду си. Градският часовник удари десет пъти — кани ни да се прибираме. Изправяме се двамата с жената от пейката и се качваме горе, в стаицата, без да говорим — че и без да се гледаме в очите. Само веднъж се попогледнахме, но никой не смее да каже нищо.

И в леглото мълчим и се заслушваме няма ли да се зададе Милойко с катърите. Вместо Милойко чуваме само ударите на градския часовник и всеки от нас брои наум. „Дванадесет!“ — казва жена ми. Подир час часовникът пак се обади. „Един!“ — казвам на жена си и чувам, че на вратата се почука три пъти.

Беше Милойко. Шепнешком каза: „Добър ви вечер!“ и въведе непознат човек, човекът имаше стара рана, требеше да се превърже. „Ще преспи, бай Ангеле — казва ми Милойко, — следващата нощ ще го взема и ще го превода на друго място.“ Превързахме човека, той се опитва да се усмихне, а очите му залепват от умора. Легна, както е с дрехите, само пищова свали от себе си, та го тури под възглавницата. Жената притвори вратата на стаицата. Милойко си отиде тихо и ние се запретнахме да замесваме тестото, защото маята бе шупнала и кипеше.

Аз меся от единия край, жената меси от другия край на коритото и никой никого не поглежда. Като замесихме тестото, слязох долу да напая фурната.

Кога паля първата фурна, не вдигам кепенците, още е много рано — това правя чак като извадя хляба. Първите дърва изгоряха, турих нови дърва в пещта и като пламнаха хубаво, качих се горе да видя дали тестото вече е втасало.

Тестото набъбнало, изпълнило цялото корито и се повдига още нагоре. „Време е — казвам на жената — да почнем да намесваме хлябовете.“ И хващам да откъсна от тестото за първия хляб, но така си останах замръзнал до коритото, щото в тоя миг долу взеха да тропат силно на кепенците. „Отвори! — викат мъжки гласове. — Полиция!“ Вратата зад мене скръцна, на вратата се показа човекът, доведен ни от Милойко. И следа нямаше от съненост по лицето му, очите гледаха живо. Той държеше пищова със здравата си ръка, прекрачи прага и застана между двама ни с жената. Казвам му, че през прозорците няма как да се скочи, имам железни пармаци на тях, но ще го преведа през задната врата. Докато аз отварям на полицията, той ще драсне през градината.

Така и направихме. „Сега, сега!“ — викам силно на полицията и вода човека, та му показвам вратата. Той открехна леко вратата към градината, а аз тръгнах към другата врата и като хванах дръжката ѝ, чух че зад мене се гръмна. Сащисах се, в първия миг не разбрах какво стана, отворих, ония ме блъснаха, неколцина изтропаха с ботушите си към другата врата, викаха: „Стой! Стой!“ и някой от тях изрева: „Стрезов убиха!“ Някой ме удари изотзаде, та паднах ничком пред пещта, после ме хванаха за косите и ме теглиха по стълбите нагоре, ритяха ме, удряха ме с приклади, питаха ме нещо, но смътно си спомням тия работи, вързаха ми ръцете и краката с върви, свързаха и жената — тя също бе повалена до коритото. „Като хлебарки ще ви опечем, живи, като хлебарки!“ — чувах, че говореха, ама гласовете като че идеха от много далеч.

Помня, че подир това заковаха вратата отвън, някъде задрънчаха тенекии, замириса на газ.

Тогава лека-полека почнах да идвам пак на себе си. Чух, че под мене напалената пещ почна да свисти все по-силно и по-силно, всеки миг можеше да експлодира. Сетих се, че ония са плискали газ в пещта и са подпалили цялата фурна. Чувах как по стените пламъците се катерят и много бързо се качиха горе, на покрива. Огънят се мятеше, като че бе побесняла котка, трошеше керемидите на покрива, свлече се

после надолу, хвана се за железните пармаци на прозореца и не се отмести оттам. Някъде през пращането дочух, че часовникът удари три пъти. Беше време да почнем да намесваме с жената хлябовете и да ги сваляме долу, за да заредя първата фурна. Погледнахме се мълчаливо с жената, после погледнахме тестото в голямото корито. То набъбваше и едрееше пред очите ни, повдигаше се от коритото нагоре, прилично на голяма пряспа. Огънят намери пролуки, плъзна по дюшемето, опипа дрехите ни с жената като разбойник и в първия миг малко ме достраша и усетих болка, но болката стихна, видях, че очите на жената престанаха да сълзят и изсъхнаха. И моите очи спряха да сълзят, станах лек като сажда. Жената и тя олекна като сажда. Пламъците се виеха, свистяха, обгръщаха от всички страни пряспата на тестото, но не можеха да я стопят. От голямата тяга ние с жената се повдигнахме като същински сажди, завъртяхме се около големия хляб. „Виждаш ли — викам на жената — какъв голям хляб ще опечем сега, като Тодорини кукли голям, цялото градче ще нахраним с него и пак ще остане.“ Жената мълчи, защото е мълчалива по природа, само кима с глава. През пламъците навън гледам как се трупа народ, стиска купоните на комисарството и чака хлябът да се опече, за да си вземе и да тръгне — кой по Балкана, кой по кирия, кой пък към кариерите на Беговица.

Пръв, разбира се, е Милойко с трите катъра. „Добро утро, бай Ангеле!“ — ми вика Милойко и си сваля каскета. Друга заран не си сваля каскета, а сега го сваля и стои гологлав пред мене. „Много си подранил сабаале!“ — му викам. — „Ами че подраних, бай Ангеле, лесничейството не дава да сечем дърва в старото сечище, тебе да се катерим чак горе, по соватите. И то, докато иде човек и докато се върне, се мръкне.“ По-нататък гледам циганите, на тумби, на тумби, подпрели се на дългите прътове, стоят и се топят на огъня. Шивачът, целият в конци и с един метър, стои, ама няма как да мине през огъня, за да дойде и да ми вземе мярка; бяхме говорили да ми шиеш нови гащи, щото старите съвсем се дотъркаха. И Леко Алексов виждам, той стои по-назад, примижал и недоверчив, страх го е сигурно да не фръкне някоя искра от огъня и да го ослепи. Огънят догаря, а народ все иде и иде, защото денят на градчето започва през моята хлебарница и всеки човек първо оттук минава, за да отнесе един хляб под мишница. Покривът не издържа, подхлъзна се на една страна и падна с трясък пред фурната. Народът се поотмести, но не се пръсна. Казвам на

жената: „Всичко разбирам, само не разбирам кой ни предаде!“ Жената не казва нищо, само повдига рамене.

Като падна покривът, останахме под открито небе, звезди имаше горе, виждаше се дори тъмният масив на Балкана. Вятър ни поде с жената също като сажди, завъртя ни и ние паднахме леко върху пейката пред фурната. Помня, че тогава казах на Милойко: „Кажи, Милойко, на нашите хора в Балкана, че брашно повече не мога да пращам, щото от всичкото брашно омесихме хляб с жената и го опекохме тоя хляб, та ще има целият градец да яде от него и за нашите хора ще има в Балкана, а така също и за народеца от селата, когато идва в пазарен ден с каруците. Всеки хляб е свят, Милойко, ама тоя хляб, дето сега опекохме, е най-свят!“ Милойко стои гологлав и кима с глава, трите катъра — ;и те гологлави — гледат към нас и кимат с глави.

В далечината градският часовник започва да бие. „Колко пъти удари часовникът?“ — питам жената. — „Ми знам ли — казва ми тя, — нещо се бях замислила и забравих да броя.“ — „Че и аз нещо се бях замислил — казвам й — и аз не преброих колко пъти удари!“

Оттогава с жената престанахме да броим колко пъти бие часовникът.

КАМЪНИ

Какво е камъкът?... В гранитните каменоломни правят павета от него, за да павират пътищата, в народните кариери народецът кърти тънки плочи и покрива с тях къщиците — ако погледнеш такава къщица, покрита с каменни плочи, тя едва се крепи на краката си, ужасно много тежи каменният ѝ покрив. През последните години изнамериха марсилската керемида — циглата, — тук и там се изпонаправиха цигларници, обаче циглата скъпа, та не може всеки да смогне да покрие с цигла къщата си. Камък много в моя берковски край, основи на къщите се правят от него, зидове и като тръгне от кариерите, застила пътищата где с павета, где натрошен на прост чакъл; и покрай самите пътища също стърчи камък да показва на пътника до кой километър е стигнал. Ако човек погледне нивиците как са се струпали една до друга и се застъпват по опашките из баирите, ще види да стърчат и там камъни — те бележат чия нивица докъде стига. В селцата на различни места са натуряни осови камъни, по тия осови камъни кантонерите дават линия за строеж на нови къщи, а така също оформят и улиците. Триангулачните знаци, наричани от народа бандери, дето стърчат по могилиците, крият в основите си също осови камъни. Много камък е пръснат и по оброчищата, а и много римски камък спи в земята ни — ту някой копач ще извади на бял свят такъв римски камък с непознати писмена, ту някъде рало ще закачи каменно изделие на римлянин.

И реките ни, ако погледнеш, и те каменни. Пролетно време пороите къртят камъни по пътя си, свличат ги с грохот по своите каменни корита, а когато водата се отцеди, в коритата остават скупчени каменни стада. Нова вода ще дойде, ще насмете стадата и ще ги подкара надолу към Дунава. Тия стада вървят тромаво, побутват се едно-друго и спират да пладнуват на някой разлив. Моят край е пълен с такива каменни пладнища. Ако човек слезе надолу в равнината, никъде няма да срещне камък в реките — там само пясък се стеле. Водните воденици на реките постепенно са смлели нашия камък,

ситното мливо лежи разстлано по бреговете. Ако той мине по меката земя на равнината, ще затъне в нея. Ако кон мине в моя край, подковите му хвърлят искри от допира с камъка. Каменен е моят край. В равнините е лесно да прокараш пътища, тръгни направо и ето ти два коловоза след тебе; и брод навсякъде ще намериш. В моя край една козя пътека да проправиш, пак тебе да се пребориш с камъка и ако луда река пресече пътя ти (а реките ни са луди и пенести, врят като мисъл), пак с камък тебе да свържеш двата бряга, за да преминеш.

Каменен край! Или, както вика Леко Алексов, това, дето го разправят за Адам и за Ева, то е било долу, в ниското, кал в ниското, колкото щеш. Нашия Адам Бог е правил от камък и от каменното ребро на Адама е направил Евата. Та затуй мисля, че Бог е първият каменоделец. Не знам дали Бог по онова време се е катерил по козите ни пътеки под Ком и Тодорини кукли, за да търси хубав камък за Адам и Ева, не зная също тъй дали е и първият каменоделец, но във всеки случай зная, че Леко Алексов е първият каменоделец на градчето. Той е постоянно в мраморните кариери на Беговица, там подбира камък било за надгробни паметници, било за корита на чешми. Целият камък в гробищата е минал под неговото длето, хората отдавна станали на земя, а камъните на Леко Алексов стоят мълчаливо и неподвижно, незаличим е техният белег. Според Леко Алексов камъкът бил историята на човека, пък и на народа. Египтянинът измислил каменната пирамида срещу пясъците, каменоделецът измислил надгробния паметник, а народът от берковския край измислил каменната Грамада; кой какво мине покрай нея, хвърля камък и вика: „Проклет да е Цеко“. И хан Омуртаг, макар че е бил хан, е оставил каменна колона след себе си, за да се знае.

Леко Алексов познава душата на камъка, някаква близост има с него, както някои хора имат близост с животните или могат да хващат живи змии и да ги турят в пазвите си. Когато умря протосингелът на градчето, протосингелшата поиска върху надгробния камък Леко Алексов да издяла ангел. За тая работа каменоделецът и вдовицата ходиха в кариерите на Беговица, за да подберат камък. На вдовицата ту тоя камък ѝ харесваше, че бил с по-тъмни жили, ту оная, че пък бил по-бляскав, но Леко Алексов само клатеше глава и отминаваше да търси други камъни. „В тоя, казваше той, няма ангел! А в тоя не само че ангел няма, но няма и корито!“

И така от камък на камък най-после той намери един хубав къс, откъртен от кариерата, преобърна го, нещо размерва наум и каза, че в тоя камък вътре има ангел. Прекараха камъка в двора на каменоделеца, той го поочука отгук-оттам с длетото и наистина отвътре се показа каменен ангел. Леко Алексов умееше да съблече камъка и да покаже какво има вътре в него. Впрочем той разбираше това още щом видеше камъка. Според него във всеки камък нещо спи — било животно, било звяр, било разпятие или човек. В нашите кариери предимно звяр и добитък спи, но има такива кариери, дето спят само човеци — мъжки човеци, женски човеци... Има каменоделци — те само с това се занимават — махат черупките и изваждат от тях човеците, а народът се трупа и гледа.

У нас обаче — предимно звяр и добитък, и тоя ангел за протосингела. И досега ангелът си стои в гробищата, не е кой знае какъв ангел, да кажеш, ама при нашата беднотия все пак е ангел.

Лекоалексовата каменоделница беше на открито, в двора. Дворът беше наклонен към улицата, тъй че човекът виждаше като на длан всичко, което можеше да се случи на тая улица, макар че на нея почти нищо не се случваше. Той виждаше как сутрин рано народецът отива към фурната на Ангел Кодов да вземе хляб, после отгук минаваха циганите кестенари с дълги прътове на рамо, налбантинът вдигаше кепенците и почваше да подковава добитъка, шивачът разпалваше въглищата в ютията с един кюнец, турен на нея, за да може ютията да има по-голяма тяга, коларо-железаря т по цял ден кънтеше по наковалнята, а когато не ковеше желязо, боядисваше ритли и ги изправяше пред работилницата да съхнат. До Леко Алексов беше грънчарницата на Флоро. Флоро въртеше грънчарското колело, сушеше съдовете, шареше ги или палеше своята пещ, за да опече било гърне, било паница, било стомна. После изчезваше с дни, защото обикаляше селцата на околията и продаваше стоката си.

Като продадеше хляба от фурната, Ангел Колов тръгваше по улицата, при тоя еснаф ще се отбие, при друг ще се отбие на приказка, тук ще изпуши цигара, там ще поседи. При Леко Алексов той също се спираше, само че до оградата. Подпре се с лакти на оградата, побъбрят едно-друго. Леко Алексов го кани да влезе, но хлебарят поклаща глава — не обича да гледа каменни кръстове, а и много каменна люспа хвърчи изпод длетото, може някоя люспа да ти влезе в окото. „Истина е

— казва Леко Алексов, — камъкът не е като да месиш тесто, с голи ръце да го правиш на хлябове. ;С голи ръце не можеш да излезеш срещу камъка. Чук тебе тук, стоманено длето тебе! Като го натиснеш камъка със стомана отгоре, да видиш как и той става по-мек от тестото и те слуша.“ — „Така е, така е!“ — казва Ангел Колов и си отминава по пътя.

И женицата му минава по два пъти по улицата, ходи в комисарството да носи купони за отчитане. „Помози бог, Леко!“ — казва женицата. — „Дал бог добро, Василке!“ — казва Леко Алексов !и с едно око я изпраца, а с другото гледа да не би длетото да осакати камъка. Вечер Милойко се връща с катърите, три товара дърва кара, понякога гъби ще принесе, понякога носи голяма прахавица и се заиграва с децата. Децата подскачат по улицата на един крак, подръпват катърите за опашките, а Милойко изведнъж се обърне и каже „пух!“ с прахавицата. Прахавицата хвърля дим в очите на децата, те се разбягват, но лека-полека пристъпват пак зад него и пак подръпват опашките на катърите. И Милойко пак „пух!“ с прахавицата.

Всичко това Леко Алексов го вижда от своята каменоделница. Всичко е като на длан, животецът наоколо е пред очите на всички. Но животът на камъка е видим само за очите на Леко Алексов, щото такъв е занаятът на човека и той единствен в градчето познава душата на камъка. Всичко останало е видимо за очите на всички.

Когато полицията подпали фурната на хлебаря и вътре в нея изгоряха живи Василка и Ангел Кодови, целият градец се беше струпал на улицата да види. Полицията стоеше с карабини срещу народа, да не би някой да се втурне да гаси, народът стоеше скупчен, озарен от пламъците, и Леко Алексов също стоеше сред народа и чуваше как издрънчаваше върху камъните някой изпуснат съд, донесен за гасене на пожара. Тук кофа издрънчаваше по калдъръма, там бакърен котел изгърмяваше глухо, от тия удари на празните съдове на Леко Алексов взе да му прилошава. Прилошаваше му и по-късно, когато стоеше на колене и дялаше камъка, и щом погледнеше над оградата, виждаше черната купчина на пепелището. Циганите все тъй минаваха на тълпи нарамили прътове, но като наближеха фурната, млъкваха. И Милойко вече не сваляше големи прахавици от Балкана, а и децата не подтичваха да дърпат опашките на катърите му.

Нощем Леко Алексов позаслушваше бученето на реката, слухът му долавяше каменно скърцане. Той знаеше, че големите стада на камъка пътуват, блъскайки се надолу към равнината. Някакъв страх усещаше от това пътуване и някаква злоба го обземаше към камъка. Защото всичко се бои на тоя свят, всичко се бои от времето, само камъкът не се бои. Той не знаеше древната поговорка, че всичко се бои от времето, но времето се бои от пирамидите, обаче мисълта му се луташе някъде близко около тая поговорка. Сутрин излизаше озлобен на двора и с озлобление почваше да дяла камъка. Живяха хора отсреща, димеше фурна отсреща и цялата улица сутрин миришеше на пресен хляб. Няма фурна сега, няма хора, ветровете разнесоха пепелта, дъждовете отмиха възглицата и отдолу остана да стои една купчина опушен камък. Кой смахнат е измислил камъкът Да надживява човека!

„Надживява ни камъкът, Милойко! — оплаква се Леко Алексов, когато Милойко мине привечер с катърите. — Цял живот се боря с него, но някой ден си зная, че ще ме надвие!“ — „Ами тя тъй е!“ — казва му Милойко и продължава по пътя си. „Какво беше Стрезов?“ — мисли си Леко Алексов. — Стрезов беше страшилище, ама на, гръмнаха го оная нощ от фурната на Ангел Колов и няма вече страшилище. Аз му издялах паметник, ама паметникът не е страшилище, мъртва работа е това камъкът, то е белег само от човека.

Подир Девети септември, доста късно, струва ми се, почти в самия край на Втората световна война, наши доброволци вече почнаха да се връщат от фронта, появиха се доста войнишки униформи в градчето, именно тогава се заговори за паметник на бай Ангел Хлебаря.

Леко Алексов сам поиска да избере камък, отидоха с Милойко в кариерите на Беговица. Той не одобри това, което работниците бяха извадили от кариерата. поиска да взривяват отново. Каменарите заредиха барут, изпокриха се, най-гърлестият от тях почна да вика: „Бомбаа! Бомбаа!“, да не би да се зададе човек по пътя и да стане жертва. Бомбата изгърмя глухо „рррп!“, много камък изкърти и като го огледа Леко Алексов, отбра най-последно това, дето му требеше, натовариха го и го свалиха с Милойко. „Аз съм обещал на Ангел да направя паметник като Тодорини кукли и ще го направя, щото той ни е герой на градчето. Па и не само в градчето, нека го знаят на сто

километра околоръст.“ Милойко вдигна ритлата на каруцата, за да пребътнат камъка, и говори:

„Изяде го някой бай Ангел, и стрина Василка изяде, ама още не може да се разбере кой ги изяде.“ — „Това без чуждо око не е станало“ — казва Леко Алексов и подлага железния лост под камъка, та да го пребътнат.

Камъкът се преобръща от каруцата, с глух тътен пада на земята, земята под него леко потреперва. „Много голям е тоя камък — вика Милойко, — не знам дали ще можеш да се пребориш с него!“ — „А, — позасмива се Леко Алексов, — не се е родил още такъв камък, дето да не мога да се преборя с него. Докато са здрави ръцете и могат да държат чука и длетото, не се боя аз от камъка!“

Милойко туря свалената ритла, шибва катърите с камшика, каруцата му почва да подскача по камъните из улицата. Леко Алексов свирука, обикаля камъка, размерва го с метър два или три пъти и го преобръща с лоста, подглави го хубаво и почна да дялка. Каменна люспа хвърчи наоколо, каменоделецът при-мижава с очи, да не би да хвъркне люспа в очите му. Той дяла и попоглежда по улицата. По улицата се задава Василка — отнася купоните в комисарството. „Помози Бог, Леко!“-казва женицата. — „Дал Бог добро, Василке“ — отвръща наум Леко и внимава да не би длетото да осакати камъка. Женицата изчезва, преди още да е стигнала до завоя, улицата стои празна, като че чака някой да влезе в нея и да мине по каменния й калдъръм. Леко Алексов оставя чука и длетото върху камъка, вира се над оградата, чака и той нещо да се зададе по улицата. Целият еснаф спира работата си, застава пред работилниците и гледа, обърнат все на една страна.

По улицата се задават стражари, начело със Стрезов вървят, без да поглеждат встрани, и стигат право при фурната на Ангел Колов. И щом Стрезов почуква на вратата на фурната, гръмва пищов, Стрезов пада по очи, другите стражари веднага изправят стълби — стълба до стълба — и заковават всички прозорци на фурната. И щом заковават прозорците, всички плисват по една тенекия газ върху фурната и фурната изведнъж пламва. Пламва и се овъглява, като мигновение, колкото да трепнеш с очи ... Леко Алексов трепва с очи и кога гледа отново към фурната, там вижда да стои само купчина опушени камъни, Върху камъните седи бай Ангел, изправя се, както си е с

престилката, и тръгва по улицата. „Влез, влез. Ангеле!“ — подвиква Леко Алексов, но Ангел Колов не влиза в двора му, ами се подпира с лакти на оградата. „Не обичам да гледам каменни кръстове, Леко — казва хлебарят, — а и много каменна люспа хвърчи изпод длетото ти, може някоя люспа да ми влезе в окото!“ — „Истина е — казва Леко и почва да работи с длетото, — камъкът не е като да месиш хлябове. С голи ръце не можеш да излезеш срещу него. Чук тебе тука, стоманено длето тебе! Като го натиснеш камъка със стомана отгоре, да видиш как става по-мек и от тесто и те слуша.“ — „Така е, така е!“ — казва Ангел Колов и отминава по пътя, но не стига до края на улицата, ами и той пропада като Василка по средата. Леко Алексов стои на колене сред каменните люспи, въздъхва и започва отново с длетото. По обед камъкът се постопля, на пладне вече пари като въглен, не можеш да го пипнеш с пръст, надвечер става прохладен.

Ден из ден паметникът се оформя, купчината от отломки край него расте всяка вечер, Милойко спира катърите до оградата и влиза в двора да види докъде е стигнала работата. Леко Алексов се изправя, поразкършва се, щото се е схванал цял ден да стои наведен над камъка, свирука с уста и оглежда мрамора. „Това ми е най-хубавият паметник — хвали се той пред Милойко, — камъкът е послушен, отстъпва меко пред длетото, все едно че дялам липово дърво. Градчето ни не е виждало такъв паметник.“

Милойко се оглежда, обикаля камъка, прави сметка колко висок ще бъде, ако се изправи, разпитва от коя страна ще се издълбаят имената, къде точно ще бъде турена звездата, къде ще е надписът: „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира!“ — и Леко Алексов вади иззад ухото си молив и с молива горе-долу му обяснява къде ще бъде едното, къде ще бъде другото.

И излиза Леко Алексов да се поразтърпче по улицата, а кога се връща в здрача, вижда как камъкът се белее в средата на двора мълчалив и студен. Каменните отломки хрущят под нозете на човека. Те хрущят, но той не ги чува, мисълта му е някъде другаде и погледът се е откъснал от двора, мъчи се да проникне през здрача над градчето, но здрачът все повече се усилва, приближава се, плътен мрак ляга над градчето. Идва му наум тогава, че с камъка можеш да се пребориш, но с мрака не можеш да се пребориш. „Ще кажа това на Милойко утре!“ — клати глава каменоделецът и тръгва през мрака към своята къща.

Камъкът остава да лежи в двора — бледо петно, което смуче студ от планинския мрак.

На другия ден, преди Милойко да се зададе по улицата с катърите, Леко Алексов видя, че хлебарят и неговата жена тръгнаха към оградата му. Хлебарят вървеше напред, нарамил дългата хлебарска лопата, а жената вървеше няколко крачки зад него, пъхнала ръце под престилката. Хлебарят спря до оградата, изправи лопата нагоре, държеше я с две ръце и същевременно се подпираше на нея; широката ѝ част стърчеше в синьото небе като гребло, сякаш всеки миг човекът щеше да загребе синината на небето и да заплува нанякъде със своята лопата. Но той ни загреба, ни заплува нанякъде, ами стоеше до оградата, до него мълчеше женицата и двамата гледаха вторачено издялания камък в краката на Леко Алексов. Каменоделецът точеше длетото си, требеше да туря писмената върху паметника, та хлебарят и неговата жена гледаха през оградата как ще бъдат издълбани имената им за вечни времена от Леко Алексов и как през вечните времена народът от градчето ще чете тези имена, а и народецът от селата също, когато идва в пазарен ден с каруците си.

Милойко и той се зададе, спря катърите до оградата, но не остана на улицата, ами влезе в двора. Искаше да види отблизо как ще се дълбаят имената върху камъка. „Скръц, скръц!“ — скръцаше длетото върху точилката. Леко Алексов го опита на палеца си. „Като бръснач стана!“ — каза той на Милойко и застана на колене пред паметника. Погледна веднъж само към улицата, хлебарят и жената стоеха все на част към небето, два пъти по-висока от къщите.

Като се убеди, че всички са тука, Леко Алексов плю на дланта си, хвана чука, примижа с едното око и удари върху длетото. В същия миг се чу трясък и камъкът се разцепи, сякаш гръм го беше ударил в сърцето. „А!“ — каза Леко Алексов и изпусна чука. Милойко трепна, вгледа се в разполовения камък, погледна в побелялото лице на човека, застанал на колене до камъка; лицето бе станало по-бледо от камъка. И очите на човека бяха станали някак каменни, а безкръвните уста нещо се мърдаха, но Милойко не разбра дали оня искаше нещо да каже или четеше безгласна молитва.

Милойко взе да отстъпва през купчините от каменни люспи и можа само да каже: „Не може ръката на предателя да не трепне, кога се допре до името на героя!“

Чу ли или не чу Леко Алексов? Не зная дали той чу, но зная, че когато погледна, до оградата ги нямаше ни хлебарят, ни неговата женица. По улицата отгърмяваха железни шини — туй, изглежда, беше Милойковата каруца, ама тя не се виждаше. Каменоделецът виждаше пред себе си само разполовения камък и по улицата една самотна хлебарска лопата, два пъти по-висока от къщите. Лопатата вървеше изправена с широката част нагоре, като че загребваше от небето. Тя вървеше по улицата нагоре към кариерите, гърлест глас викаше: „Бомбаа! Бомбаа!“, чу се взривът в кариерите, но дървената хлебарска лопата не трепна, а продължи да се отдалечава по пътя си и колкото повече се отдалечаваше, толкова повече едреше. Леко Алексов стоеше на колене пред разломения камък, почна да скимти, а самотната хлебарска лопата се отдалечаваше и едреше.

МИЛОЙКО

„Виждаш ли, Милойко — каза Леко Алексов, — като бръснач стана длетото“ ... И щом удари с длетото, камъкът се разполови, като че го бяха взривили с барут; и щом видях как Леко Алексов пребледня, а така също и очите му пребледнях, тутакси разбрах кой изяде бай Ангел и леля Василка и ги предаде на полицията. Още на самото място му казах, че не може ръката на предателя да не трепне... Предателят може да сдържа ръката си, той и себе си може да сдържа и да подтиска, но един ден ще трепне и с едно само движение ще разкрие тайната си.

Шибнах конете, празната ми каруца гърми по улицата, ама аз не чувам гърмежа ѝ, а чувам само пукота на камъка, когато се разполови. Катърите спряха пред вратника ми, стоят, предат с уши, помахват с опашки, а аз не се сещам да сляза и да отворя вратника, че да вкарам каруцата в двора. Седя в каруцата, мисля си: не може предателят да издигне паметник на героя, всичките природни сили ще се изпречат на пътя му, самият паметник ще се изпречи на пътя и няма да позволи. Бай Ангел и леля Василка са свят пример за нас и техният паметник може да бъде направен само от свети ръце. Дори камъкът, макар че е студен и безчувствен, не дава нечиста ръка да се докосне до него!

Мисля си още дали сега да ида и да доложя всичко или да оставя тая работа за сутринта. След като изгориха бай Ангел и леля Василка в хлебарницата, аз се мъчех да разбера кой е предателят, муших се навсякъде, позаслушах навсякъде, в самата полиция ходих няколко пъти и там също надавах ухо, дано открия някаква нишка. За мене е лесно да отида навсякъде, щом катърите ми са натоварени с дърва. В полицията предлагам по три товара дърва, на двата хана ходя — там карам по три товара дърва, — в казармите също, пред офицерската столова — спирам катърите и предлагам дърва на офицерите. Та се провирам навсякъде с моите катъри; някъде позаслушам, някъде подпитам, но не мога да се добера до нишката, Подир Девети септември нашите прегледаха всички архиви, намериха в тях провокатори и доносчици, но за бай Ангел и леля Василка нищо не намериха, Знам, че нищо на тоя свят не остава скрито и че един ден предателството ще излезе наяве... И ето го сега — камъкът сам се пукна и посочи предателя.

Слязох от каруцата, вкарах катърите в двора. Разпрягам добичетата и докато пренасям такъмите под сайванта, решавам да ида рано сутринта и да разкажа цялата работа било в милицията, било в

партията, защото и партията, и милицията си блъскат главите и до никаква следа не могат да се доберат. И с бай Флоровата работа излезе същото. Бай Флоро разкарваше с каруцата грънчарски изделия по селцата, беше във връзка с движението, но стана предателство и го убиха на моста. Бай Флоро си отиде, ситни деца остави, жена остави също, болнава, и не може да изхрани децата. Купих му аз тогава каруцата, взех голямото от децата със себе си, вода го по Балкана за дърва. Каруцата на бай Флоро изрисувана цялата с четници и с башибозук, но нали дъжд мокри ритлите, слънце ги пече, боята взе да се лющи, та ако погледне човек, трудно ще разбере сега кое е башибозук, кое чета или пък параход. Ако един ден ми стигне ръка, ще дам каруцата на коларо-железаря да боядиса ритлите, па да нарисува пак по тях и четници, и башибозук, и бай Флоро да нарисува с една шарена берковска стомна в средата, и бай Ангел Хлебаря, и леля Василка също да нарисува как посрещат с хляб четата и войводата. Дано един ден ми стигне ръка да направя тая работа!

През нощта до късно лежа буден в леглото. Как тъй не съм сапикасал, че Леко Алексов върши предателство! През три къщи живеем, на една и съща улица сме, а не ми е текнало наум, че той върши предателство. От неговата каменоделница се вижда цялата улица, мишка не може да се промъкне незабелязана. Той седи в двора, почуква с длетото по камъка и с едно око държи улицата, дворовете, къщите, работилниците, всичко вижда — кой минава, кой къде влиза и излиза, кой какво носи — всичко му е като на длан. Виж ти: през три къщи сме, а досега да не се сетя, че Леко Алексов, като дялка камъни в двора си и примижава с очи, уж да не му влезе люспа в окото, всъщност примижава, за да види по-добре кой накъде се запътва и за кого тебе да донесе в полицията! „Гледай“, мисля си и ме обхваща злоба, утре ще гледаш през решетките на милицията и кога потънеш в земята, ни камък ще ти дяла някой за кръст, нито гроба ти ще знае някой къде е!

Така си мисля и заспивам, ама едва съм дремнал и чувам, че на прозореца се тропа силно. „Милойко! Милойко!“ — вика някой отвън. — „Кой?“ — питам и сядам в леглото, — „Аз съм, аз!“ — казва оня отвън. Ама ни по гласа мога да го позная, ни по лицето, защото навън тъмно, па и аз съм още сънен. Ставам, паля лампата и отивам да отворя прозореца. И кога отварям, виждам осветен от лампата Леко

Алексов, все така блед като снощи, когато камъкът се пукна под длетото му, само очите му не бяха бели като снощи, очите му се бяха зачервили. Той носеше железен лост на рамо и сламена капа.

Изненадах се, като го видях. Гледам го и мълча, и той ме гледа и мълчи и по едно време рече: „За оная, снощната работа, Милойко, не си прав. Не съм предател аз и не ми е трепнала ръката на мене, ами камъкът имал отвътре гнил дамар, та като ударих с длетото, съм улучил точно в дамара. Затова се разполови като от гръм камъкът. А и да ти кажа ли, загубих ума и дума, щото като стигнах до имената, видях как Ангел и Василка дойдоха до оградата и се спряха там да гледат как ще дълбая писмената. Ангел държи една голяма хлебарска лопата и ме гледа все в ръцете как ще дълбая букви по камъка. И досега ми е пред очите всичко.“

Мене ме побие студена пот, гък не мога да кажа. А Леко Алексов стои в рамката на прозореца, лампата го осветява до половината на гърдите: „Та съм дошъл, Милойко, да те помоля да идеме с тебе сега на кариерите в Беговица, да подберем един камък и да го докараме, а аз, като седна над камъка, и денем, и нощем ще дялам с длетото, но паметник тебе да направя.“

„Ама, разбира се! — казах тогава и почнах да търся дрехите да се обличам. — Нали веднага искаш да идеме?“ — „Веднага, веднага — казва Леко Алексов. — И без това цяла нощ не съм мигнал за тежките думи, дето ми каза. А и няма да мигна, докато не довърша паметника.“ — „Ама, разбира се!“ — казвам аз, мотам се по стаята, обличам наопаки ризата, събличам я, пак я обличам, но тя пак наопаки. Ще ми се да падна в стаята и да поискам прошка от човека, заради тежките думи. Неловко ми е, щото в ума си даже зад решетки го пратих, а ето сега човечецът стои навън, очите му зачервени от безсъние, по тъмно иска да ходим в кариерите и да докараме камък за бай Ангел и за леля Василка. „Ама, разбира се!“ — викам аз силно, щото никакви други думи не мога да измисля, и изхвърквам из стаята да впрегна катърите.

Катърите ме гледат изненадано. „Луд човек! — мислят си. — Къде ще ни впряга по това време.“ Пристъпват неохотно, пръхтят и дебнат, ако могат да захаят Леко Алексов за ръкава. Разбират, изглежда, че каменоделецът е виновен да ги запрягам толкова рано, и затуй искат да го захаят. „По-настрана, казвам му, катърите са още сънени, може някой да те ухапе за ръкава.“ — „Знам аз — казва ми

Леко Алексов и минава отзад да туря железния лост в каруцата. — Катър, кога рече, може да хапе по-лошо и от куче!“

Той се качва, кляка в каруцата и се държи с две ръце за ритлите, а аз извеждам катърите на улицата, затварям вратника, качвам се горе при него и тръгваме. Живо пиле никъде не се вижда, а и прозорец не свети никъде, рано е още. Едно време все по тая доба излизах, живо пиле не се види никъде и прозорец не свети никъде, само в края на улицата виждам да играят пламъци във фурната на бай Ангел. „Добро утро, бай Ангеле!“ — „Добро утро, Милойко, много си подранил сабаале!“ — „Подранил съм, казвам, не дават вече горските да берем дърва на старото сечище, ами се катерим като кози чак до соватите.“ Совати ние казваме на високопланинските пасища. Докато човек иде и докато се върне, то ще се мръкне. Топло е вътре във фурната, приятно е да седнеш край огъня, но нали път ме чака, вземам кога хляб, кога брашно и хлътвам в тъмнината. До изгрев слънце обирам цялата роса на Балкана.

Леко Алексов като че е мислил същото, щото ми казва: „Преди години по това време Ангел палеше фурната. На мене къщата нали ми е на такова място, че всичко се вижда от нея. Преди години рано се съмваше на нашата улица, сега, като го няма хлебаря, по-късно се съмва, няма кой да пали огньовете и няма кой да ни буди!“

На разклона на кариерите катърите спряха, не искат да вървят към Беговица. Стоят, обърнали са глави назад, гледат ме и не мърдат, само помахват с опашки. „Тия моите катъри ги прихваща нещо — казвам на каменоделеца и почвам да размахвам камшика: — Дий! Дий!“

Не искат да отиват в кариерите. „А, обажда се Леко Алексов, катърът, ще знаеш, че е голям инат. Той може да се мери с магарешкия...“ Къде с бой, къде с думи, добичетата се кандардисаха и тръгнаха, даже в лек тръс. Празната каруца подскача и гърми по каменната настилка, ние двамата се умълчахме, щото, за да говорим, тебе да си викаме един другиму в ушите. Пред нас в тъмнината почнаха да се белеят кариерите.

Спрых и исках да обърна каруцата, а Леко Алексов скочи със своя железен лост и ми каза: „Ти, Милойко, обърни каруцата, а аз през това време ще огледам камъка.“ И той навлезе в каменните грамади на кариерата, а аз обърнах катърите, разхлабих амуницията и тръгнах да

търся каменоделеца. Каменните грамади големи, човек щом влезе и се загубва в тях. „Леко! — подвиквам. — Леко!“ Оня се обади по едно време. „Пази се!“ — вика ми и веднага подир това чух как почнаха отгоре да се сгромолясват камъни. Те се удрят един друг, искри излитат изпод тях, като че цялата кариера ще пламне, обаче не пламва, ами само мята искри и потича като лавина отгоре ни. Метнах се като котка встрани, лавината погърмя, погърмя, стигна до по-слаб наклон и спря.

В един миг някой като че ми извика в ухото: „Пази се, Милойко, ще те убият!“ В следния миг видях Леко Алексов да тича с железния лост през камъните право към мене. Спря се, едва диша, целият потен. „Бре, какво щехме да направим! — казва ми той и ме гледа с леко притворени очи, като че още му хвърля огън в очите. — Един камък се изплесна, повлече другите подире си, опасна работа. Едва не попаднах в лавината!...“ — Гледам го, човечецът потреперва леко, по лицето му избила едра пот. Опипвам камъка до себе си, камъкът също потен, студена пот го избила през нощта. „Ще трябва да внимаваме в това тъмно, дай отсам да заобиколиме“ — ми казва той и ме повежда подир себе си.

Катеря се или се провирам помежду каменните грамади, но целият съм изпънат и съм готов да се бия, щом оня рече да се обърне с лоста си срещу мене. Сега вече съвсем сигурно зная кой извърши предателството. Аз съм единственият свидетел как се пукна паметникът. Той е будувал през цялата нощ и е решил да ме покани в кариерите, за да бутне камък отгоре ми, а ако не успее да направи това, да ме удари с железния лост и след това да подкара каменната лавина, да ме затрупа, а след това... Вземам пътем, без да ме забележи, голяма отломка, ръбеста, като че е парче от стомана. Стискам камъка, той почна да се постопля и да се изпотпява в ръцете ми и целият съм нащрек. Попоглеждам надолу към пътя, долу едва се забелязват в тъмното катърите и каруцата. По едно време ми идва наум да почна да викам, но градчето е далече, кой ще ме чуе, а и цялото градче тъмно, ничий прозорец още не е запален. „Тоя камък е лъжлив, казва ми Леко Алексов, избиколи го.“ — „Аха“, обаждам се аз и заобикалям камъка, но не преставам да стоя нащрек. „Това, камъкът — чувам го оня да ми разправя, — е като диво животно. Много звяр и много стихия дреме в него. Ако имаш око да погледнеш, ще видиш как стои вътре в него било звяр, било добитък. От оная грамада там цял кон можеш да

издялаш, изправен на два крака, овен да из-дялаш също можеш, само че не от голямата грамада, ами от другия камък, до нея дето е легнал.“ — „Да, казвам му, но за тая работа се иска око. Аз от дърво разбирам, зная кое дърво става за огрев, кое за дюшеме, кое за дограма, но от камък, да си призная, не отбирам. Знам само, че злото спи под камъка и ако отместиш камъка, злото ще излезе наяве.“ — „Ами, зло! — позасмива се Леко Алексов. — Жаба може да се вре под камъка, гущер да се укрие, буболечка.“ — „И змия“ — допълвам аз. — „Да, и змия може, само че рядко... Ето, този камък е добър за паметник!“

Той натисна с лоста, запъна и камъкът се преобърна няколко пъти, като мачкаше и ломеше под себе си по-дребните. „Върви сега подире ми, но стъпвай внимателно, да не би да събудим пак тая лавина!“

Леко Алексов почна да подтиква камъка с железния лост, аз криволичех и се спъвах подире му, без да изпускам камъка от ръката си. „А посегне, мисля си, ще го посека с тоя камък като с нож.“ Но той не посягаше, ами буташе пред себе си камъка, задъха се по нанадолницето и лека-полека го дотътра до пътя. На пътя вече равно, волю-неволю и аз взех да помагам и пуснах тихо камъка в краката си. Когато свалихме ритлата и почнахме да го бутаме по нея, за да го качим в каруцата, пак ми мина една мисъл, че оня може да преобърне камъка и да ме затисне с него, но то беше само за миг. Натоварихме каруцата, турих пак ритлата. Леко Алексов остави железния лост върху потоницата и чак тогава ми каза: „Знаеш ли, Милойко, как се изплаших, кога тая пуста лавина взе да се сгромолясва. Ами ако стане жертва, помислих си тогава и два пъти се прекръстих.“ — „Че то и аз се поуплаших“ — признах на каменоделеца.

Гледах го, нищо човечец, със сламена капица, ако го перна, ще го отхвърля чак в отсрещния шанец на пътя. Но нали е нощ, тъмно, страхът най-много се усеща в тъмното. Сега стоим на пътя, край нас мракът се разрежда, небето на изток побелява и самата кариера започва да става по-светла. Страхът също тъй се разрежда, побелява и той става по-светъл и лека-полека се разсейва. Досмешава ме малко, но си мълча, не казвам нищо повече, затаявам амуницията на катърите и двамата с Леко Алексов тръгваме към градеца. Не се качваме в каруцата, ами вървим един до друг подир нея. Катърите сами знаят пътя, теглят чевръсто и никъде повече не ги подканям.

Стоварваме камъка в каменоделницата. Леко Алексов обикаля около него със зачервени очи, кашля час по час (слабите хорица все кашлят сутрин, от влагата ли е, от студа ли е — не зная), после взема инструментите си и веднага почва работа. „И денем, и нощем ще дялам, Милойко, камъкът ще бъде готов, както съм обещал.“ Аз стоя, гледам коленичилият човечец, дожалява ми за него и казвам съвсем тихо:

„Прощавай за оная приказка! Прощавай!“ — „Простено да ти е, Милойко!“ — казва ми каменоделецът, без да ме поглежда в очите. И по-добре, че не ме поглежда, защото една предателска сълза опарва бузата ми. Обърсвам бързо сълзата — като че ли ме ухапа, осата му с оса — и повеждам катърите към улицата.

Няколко пъти минавам през деня, гледам, че Леко Алексов все дялка в двора. И вечерта минах, той окачил газена лампа и продължава да дялка. Аз не се спирам, вървя по улицата, стигам до обгорялата развалина на бай Ангеловата фурна. Пред развалината на пейката виждам, че седят кротко бай Ангел и леля Василка, загледани нанякъде или замислени за нещо. „Добър ви вечер!“ — казвам тихо и продължавам да вървя. Стигам края на улицата, обръщам се и този път свръщам при каменоделеца. „Добър вечер!“ — „Добър вечер!“ — казва ми той и дяла ритмично. — „Върви ли, върви ли?“ — „А, няма да върви! Не се е пръкнал още на тоя свят камък, дето ще се опре на Леко Алексов!“ И щом каза това, нещо рече „цик-цик“ и светлината загасна.

В двора стана тъмно. Леко Алексов се изправя бавно, но продължаваше да стиска чука в едната си ръка. „Шишето! — каза той спокойно. — Изпод длетото хвърчи камък, та ето вече второ шише чупя на лампата. Ама аз и това съм предвидил.“

Той влезе в къщи, донесе ново шише, запали лампата, светлината в двора се върна. Аз си отивам, до късно през нощта чувам работата на каменоделеца. Нали живеем през три къщи, улицата рано утихва, всичко се чува. Сутрин стана, още несъмнано, гледам, че в двора на Леко Алексов свети и човекът стои наведен над камъка. „Кога ли спи тоя човек, мисля си, и дали ляга да спи?“ — „Напредва ли?“ — питам го. „Оо, ела утре да видиш! Такъв хубав камък отдавна не съм работил!“ — „Ще дойда, ще дойда!“

Отивам на другия ден, Леко Алексов точи длетото върху точилката. Скръц, скръц! — скръца длетото. Той го опитва на палеца

си. „Като бръснач стана! — ми казва. — С него сега ще издълбая имената на Василка и Ангел Кодови, за да останат върху камъка за вечни времена.“ И приклепна тогава той до камъка, огледа улицата, като че чакаше някого. Аз също погледнах, нямаше никого на улицата. Човекът поклати глава, плю на ръката, взе чука и като премери с очи, удари върху длетото. Очаквах, че както миналия път, ще се чуе трясък, че невидим гръм ще падне върху камъка да го удари в сърцето и да го разполови.

Но не стана това.

Помня, че когато оня удари с чука върху длетото, длетото се вряза безшумно в белия мрамор и в следващия миг мраморът почна да се разпада като брашно. Каменоделецът стоеше ням, на колене, в очите му се изписа ужас, гледаше бялата като брашно купчина пред себе си и нито веднъж не трепна. Помня само това, че по едно време като че искаше да каже нещо, но долната му устна се пукна на две, от нея потече кръв и почна да капе върху брадата. Помня също така, че взех да отстъпвам назад, спънах се в купчината камъни и хукнах през двора, а оня продължаваше да стои на колене и кръвта капеше по брадата му. Изведнъж се озовах пред бай Ангел и леля Василка, те седяха на пейката пред развалината, бяха много умислени. За да не прекъсвам мислите им, аз съвсем, ама съвсем тихо им казах: „Добър ви вечер!“ — и минах на пръсти край тях. Камбаната на градския часовник се обади няколко пъти, ама ни помня колко часът беше, ни нищо; мигар в такива моменти човек може да брой градският часовник колко пъти ще се обади!

БЕЛЕЖКА НА АВТОРА

Милойко много добре си спомня — дотука всичко наистина беше така. Кръвта покапа първо по брадата, но след туй тя се стече и почна да капе по ризата. Леко Алексов продължаваше да стои на колене, загледан безсмислено в бялата безсмислица пред себе си. Когато вдигна очи, той видя над оградата, че по улицата към него идва хлебарят с голямата хлебарска лопата, два пъти по-висока от къщата, а зад него ситни женицата му с ръце, пъхнати под престилката. Хлебарят се спря до оградата, подпрян на своята лопата, малко зад него се спря и женицата. Те гледаха мълчаливо Леко Алексов. Нејде почна да бие камбана (всъщност това беше градският часовник, чут от Милойко, но Милойко тогава не можа да преброи колко пъти отзвъни кулата), та щом камбаната спря да бие и последният звън се разсипа над улицата, хлебарят и женицата се обърнаха и тръгнаха към кариерата. Леко Алексов ги загуби от очи, но пък в замяна на това виждаше съвсем ясно голямата хлебарска лопата, която едреше и се поклащаше в небето. Тя беше вече три или четири пъти по-голяма от къщите. Някой хвана Леко Алексов за рамената и го изправи, той се огледа, не видя никого, а само кръвта, която покапваше върху ризата. Той тръгна подир лопатата, излезе на улицата, преко пътя му преминаха деца, вързали летни кънки на краката си. Улицата беше камениста, неудобна за летни кънки, децата се спъваха често, но се пързалиха. Това бяха същите ония деца, дете теглеха опашките на Милойковите катъри, а той им правеше „пух!“ с прахавицата. Леко Алексов запомни само това, че краката му също почнаха да се спъват, сякаш и на него му вързаха летни кънки. Той се спъваше, но не спря да върви напред, вторачен към голямата хлебарска лопата. После всичко изчезна, светът стана пуст и оголен, в неговата пустотия вървяха само лопатата и Леко Алексов. По едно време в пустотията човекът съзря кариерата — тя светлееше в дъното, искреше с кварцови люспи. Голямата хлебарска лопата се изкатери по кариерата и застана горе, висока почти колкото небето. Леко Алексов се спъваше в невидимите си летни кънки и

приближаваше кариерата. Той познаваше душата на камъка и като се взираше със зачервените си очи, почна да открива в големите канари скрити зверове и добитък. Ето там кон, изправен на два крака, само че обърнат гърбом към човека. Ето там лъв, дремещ под своята черупка, див козел стои зад него и чака длетото на каменоделеца да свали черупката му и да го извади на слънцето. И други още стоеха, пръснати живописно, сякаш това не беше каменоломня, а вкаменена скотобойна. Кой каменарски чук ще премахне магията и ще освободи животните на каменоломнята? Леко Алексов не можеше да мисли, само се спъваше и вървеше към вкаменената скотобойна. Нечий гърлест глас започна да вика: „Бомбаа! Бомбаа!“, но човекът не чуваше, спъваше се и вървеше към кариерата. Гърлестият глас още потчаяно завика: „Бомбаа! Бомбааа!“, но Леко Алексов не чуваше и вървеше към скотобойната, още малко и ще опипа с ръце вкаменените зверове и добитъка, застинали за вечни времена. И когато се опита да докосне с ръка една бича глава пред себе си, скотобойната в каменоломнята се раздвижи с гръм, надвеси се и започна да се събаря върху него. Високият каменен лъв се откърти, като едва мръдна лапите си, изправеният кон се обърна, тъй че Леко Алексов можа да види разширените му ноздри, и в следния миг го притисна с хълбока си. Рев и мучене се понесе в кариерата, оживелият добитък хвърляше искри, блъскаше се един в друг, трошеше се каменна кост и се носеше дъх на барут. Леко Алексов се опита да запази с ръце очите си и да зърне няма ли я някъде наблизко голямата хлебарска лопата. Тя гребеше в синьото небе и се отдалечаваше. Той не можа да види нищо повече, защото връхлетелият го камък му претроши ръцете, натроши костите му и го притисна с цялата си тежест. И изведнъж кариерите на Беговица стихнаха, ехото като див звяр пропълзя по Балкана и скри стъпките си във високите тревисти совати.

МАЛКО ОТЕЧЕСТВО

Истина е, че България е отечество на всички ни, но си мисля, че наред с това всеки човек има и едно малко отечество: това е родното място, къщата, от чийто праг за първи път е погледнал света, дворът с чисто пране по тела, мама, която събира привечер прането, а моя милост се държи за полата ѝ и гледа с любопитни очи съседните къщи, бялата кариера зад къщата, Балкана зад кариерата и слуша човешки гласове, кучешки лай, камбаната на старата часовникова кула. Ще мине време, момчето ще се осмели да остави полата на майка си, ще надникне на улицата и докато стои на разтворената вратница, ще открива, че и други деца стоят на разтворените вратници. Постепенно ние ще се запознаем, ще се сбlijим, ще тръгнем неусетно да се къпем в реката през лятото, после ще се съберем в училището, за да учим азбуката и таблицата за умножение, ще се катерим по планинските склонове за малини и кестени, ще правим пързалки през зимата, докато ни покарат сколуфи, и когато ни покарат сколуфи, ще усетим, че вече сме възмъжали, ще забележим, че около нас има момичета, пък и момичетата, от своя страна, ще ни забележат, но няма да ни остане време за това, защото тръбата тръби и моя милост трябва да седне остриган в новобранския влак.

Година време е минала от изпращането на влака, гарата бе пълна с изпращачи, сега слизам отново на същата гара, никой не ме посреща. В тридневен отпуск съм, една година не съм виждал родното градче, а ми се струва, че цяла вечност съм отсъствувал. Балканът ми изглежда по-мъжествен, билото му е увенчано с намръщени облаци и той хвърля хайдушки отблясъци върху цялото градче. Мраморната кариера все тъй се белее, на нейния фон къщицата ни изглежда смалена и умислена. Миризмите на махалата ми са познати, есен е, мирише на есенни цветя от градините, жени варят сладко по дворовете или пекат лъскав червен пипер за турция. Камбаната на часовниковата кула бие, като брой наум ударите. Шумна тълпа цигани ме среща на улицата, мъжете са въоръжени с дълги пръти, ходили са да брулят кестени в

Балкана. Като ме приближават, циганите спират веднага, развързват торбите си, за да ми дадат кестени. Благодаря за кестените, но отказвам да ги взема, няма къде да ги сложа. „Как така! — пита учтиво един от циганите и веднага се въодушевява: — Ааа, не може така! Как така! Ами че това е войска, ние на войската, значи, ако не дадеме, на кого тогава ще дадеме!“ — „В кепето, в кепето“ — подсказват другите на циганина и той веднага се съгласява с тях, че трябва да взема кестените в кепето. А то иначе как може така да откажа кестените, че може ли да срещнеш войска и да не ѝ напълниш кепето с кестени! Че нали войската ни варди, за да можем да си брулим свободно кестените и да си спим по бели гащи при жените, а през това време войската, значи, стои на пост въоръжена до зъби, пиле не дава да прехвъркне през границата и няма какво, значи, повече да се приказва, защото това е войска ...

... И докато ме убеждават въодушевено, и докато сами себе си убеждават колко важно нещо е войската, циганите ми напълват кепето с кестени, пожелават ми добра служба и продължават пътя си, а моя милост, стискайки пълното кепе, бутва старата вратница и влиза в двора. Мама пресява боб на двора на една страна отделя шушулките, на друга страна зърната — зърната са шарени. Поплака си мама на рамото ми, успокои се, стори ми се, че е остаряла, но лицето ѝ все тъй излъчваше светлина. Сложи ме да седна на чергата до шарения боб и ме подложи на кръстосан разпит — за службата, за храната, топли ли са завивките, имам ли добри другари, ами тия кестени откъде ги нося и прочие. Разказах ѝ всичко за войниклъка и за приятелите, учуди се, че вече се бръсна и не се порязвам, стъкна набързо огъня под навеса, разшета се да готви, пък аз влязох в стаята си. След толкова дълго отсъствие стаята приличаше на изоставен и студен полог, дъх се носеше в нея на босилек и на старо дърво. Мама е увила с хасе абитуриентския ми костюм на окачалката, лански календар виси на стената, край календара висят забити с кабъри снимки на момичета. Сред тях е и моето момиче, на което се съсипах да пиша въодушевени писма. Стоя и гледам снимката, а през това време мама се обажда от вратата: „Не зная коя ще ми бъде снаха от тия моми!“ Мама, изглежда, че е вървяла все по петите ми. Измънках нещо, опитах се да се засмея и излязох отново на двора; мама подире ми.

Дворът си е все същият, телът за пране е на същото място, върху тела виси чисто пране. Зад прането виждам дъсчената ограда, уморена е, на едно място е полегнала. „Ще взема да поправам оградата — казвам на мама, — ръцете ме сърбят за работа.“ Бравата е захабена, но успявам с нея да одялам един кол, махам изгнилия, на негово място забивам новия кол, изправам оградата. Мама е пъхнала ръце под престилката си, въздиша и все повтаря: „Мъж, па пак мъж! Кога един мъж пипне, то си личи!“... Истина е, че си личи, това всеки може да го забележи, дори аз го забелязвам. Привечер сядаме да вечеряме под черешата на двора и когато погледна към оградата, виждам как моят кол се белее посред старите колове, стои мъжки и подпира оградата, все едно, че човек е застанал с ръце на кръста и подпира оградата да не падне. Не съм стоял без работа в казармата, но работата ми там е от съвсем друго естество — служа в школа за граничарски кучета, главната ни грижа е да развиваме омразата им, докато в жълтите зеници на кучетата заиграят сини пламъци.

С настъпването на здрача ставам неспокоен, като че съм вързан на синджир. Всеки миг се готвя да скъсам синджира и да тръгна да ошетам градчето. Мама усеща, че съм неспокоен, вика ми: „Ами поизлез малко, да се видиш с приятели, че и с момичета да се видиш! Много хубави моми растат сега, Андрее!“ Казвам се Андрей, но мама все ми вика Андрее... Знам, че хубави момичета растат, приятелите ми от службата също ме предупреждаваха, когато си тръгвах в отпуск: „Внимавай, Андрей, комендантските предупредиха, че много хубави момичета били пуснали напоследък по улиците.“ „Кой ги е пуснал?“ — питам. — „И ние не знаем — казват ми нашите, — може търговските организации да са ги пуснали, може някоя друга организация, но ти го казваме, да го знаеш, самите комендантски предупредиха онзи ден, тогава ти беше в наряд, та не можа да чуеш предупреждението. От съседното поделение трима войници били примамени и влезли в клопката, на едного от тях лично заместник-командирът кумувал. Ако ти се случи нещо да влезеш в клопка, дай сигнал и ние, значи, ще се изтърсим с цялата кучешка зверилница и ще те измъкнем от клопката!“ Обещах на момчетата да бъда бдителен, о ако нещо се случи — да бия тревога.

Излизам от къщи с абитуриентския си костюм, самото малко ме стяга, ще го нося разкопчано, само вратовръзката няма как да

премахна, стои като примка на шията ми. Нали е за хубост, ще се търпи! Поглеждам в здрача новия кол на оградата, той се белее в здрача, излизам на улицата, подсвирквам си най-небрежно с уста и в тоя миг като че няма по-щастлив и по-безгрижен човек от мене. Бръквам в джоба, в джоба ми топят ръката сварените от мама кестени. Захапвам един кестен и си повтарям наум думите на циганите: „Как така, ами че това е войска.“ ... Камбаната на градския часовник бие, тя напомня на жителите, че времето върви, отброява методично всеки час и скъсява методично тридневния ми домашен отпуск. Вечерник върви на пръсти и шуми в дърветата на малките дворове. Аз също тъй стъпвам на пръсти из моето малко отечество, на пръсти ще стигна до момичето, за да го изненадам. Не писах, че си идвам в отпуск, исках да изненадам моето момиче. Защо го наричам мое, не зная, в писмата, дето сме си разменили, имаше всякакви полуобещания, всякакви намеци, в едно писмо попитах дали мога да се надявам, че ще ме дочака, а момичето ми отговори двусмислено: „Съдбата на жената е да чака.“ Жените, не зная, дали сами си ги измислят тия работи или ги четат в книгите. Сигурен съм, че ги четат в книгите.

Макар че се заканвах да кръстосам цялото градче, трябва да призная, че в моето градче няма кой знае колко за кръстосване: една улица и две сладкарници. Сладкарниците бяха полупразни, видях това през витрините им, дори не влязох вътре. Остана ми само главната улица, младежта на едно градче винаги се разхожда вечер по главната улица. Познах моето момиче в гръб. Бяха три момичета. Разхождаха се бавно. Спряха се в края на улицата. Едното от тях разказваше нещо смешно, жестикулираше енергично, а през това време моя милост пристъпи и закри очите на момичето с ръце: „Кой е?“ — попита момичето, а онуй, дето жестикулираше енергично, каза: „А да те видя, ще познаеш ли?“ — „Иван“ — рече момичето. — „Не е Иван“ — обади се третото момиче. — „Кириле, ти ли си?“ — попита повторно моето момиче. Хвана ръцете ми, свали ги от очите си и се обърна. Беше безкрайно изненадано, „Ти ли си това!“ — попита ме.

По-късно го изпращах по пустите улици към тяхната къща, молех се наум дано още стои пейката пред вратницата и въздъхнах с облекчение, когато видях, че пейката си е все там. Много пъти съм седял с момичето на тази пейка и трябва да си призная, че я харесвам. Седнахме, разказвах за това, как развиваме омраза в кучетата,

момичето ме попита дали обичам кучетата и аз веднага казах, че ги обичам, защото кучето е изключително верен приятел на човека, ако веднъж се привърже към тебе, нищо вече не е в състояние да ви раздели. Затова и хората с право казват: кучешка привързаност. Часовникът на два пъти ни напомни, че времето тече, камбаната му отзвучаваше самотно в късната вечер. На два пъти и някакви типове минаха по улицата край пейката, втория път чух единият да пита: „Още ли ще циркулираме?“ Отговори му сипкав глас: „Ако се наложи, ще циркулираме!“ Някакви заканителни нотки долових в тоя сипкав глас и исках да попитам момичето какви са тия типове, когато едно коте се изтърколи под оградата и замяука в нозете ми.

Исках да го ритна, за да полети във въздуха, защото никак не обичам котките, но момичето се наведе, взе котето, сложи го на скута и рече: „Нашето коте! Горкото, то е останало само и е огладняло, затова ме търси.“ Гладеше котето по гърба, говореше му гальовно, а аз седях като вдървен на пейката и не знаех какво да предприема. „Не знаех, че обичате котките“ — казах, а момичето рече: „Много ги обичам. Горкото коте, страх ли те е?“ Котето измяука. „Виж каква хубава опашка има“ — рече момичето и аз се пресегнах, та му пипнах опашката. Опашка като опашка, нищо особено. То продължаваше да мяука в скута на момичето. „Гладно е — рече момичето. — Би ли го подържал малко в скута си, аз да ида да му намеря нещо за ядене. Виж как жално мяука горкото.“ Можех ли да кажа, че не искам да държа котето, в скута си? Никой на мое място не би отказал, даже жаба, ако бе се появила в краката ми и момичето бе поискало да я държа в скута си, мисля, че щях да държа жабата. Момичето стана, вратницата зад него изскърца и се хлопна силно. Стъпки по пътеката, повторно скърцане на врата-този път къщната врата-и наоколо стана тихо.

Седях на пейката, котето продължаваше да мяука в скута ми, прокарах ръка по гърба му, то се изгърби, опашката му щръкна право нагоре. Мислех, че ако продължа да го галя, то ще млъкне най-после. Къщната врата се отвори, но вместо момичето чух, че там се прокашля мъж. Мъжът отиде до дворната чешма, напълни ведро с вода и се върна обратно в къщата. Котето постепенно притихна, сви се върху скута ми и замърка. Аз седях и чаках. Ония типове пак минаха по улицата, пушеха, разпалваха много силно цигарите си и отминаваха, без да кажат нито дума.

Седях и чаках. Когато човек чака, времето тече мъчително бавно, няколко пъти попоглеждах къщата зад оградата, единият прозорец светеше. Седях и чаках всеки миг вратата да се отвори и на нея да се покаже момичето. Ай да му се не види и котето, мислех си, откъде пък точно сега се намери да се навре в краката ми! Като че ли бях бил толкова много път, като че бях си турил риза, вратовръзка и абитуриентския костюм само заради това мърляво коте! Взе да ме е яд на него и си мислех, че като почакам още малко, ще изляза от търпение и така ще го перна, че ще отхвърчи чак на другия край на улицата. И на себе си почнах да се ядосвам, можехме да се нацелуваме, па после нека върви да дири храна за котето си. Всъщност ние само веднъж сме се целували, във входа на една жилищна кооперация, бяхме на гости там и когато си тръгнахме, осветлението по стълбището угасна, тръгнахме опипом по стълбите, момичето се притисна до мене, страх го бе да не падне, пък и аз се страхувах то да не падне, та го прихванах и се нацелувахме набързо, но някаква дъска падна с адски трясък, развали цялата работа. Когато светнах, видях, че сме се целували при пощенските кутии на входа, пусти врати на пощенските кутии изпочупени, закачил съм с гръб едната от тях и съм я съборил... Оттогава, щом видя пощенска кутия във входа на някоя сграда, ме изпълват приятни спомени, но и яд ме хваща, че стопаните не се грижат, както трябва, за кутиите си. И т. н.

Прехвърлям си през ума всякакви работи, за да не се безпокоя, че много се забави момичето. Обръщам се да погледна отново към къщата и виждам как прозорецът изгасва. Чакам вратата да се отвори, но откъм къщата не се чува никакъв шум. Чакам още известно време и усещам, че по кожата ми полазват тръпки. Изведнъж се сецям, че са ме излъгали, като са ме оставили да пазя котето в скута си. Тръпките продължават да лаят по кожата ми, цялото тяло ме засърбява. Но това са бълхи! — сецям се аз изведнъж. Скочих от пейката, котето се търкулна в краката ми и замяука. Обхвана ме ярост, ритнах го с всички сили, то прелетя във въздуха над улицата и се блъсна в насрещната ограда. Ония типове пак се зададоха с разпалените цигари по улицата, не ги дочаках, обърнах гръб на къщата и тръгнах към дома си.

Отварях вратницата на двора, когато ми се стори, че някой ме повика. „Да не са онези типове!“ — помислих си и се обърнах, но нямаше никакъв човек на улицата. Влязох в двора, откъм улицата

отново се обади някой. Надникнах през оградата и видях пред вратницата котето. Бе вървяло подире ми из целия път. Тръгнах през двора, котето се промуши под вратницата. Когато си легнах, чувах го как обикаля пред вратата и мяука.

На сутринта котето беше в двора, мама му бе сипала мляко в паница, клечеше пред паницата и ядеше. Момичето ме гледаше от снимката на стената, стори ми се, че ми се усмихва. Съзнавах ясно, че бяха ме излъгали и че причината за всичко бяха ония типове с разпалените цигари, дето се разхождаха по улицата. Сигурно момичето си има история с някого от тях и тази история е започнала, докато моя милост се е занимавал да развива омраза у кучетата в школата. Денят беше хубав — слънчев и мек есенен ден, — не ми бе до омраза, макар че някаква мътилка се полюляваше в душата ми и се утаяваше бавно. Излязох по гимнастърка да се измия на двора. Мама ми се похвали с котето, но ме помоли същевременно, ако искам, да го отнеса на другия край на градчето, защото нашата котка се е окотила преди седмица и тя просто няма какво да прави с толкова много котета. „Ще го захвърля някъде“ — рекох на мама и един час по-късно го стисках под мишница на път към моето момиче.

Все пак трябваше да върна котето, да благодаря, че ми е било позволено да го подържа в скута си и да поема всичките му бълхи. Прехвърлих наум най-язвителните думи, които бях способен да измисля, и с котето под мишница влязох в техния двор. Момичето го нямаше в двора, вместо него около разпалено огнище се луташе майка му, печеше лъскави червени пиперки. „Влез, войниче — рече майката. — Войник още не ни е влизал в къщата.“ Тя веднага ми подаде трикрако столче, седнах на столчето, котето се изхлузи изпод мишницата ми и се настани в скута. Мърляво, но доверчиво, този път то не ми се видя толкова отвратително и толкова грозно; все пак бе все още живата връзка между моя милост и момичето. „Чакай да те почерпя сладко“ — рече жената и отиде да донесе сладко. Докато го опитвах, обръщаше пиперките на огъня и говореше: „Хубаво ми излезе сладкото тая година, двете с дъщерята сме го правили, ама нали младежта сега е разсеяна, все оставя по някоя костилка във вишната, затуй внимавай, може да се случи някоя костилка!“ Жената продължава да бърбе за своето вишнево сладко и да ме предупреждава да внимавам

да не би да има някоя костилка, пък аз отдавна вече съм попаднал на костилка, въртя я из устата си, но от учтивост не я плюя...

... И както си въртя костилката из устата, виждам как вратата на къщата се отваря, на прага се показва моето момиче, разплакано, хвърля се на врата ми, почва да ме целува и да ми се извинява, а аз си седя най-спокойно, котето и то седи спокойно и мърка в скута ми, майката така се стъписва, че отстъпва назад и нагазва в жаравата, но не усеща живите въглени под нозете си. Аз никак не си давам вид, че съм се трогнал, ами най-спокойно гледя котето по гърба и прехвърлям вишневата костилка в устата си. В някакъв унес съм, не ми се ще да излизам от този унес. Момичето продължава да плаче, да ме целува и трябва да ви кажа, че беше безкрайно хубаво...

Хубаво е да беше така, но — както казва Баурджан Момиш-Ули пред карето за разстрела във „Волоколамското шосе“ — не беше така. Не беше така, защото всичко туй бе само в моето въображение. От унеса ми ме стресна гласът на жената, когато ме попита каква работа ме е довела у тях, „Дойдох да ви върна котето“ — рекох на жената, а тя се учуди и рече: „Какво коте! Че ние нямаме никакво коте!“ — „Намерих го пред вратницата ви“ — рекох. — „Ааа — възкликна жената и направи пренебрежителен жест с ръка. — Това е бездомно коте, тука е пълно с такива бездомници, цял ден и цяла нощ мяукат и разнасят само бълхи и болести. Един бог знае откъде се навъдиха толкова много мачки!“ — „Извинявайте!“ — смотолех пред жената, взех отново котето под мишница и излязох на улицата. Котето се топли и мърка под мишницата ми, аз продължавам да прехвърлям в устата си вишневата костилка. Никакъв вкус от сладко не е останал, в устата си усещам само горчивия вкус на вишневата костилка. Вървя по улицата, отвсякъде ме обгръща градчето, всичко туй ми е познато до болка и същевременно изведнъж ми е станало чуждо и враждебно до болка. „Сигурно така и трябва да бъде — мисля си, — когато войникът след толкова дълго отсъствие се върне в своето малко отечество.“ Затуй пък за наша войнишка утеха всеки от нас има своето голямо отечество.

ВОЙНИЧЕТО

Тази история са ми я разказвали по най-различни начини. Някои я почваха отзад напред; други започваха направо с войничето — как то дошло в селото и как капитанът го пратил да муши в копите сено заедно с другите войници и да търси дали няма скрито оръжие; трети почваха историята от стенния календар с царското семейство, турен в една рамка, и как с царското семейство начело те отишли да молят капитана, да ги пусне в гората; някои пък почваха да разказват много издалече, още когато жените били турили в пазвите си бубеното семе на топло, та да се измътят тия проклети червеи, наречени копринени буби; селянинът, чието куче беше застреляно върху копата слама, почваше от кучето — как то се качило горе, на сламата, и почнало да се кара на войниците и на капитана, а като видяло, че капитанът не разбира от дума, скочило от копата право отгоре му и онзи го застрелял с револвера си; селянинът, дето бе пострадал най-много и бе хвърлил половината си буби на кокошките, въртеше всичко все около своите буби. Може би ще е най-добре да се започне първо с войничето, а след туй да се разкаже и за всичко останало, та дано читателят добие поне малка представа от тази история.

Войничето беше с руси сколуфи и с лунички под очите, от ония свити войничета, дето вършат обикновено най-черната работа на казармите не само като новобранци, ами и през старшата служба. Във войниклъка едва ли нещо на човека му е по мярка, но на него пък нищо не му беше по мярка — ни рубашката, ни ботушите, ни панталонът. Ако имаше шинел, и шинелът сигурно нямаше да му бъде по мярка, но то нямаше шинел, по това време формата бе лятна — струва ми се, че беше май месец. Войничето служеше на железопътния мост и пазеше заедно с другите войници да не би партизаните да дойдат някоя нощ и да хвърлят моста във въздуха. По онова време партизаните минаваха за най-големите разбойници на горите и началството разправяше, че каквото и да попадне в ръцете им, го изтезават по най-жесток начин. Два пъти седмично войничето

запрягаше каруцата и отиваше в казармите за хляб. То все молеше бога дано не го срещнат партизаните и винаги щом се зададеше по пътя, викаше на другите войници: „Нищо не ми се случи!“

Един ден войничето не пристигна с хляба, нямаше го и през нощта. То се върна едва на другия ден заедно с коня и с каруцата и още отдалече извика на другите войници, че нищо не му се е случило. Ами къде се е губило тогава и защо няма хляб в каруцата? Ами че него го пленили партизаните заедно с коня, с каруцата и с целия хляб в каруцата. Войничето им откарало хляба, преспало при тях и на другата сутрин те го пуснали да си върви по пътя и за цялата тая работа му дали и разписка. Два или три дни войниците от железопътния мост слушаха разказите на войничето за партизаните, но като стигна цялата работа до ушите на началството, началството веднага го прибра в частта, за да не разлага охраната на тоя тъй важен обект. Войничето отиде в частта и почна там да разказва как го били взели заедно с коня и с каруцата, то им откарало хляба в лагера, там го нахранили с каквото дал господ и го пуснали да си върви, като му дали разписка за цялата тая работа.

Това стигна отново до ушите на началството и за да не се разлага частта, взеха, че препратиха войничето в една много далечна част сред съвсем непознати войници. Но ние знаем, че непознати войници няма, че още на втория ден всички ще знаят защо са ти руси сколуфите и защо имаш луничаво под очите, който имал луничаво под очите, то значи, че майка му, когато е била трудна с него, е пипнала свраче яйце или пък е погледнала свраче яйце. Непознатите войници научиха не само за луничките, ами и за партизаните, за хляба и за разписката, дадена на войничето. За да не внася разложение сред целия полк, началството прати войничето на барутните погребни. Там имаше съвсем малко войници, повечето от тях запасни. То отиде, но и на барутните погребни стана пак същото и още на втория ден всички вече знаеха как войничето попаднало при партизаните, как нищо лошо не му се случило, как го нахранили с каквото дал господ и го пуснали живо и здраво и дори му дали и разписка за цялата тая работа, та да се отчете пред началството.

И тъй, от част на част, от полк на полк войничето все беше премествано, за да не внася разложение. И навсякъде то разказваше как било при партизаните, дето изтезават по най-жесток начин човека,

как него не само че не го изтезавали, ами му дали и разписка, за да не го изтезава началството с карцер или пък с нещо Друго, Така войничето пристигна един ден в наказателната част, разквартирувана в селото. То носеше строго поверително писмо до капитана. Капитанът прочете писмото, каза: „Хм! Хм!“, и го разпита подробно за всичко. То отговаряше с „Тъй вярно!“ и „Съвсем не зная!“, а през това време капитанът гледеше мрачно неговите лунички и сколуфи и на края, като му омръзнаха и сколуфи, и лунички, го освободи. То направи кръгом и отнесе празното дъно на войнишкия си панталон към оная копа слама, спомената още в началото — там група войници мушеха сламата с шишове и търсеха скрито оръжие.

Капитанът беше много мрачен човек, а сред тая жега и тия мухи му бе още по-мрачно, пък и неговият помощник го ядосваше ужасно. Той имаше за помощник един влах и преди малко влахът бе дошъл при него да попита да претърсват ли и в нужниците, да не би да има хвърлено оръжие в тях. „Търсете!“ — каза му свирепо капитанът и влахът веднага отбра най-добрите си власи, все запасни; капитанът ги бе видял как вървят по улиците с куки и прътове и как нахлуха в първия двор. Те оградиха веднага, каквото трябваше, но там вътре имаше клекнала жена. Тя, щом видя власите да настъпват срещу нея с куки и прътове, почна да призовава господ да ги убие, но отникъде не се показва никакъв господ и власите дочакаха здрави и читави селянката Да си свърши работата. „Ама че дивотия“ — мислеше капитанът, след като видя своите войници, предвождани от влаха, да нахълтват в следващия двор.

Може би капитанът щеше да мисли още върху дивотията, но видя едно шествие, което влезе в двора и свали каскетите си. Това беше селско шествие, То носеше начело царското семейство в една рамка и чакаше да бъде прието от капитана. Той излезе навън и попита селяните какво искат. Селяните искаха да отидат в гората да насекат свинакови храсти, защото копринената буба се храни сега на храст, а така също да отидат и в полето, защото бубата, преди да се качи на храста, трябва да се нахрани хубаво, а ако господин капитанът не разреши, тя няма какво да яде, защото е изяла всичката черничева шума в селото и черничева шума сега има само в полето или по лозята. „Никакво поле!“ — каза капитанът. Той дори щеше да си влезе в къщи, но селяните почнаха да викат подире му: „Ама, господин капитан! Ама

как тъй, господин капитан!“ Той се подпря на вратата, загледан в тая тълпа и тълпата веднага почна да му обяснява какво нещо е бубата. Най-напред тя е съвсем малка, жените носят семето ѝ в пазва, докато се измъти, после тя почва да яде, после спи, после пак яде и пак спи, докато на края дойде голямото ѝ спане. Когато почнала блокадата на селото, бубата спяла голямото спане, ама от вчера се събудила, съблякла си ризата и трябва да яде много. „По девет пъти на ден, господин капитан! Като се наяде добре, почва да търси храст, та да се качи в него да точи коприната и да направи това, дето вие го викате пашкул, господин капитан, а ние го викаме меунка. Тая меунка ни е на нас прехраната. Цяло мъчение е, господин капитан, от едно червейче почваме да я отглеждаме!“

После напред излезе оня селянин, дето бил хвърлил половината на кокошките, и каза на капитана:

„Я моите ги фърлих!“ После до него излезе друг селянин и каза, че ако капитанът не може да разреши да отидат в гората или в полето, то той може да попита по-горното началство, може пък горното началство да разреши. Един подир друг селяните обясниха на капитана всичко за бубата, до най-малки подробности, и гледаха всеки да застъпи фразата на другия, да не би някъде обяснението да се скъса, да се намери пролука и капитанът тъкмо в тая пролука да надникне и да откаже на молбата им. Ония с царското семейство стигнаха досам капитана, за да може той съвсем добре да го вижда.

Но капитанът не погледна повече ни семейството, ни шествието и на молбата да попита горното началство само поклати глава мрачно, после даде гръб на селяните и тъй силно затвори вратата, че всички трепнаха. Селяните се почесаха, запушиха и си казаха тихо, че капитанът сигурно ще попита началството, а ако началството се попита, то веднага ще им разреши да излязат да насекат черничева шума. Те си тръгнаха обратно и царското семейство остана на опашката, но добре че съобразиха и казаха календарът да мине напред, защото капитанът може да погледне през прозореца и да види, че семейството е на опашката.

По пътя хората си говореха дали бубата след големия глад няма да се реши да яде друга шума и неколцина казаха, че опитали и че бубата не иска дори да я помирише и че щом я доближи, почва да си клати главата.

Нека оставим сега, драги читатели, селяните с техните буби на пътя, както казваше Виктор Юго, и да видим какво стана с войничето.

Войничето отиде при колата слама, спомената в началото, дето другите войници мушеха с шишове и търсеха скрито оръжие. То взе един шиш и също тъй почна да муши с другите, но мушна само два или три пъти; другите веднага го попитаха откъде иде, кой е, що е и войничето им разказа всичко, като не пропусна и разписката, дадена му от партизаните, за да не го накаже случайно началството. Войниците насядаха да пушат и продължиха да разпитват, а кучето, дето лаеше непрекъснато от върха на копата и дето прегракна да ругае войничето, също млъкна. В горещината хвъркаха пеперуди и през няколко къщи се виждаше влахът със своите отбрани власи как нещо се съветват и щом се посъветваха, тръгнаха нанякъде. Войниците никак не бързаха да намерят скритото в копата оръжие — ако в тая копа изобщо имаше оръжие, — та изпушиха по две цигари и пак не им се ставаше. Те щяха да поседят още да послушат разказа на войничето, как са го местили от полк на полк, за да не разлага полковете, но кучето изведнъж скочи и почна много високо да се кара някому. Войниците наставаха и видяха, че към колата идва капитанът, помрачен от облак.

Не само че бе мрачен, ами изглеждаше синкав от гняв и вървеше тъй стремително, сякаш ей сега щеше да прегази колата. Кучето, както споменахме в началото, скочи от колата върху военния, военният извади тутакси револвера си и го застреля още докато беше във въздуха. Веднага след туй капитанът прати войничето в карцера, за да не разлага останалите при сламата. Той беше сърдит на себе си, че не се сети да карцира веднага войничето, ами го прати сред войниците си. Войниците почнаха да мушкат много силно и да викат: „Ей сега ще намерим оръжието, господин капитан!“ Капитанът, изглежда, не им вярваше, прекрачи кучето и отнесе гнева си при власите.

Заповедта за карциране на войничето внесе известно затруднение, защото селото нямаше карцер. В училището имаше една стая, дето зимно време държеха дървата за огрев, казваха й дърварника. Затвориха войничето в тоя дърварник и по нареждане на капитана влахът отбра един от най-лютите си власи да го пази. Лютият влах застана пред вратата, като че беше пън, но да мълчи непрекъснато не можа и по едно време попита: „А на колело туряха ли те да те

обтягат и да ти бият петите?“ — „Не са — каза войничето, — нахраниха ме и ми дадоха разписка.“ — „Млък!“ — изрева лютият влах. Като мина доста време, той попита: „Че как тъй са те нахранили и са ти дали и разписка, като са разбойници!“ — „Ами че те не са разбойници!“ — каза войничето. — „Млък!“ — изрева влахът и двамата бая помълчаха. Мълчаха, мълчаха и влахът отново попита. Войничето му отговори и влахът тоя път не му изрева:

„Млък!“, а каза само: „Хм! Хм!“ и пак попита. И войничето постепенно му разказа цялата история. Кой знае колко щеше да продължи тоя разговор между двамата, ако пред дърварника не се бе появил отново мрачният капитан заедно с помощника си и видяха, че войничето разлага и своя пазител. „В никакъв случай!“ — каза капитанът и издаде заповед войничето да се препрати под охрана в гаубичния полк в Берковица.

„Тъй верно! Тъй верно!“ — помощникът му откозирува, отбра двама от най-добрите си власи — стари запасни кримки — и им нареди да откарат войничето в Берковица. През това време селската делегация се бе събрала отново и идваше начело с календара на царското семейство да види дали случайно капитанът не е разговарял с по-горното началство. Но капитанът тъй изгледа селяните, че те веднага прибраха семейството под мишница и се разотидоха по домовете.

Никой повече в туй село не срещна войничето. Някои селяни ми разказваха, че са го видели как вървяло по прашния път, ботушите му хлопали и то развявало своя широк войнишки панталон, а от двете му страни крачели власите от запаса и от време на време викали: „Млък! Млък!“, макар че войничето не казвало нито една дума. Мой роднина служеше по това време в Берковица, беше мерач на гаубица, та съм го питал и него дали не знае нещо за войничето; той ми е казал, че било докарано някакво войниче в казармата — пленено от партизаните и после пуснато. То внесло голямо разложение в полка и затуй го препратили в Плевенския пехотен или пък в друг някой полк; той не си спомняше.

Като съживявам отново войничето, замислям се над туй, как простичко е разнасяло словото; то и самото му слово е било също тъй луничаво и с руси сколуфи като на новобранец, дето вършил черната работа на казармите. Виждал съм неведнъж и мустакати слова от

запаса, блестящи в парадната униформа, всичките копчета святкат, обувката скърцат напето и походката е напета — но такива слова посивяват бързо в съзнанието ми, за да отстъпят място пак на войничето.

И сега го виждам как развява в далечината празното дъно на панталона си, а власите му викат свирепо: „Млък!... Млък!...“

МАРЧО

Изглежда, че когато господ преди заминаване е натоварил набързо каруцата си, като е вървял с нея нагоре по баирите, от каруцата се е изгърсило нашето селце, претърколило се е и е паднало долу, в дупката, край една сиромашка река. Народецът отбил част от водата, направил воденична вада, турил на нея тепавица и воденица, изкопал няколко кладенци, после, като му стигнала ръка, турил и църквица в единия край на селцето, а ковачът от два ралника изковал кръст. Макар и да е отделено от външния свят със стръмни баири, външният свят изглежда, че бързо е подушил селцето и лека-полека почнали да вървят акцизни, бирници, търговци на едър и дребен добитък, ергени от съседни села да оглеждат момите и т. н. Тъй една по една били спъвани нишките и селцето се свързало с външния свят. По тези нишки изтегляли нашите новобранци, по тях се връщали старите ни войници. Много народ и много идеи са утъпквали козите ни пътеки. И много народ е изтекъл по тези пътеки, без да се върне назад в селцето.

Думите на селцето са като думите и на останалите селца. Но понякога се появи нова дума, както беше, например с чумата, и тогава селцето настръхва. После тази дума заглъхне, за да се появи нова на нейно място. Както беше например с войната. Навсякъде по тесните улици говорят все за войната, мъжкото население се стяга, козите пътеки го изтеглят нагоре, то пропада отвъд хребетите и селцето тръпне в очакване — кога Ще се появят мъжете отново.

Чичо също се стяга. Запряга биволите, пълни катраниците с катран, за кой ли път вече оглежда всяка част на колата и на края казва на дядо: „Тате, ще взема и Марчо. Обоз е това, замръкне човек нощем някъде, задреме в колата, а кучето, като е с тебе, не ще даде айдук да задигне стока от колата ти! Война е, а на война ти барем знаеш какво е...“ Дядо знае какво е война. Разбира се, мобилизацията не засяга кучето Марчо, но Марчо е бил винаги с биволите, и зиме, и лете, било

когато чичо отива на воденица или пък вози кирия. „С Марчо ми е спокойно, казва чичо, все едно, че имам човек със себе си.“

И тръгва чичо с биволите и с Марчо, ние стоим всички на вратника, от другите дворове излизат други запасни, цял керван се събира и поема през баира, но ние гледаме само своите хора, мъчно ни е, че се разделяме. Ние, децата, обичаме еднакво и чичо, и биволите, и Марчо. Чичо прави много хубави пищялки пролетно време, шейни ни дядя през зимата, лятно време ни води край вировете да ловим риба; биволите ни са кротки, ездитни, не зная дали сте яздили биволи, да видите колко е хубаво! Марчо е стражата на нашата къща, строг към непознати и чужди, а с нас, децата, си играе също като дете — надбягва се, бори се, само дето на прескочикобила не умее да играе. Марчо е едър, рунтав, козината му е черна и лъскава, само на нозете си има бели чорапчета. Гледаме го как подскача по баира, изтичва напред да разгледа спокойно ли е всичко пред кервана, после се връща назад и кляка с изплезен език, загледан към нашата къща. Тъй кучето се сбогува с нас. А керванът скрибуца по омотания път, стига билото и коли и хора чезнат от погледа ни. Последен остава Марчо, рунтавата му опашка се развява, но и тя изчезва и над баира остава само пусто пространство.

Обръщаме се назад, дворът ни е пуст и празен. Два ярки коловоза са го прерязали, следи от копита, следи от меки кучешки лапи. Но ей ги, кокошките вече ровят в прахта, една по една заличават следите, ослушваме се да чуем дали чичо няма да се прокашля иззад сайванта или да изтича Марчо да ни блъсне с муцуна, ослушваме се да чуем дали биволите не дишат тежко някъде около нас и дали синджирите им не подрънкват, докато преживят. Ослушваме се, макар и да знаем, че слухът нищо няма да долови. Дядо взема брадвата и започва да клъцка дърва на дръвника. Свинята провира мократа си зурла през кочината и подпитва: „Е? Е?“

Започват да се нижат дните, равни и монотонни, лятото се изтегля, мъгли клечат сутрин по билата на баирите, сякаш чакат жените да пометат улици и дворове, за да слязат в селцето. Жените обаче нямат време да метат дворовете, жените събират купчини пъпчиви тикви, дянат купи царевичак и щом сденаха царевичака, мъглите слязоха в селцето; подир тях дойдоха дъждовете, хората се лутат в есенната мокротия, дядо мълчи, стринка, макар и да е от

приказливите — също мълчи. Тъй в мълчание пристига снегът, селото се поразведри, светна, първите свине писнаха. И нашето писна в двора, дядо отрива ножа з крачола си, снегът около него става червен, червен... Други зими Марчо сяда и започва да дъвче червения и димящ сняг. Сега Марчо го няма, червеното петно стои цяла седмица на двора, ярко, но пусто като разпалено огнище, край което никой не сяда да се постопли. Дядо надува свинския мехур и ни го дава да го ритаме. Спукахме го още до обяд. Ако беше чичо, щеше да го закърпи с бобено зърно, но дядо не умее да кърпи с бобено зърно и прибра свинския мехур да си прави от него тютюница.

Ден подир ден върви, запролетява се, пак иде лято, в селцето се търкулват нови думи, скитат по улиците, спират пред вратниците: Голяма Яребична, Дойранска позиция, Пета пехотна дунавска дивизия — все непознати за нас думи и имена. Чичо пише понякога писма, буквите на писмата по една педя големи, бил добре и биволите били добре, и Марчо бил добре, ама много люта зима изкарали. Шината на едното колело се скъсала, та турил нова шина, откъм обуца бил зле, много обосяла войската. Дядо се тюхка: „Като да може да му пратим едни свински цървули, ама нема как да се прати! Лете босо ще се изкара, ама как ще зазимят!“ — „Как тъй боса войска?“ — питаме ние дядо, защото сме виждали кога минават маневри през нас, войската гази реката с ботушите. „Ами боса — казва дядо, — изглежда, че газят големи реки!“

Ние не сме виждали големи реки, но като останем насаме, си правим сметка колко ли големи могат да бъдат тези реки, дето войската ги гази. И дали биволите могат да преплуват заедно с колата тия реки? Могат! Биволът може да плува и да пренесе и човек на гърба си. Сигурно чичо се качва на единия от биволите и така минават реката. А Марчо? Ооо, Марчо! Марчо плува като стрела. Дорде се обърнеш и той вече е стигнал другия бряг на реката. Ти едва половината не си преплувал, а Марчо си изтърсва рунтавия кожух на брега. „Да го пуснеш, той и Дунава ще преплува!“ — си мислим ние, нищо че никой от нас не е виждал Дунава.

Макар войната да е далеч, селцето живее с нея. Баба всеки сезон прави магии — зиме една магия, лете Друга магия. Тя сменя от вратницата хурката с кълчища и на нейно място с червен конец и със слънчогледова пита прави нова магия. Ако зъл дух рече да влезе в

къщата ни, ще мине покрай магията и щом види слънчогледовата пита, ще рече: „Тия пък турили тук слънчогледова пита! Я да преброя колко дупки има в тая пита!“ И ще седне духът да брои, ама нали кръговете на питата са неравномерни и се преплитат, щом стигне до преплитането, ще сбърка и Ще почне да брои пак отначало. Като се върне така два-три пъти, петлите вече ще пропеят и духът ще издими по баира нагоре. Ако той влезе в къщи, чичо може Да го сполети зло... Така баба предпазва чичо.

Селцето стои затворено в своята дупка, сезоните един подир друг се сменят. Кога стане мрачно и тъмни облаци клекнат горе, на билата, ние викаме, че се задава Войната. Но облаците изгърсят гръмотевичния си товар над селцето и отминават, подире им грейва слънце, а на фронта Войната сигурно не отминава като нашите облаци, а клечи навъсено над позициите и изсипва непрекъснато гръмотевичния си товар над войската, над чичо, над нашите биволи, над нашия Марчо. Но макар че и денем, и нощем гърми Войната, чичо води биволите за синджирите през нея, а отзаде подтичва Марчо и дебне настръхнал срещу разбойниците. Така си я представяме ние Войната. Кога човек не е бил на война, всякак може да си я представи!

Дядо, доколкото може, успокоява къщата, че всяка война има край. Пък и цялото селце започва да говори вече за този край. Това са нови думи. В тях блещука надеждицата. С всеки изминат ден тази надеждица наедрява и до селцето достига вестта, че войската лека-полека се връща. По един, по двама войниците почват да се отронват по баирите като олющени бисери, които се търкулваха и падаха на дъното на селцето. Чуваме, че и чичо си иде жив и здрав заедно със своите хора. Докато го нямаше чичо и говорехме за него, ние и биволите, и Марчо наричахме хора. Дядо ще натъпче лулата с тютюн, ще погледне навън през прозореца и ще въздъхне: „Какво ли правят нашите хора сега!“ Ако вали дъжд, стринка ще притегне забрадката си и ще попита:

„Дали нашите хора са сега нейде на сушина или ги мокри дъждът?“ — „Кой знае — казва дядо, — то, невесто, на война сушина рядко ще се намери!“

Четиримата бяха излезли от нашия двор и четиримата бяха скъпи за всички ни. Всяка сутрин изтичвахме навън и гледахме към баира — не идат ли нашите хора. Мислехме, че обезателно сутрин трябва да

дойдат, защото сутрин заминаха. Стринка също си изгледа очите. Носи дърва през двора, а главата ѝ обърната към баира. Почва да дои козата, гледа баира, а млякото вместо във ведрото бие в земята. Баба поправя своята магия и също гледа баира. Само дядо си дава вид, че не гледа натам, макар че и той гледа. На него веждите му са много рунтави, та не мож разбра къде точно гледа. А пък ние сме сигурни, че и той гледа, нищо, че очите му недовиждат. Кога седи и реже тютюн за лулата си, с едно ухо се ослушва: сигурно чака да чуе кога ще почне да скърца нашата кола и лая на Марчо да чуе. Марчо винаги, щом се покаже на баира, ни поздравява с весел лай.

Та тъй, къщата ни гледа към баира и се ослушва всяка сутрин. Пък чичо си дойде на обяд. На обяд, тъкмо се каним да сядаме около софрата, чуваме, че лае нашият Марчо. Наскачахме всички. Излизаме навън и виждаме, че отгоре се спуска чичо с двата ни черни бивола, а с него и с биволите подскача едно бяло като вар куче и лае досуц Марчо. Споглеждаме се, гледаме пак нагоре, бялото като вар куче лае весело, маха с бялата си опашка и щом чичо му каза това, дето трябваше, се втурна презглава право към нас. Стринка бърза да отвори вратника, ние бегом на пътя, баба оставя гърнето и тя излезе навън, дядо от вълнение почна да тъпче отново лулата си, макар че тя беше пълна и пушеше. Ние, децата, си хвърляме шапките във въздуха, викаме ура на чичо, а бялото като вар куче иде право към нас, скача отгоре ни, ближе ни по лицата, отиде и дядо да ближе, и баба, и стринка. „Боже, Боже — кръсти се баба, — наш Марчо побелял от войната!“

Останахме като гръмнати. Наш Марчо е — и не е наш Марчо. Какъв рунтав беше нашият Марчо, каква черна козина имаше! Този Марчо сега се вре из краката ни, скимти, пролайва, не може да си намери място от радост и ние уж искаме да се зарадваме, ама не можем да се зарадваме, защото туй куче е цялото голо, без нито един косъм по кожата. Голата му кожа е побеляла, сякаш е намазана с вар и се лющи като рибешки люспи.

Щом видя, че всички сме живи и здрави, Марчо се втурна в двора да огледа всичко ли си е на мястото. Кокешките веднага се пръснаха, невиждали досега голо куче. Козата се развряка истерично и се покачи на колата сено, котката избяга със съскане и клекна върху керемидите на сайванта. Целият двор се изпокри или настръхна, като

че непознато чудовище бе връхлетяло. Никой нищо не можа да си обясни, нито да разбере, докато не дойде чичо и не разказа каква е работата. А работата бе следната, че Марчо измръзнал. На тази Яребична било две хиляди метра високо, няма къде да се подслониш, целият обоз на открито, колата с хляба стои на открито. Народ всякакъв пъпле из обоза, може да ти задигнат нещо от колата. Марчо ни за миг не се отделя, клечи в колата и брани хляба. Сам той на една троха не посяга, но не дава и на другите да посягат. Тъй малко по малко студовете смъкнали козината от гърба му, а през пролетта, дето имало тук и там кичур по корема, също опадали, кожата на кучето се пребелила и сега още се лющи, но нов косъм не пониква по нея.

Трябва да призная, че Марчо ни се видя в първия ден страшна грозотия. Ако речеше да близне ръката някому, всички изпитвахме гнус. Само чичо го държи между коленете си, потупва го леко по челото, под брадата ще го почеше — както е било и преди. Марчо кротува, изглежда, че му е хубаво с чичо, и само размахва олющената опашка. „Добре, добре! — вика чичо. — Хайде стига игра!“ — и го отмества настрана. После поръчва на всички ни да гледаме хубаво кучето, защото това куче през цялата война е било с него. „Спокойно ми беше — казва чичо, — все едно, че човек имаше с мене.“

Чичо раздава на нас бонбони, на стринка шарена кърпа за глава, на баба книжна икона, голяма колкото цигарена кутия, а на дядо портфейл, съшит от кончов на ботуш. Дядо вика: „Тая работа няма скъсване, сто години можеш да го носиш!“ — и го прибира в джоба си. Помня, че никога не тури пари в портфейла, съшит от кончов, но винаги го носеше със себе си и съм забелязал, че даже се попохвалваше с него и пред други старци.

Времето постепенно позаличи грозотата на Марчо. Той се поохрани, па и ние посвиквахме с голотата му, никой вече не се гнусеше. При мокро време Марчо идваше близко до огнището, ние сушим дрехите си на огъня или се топлим, бърбрем помежду си. Марчо клечи сред нас и гледа право в устата този, който говори, а ако нещо не разбере, примъква се още по-близо до говорещия. Стринка меси хляб и като види, че Марчо се грее заедно с нас край огнището, каже: „Марчо, Марчооо, що си не идеш в колибата, ами клечиш при децата! Какво има да прави стар човек при децата, само болести да разнася! Айде...“ Марчо се обърне да погледне стринка, огледа и нас, ние

всички млъкваме и никой не го гледа в очите. Тогава Марчо се разплаква, говоря ви самата истина, сълзи започват да се търкалят по оголелите бузи, той подсмърча, измъква се гузно назад и тихо, тихо — на пръсти — излиза навън.

Но не отива в кучешката колиба. Стои на дъжда и чака да се завърне чичо. Чичо идва с торба риба и щом види Марчо, разбира, че някой му е казал нещо накриво. Той пита сърдито стринка: „Да сте правили нещо на кучето?“ — „Ами“ — казва стринка и се мъчи да се усмихне, — казах само: „Марчо, Марчо, какво правиш тука, при децата, ами не отидеш да си почиваш! Нищо друго не съм му правила!“ Тя, и стринка, е много хитра, ама и чичо не е глупав. „А-ха“ — казва чичо и вика Марчо да дойде на прага. Марчо идва до прага, чичо сяда на прага, клякаме около него и почваме да кормим рибата, наловена от чичо. Чичо току вземе рибка и я даде на Марчо, току вземе — и даде на Марчо. А през това време разправя как отишъл за риба, как нагазил до пояс във водата и почнал да бърка из подмолите и нещо като го хванало изведнъж за ръката и взело да дърпа чичо навътре. Чичо се тегли навън, онуй тегли навътре и чичо, като дръпнал силно, та се преметнал във водата, а кога гледа, от подмола си засуква мустаците един ей такъв голям рак. Чичо почва да се смее и показва как рактът си суче мустаците, ние също почваме да се смеем и заедно с нас се смее и Марчо. Смее се, смее се, че чак очите му светят, и тупа с опашка, тупа с опашка, а чичо посяга и съвсем леко го ощипва по бузата. После и нас ощипва по бузите — нещо, с което се гордеем всички.

РУСКА СТАНИЦА

Степта и планините са в постоянна вражда. Алтайските планини се мъчат да завземат земя от равнината, премествайки тромаво своята стогодишна лиственица и мрачния кедър. В сенките на гората притичват марали и тръбят призивно с дебелите си тръби, стада тибетски якове подвикват заканително срещу дебнещите в усците вълци. Тук и там в степта се виждат купчини дървета, притиснати едно до друго — това са разездите на планините, пратени преди столетие да разузнават. Ще мине още едно столетие и тия разезди ще се върнат назад, за да кажат какво трябва, и може би тогава горите ще тръгнат да стъпчат степта и ще слязат да пият вода чак от голямата река Об.

Но и Алтайските степи се мъчат да се покатерят по гористите склонове на планините, в окръжнината могат да се видят светли зелени острови, сякаш степите са хвърлили свои десантни части в тила на усойния и мрачен противник. Нежната трева пъпле настойчиво, опипва всичко с меката си муцуна и заличава постепенно старите рани на земята.

В тази ивица, дето гора и степ са във вечна мълчалива вражда, е разположена казашката станица. Като е правил станицата, казакът се е стремял да бъде еднакво близо и до степта, и до планините, за да бди степта да не отива много навътре в гората, а и гората да не отива много навътре в степта. От едната страна на станицата казакът е турил своите конопища и картофени градини, от другата страна е наредил пчелините и е разпръснал добитък, потънал до колене в пасищата. Това е прехраната на казака.

Или, по-точно, беше прехраната на казака. Степите искат мъжка ръка, а мъжката ръка, годна да държи оръжие, замина за фронта. Картофените градини се отдръпнаха, смалиха се и, за да не се загубят съвсем, се притиснаха в тясна ивица досам станицата. Конопищата стояха озадачени и гинеха, като че някое дете ги изтриваше с гума. Пасищата напразно лудееха и търсеха влажните муцуни на добитъка. Нямаше го добитъка, див заек понякога само притичваше, заплитайки

дългите си нозе в тревата. Маралите и тибетските якове се оттеглиха навътре в планините. Нямахте кой да събаря сутрин росата на степите.

Понякога това правеше Тимофей. Той отиваше с коня до пчелина, на отиване помагаше на животното, като го теглеше подире си, на връщане животното носеше стареца и той се люлееше върху острия му гръб, сякаш всеки миг щеше да се катурне. И кон, и човек толкова отдавна бяха остарели, та не знаеха дали още има мегдан да се старее. Конят щипеше тревата в пасището предпазливо, различаваше я много трудно по някакви смътни и далечни миризми. Тимофей обикаляше разнебитените кошери. Пчелата жужеше миролюбиво, изтърсваше прашните си ботуши в питите и пак се връщаше, за да обикаля пешком наситената с миризма степ. Старецът се въртеше сам в тая цветна пустотия. Ръце не държат, крака не държат, а и очите не довиждат, очите са добили почти небесен цвят, време е може би да се преселваме на небето. Лека-полека с коня все нагоре през планините, та чак до края, а там вече от върха на планините, лесно човек ще възлезе на небето... Би могло, би могло, Тимофей, но кой ще ни разреши да потънем в синините, теглейки коня подир себе си. (Кон ли казахме? По-добре е подобие на кон да кажем. Защото, ако ти, казако, не си помниш годините, конят два пъти повече не си помни годините!) Но не можем да се покатерим с коня върху планината, а ще слезем с коня през степта, по тревясалите пътища, все към широката река Об, към оня град Барнаул, дето в него все още веднъж седмично се разнася шумът на пазара и обеднелият народ продава беднотията си.

Не можем да тръгнем с коня през планините, защото трябва да вървим с него към ниското, все надолу през степта, там сред мъглявините бляска смътно светлата вода, тъй смътно, сякаш е неясен спомен от младините на казака. Целият живот се оттече тука, смърт и раждане, любов и мъка, а сега коритото лежи пресъхнало пред очите на човека и само тук и там на някое заветно място ще проблесне малко влага: преживелица ли, догадка ли за нещо или пък предчувствие. Двама синове преминават пред очите на казака, два по-млади Тимофея, но и двамата се нагъват като сухи книжки, за да се прикрият зад портрета на семейството. Портретът дълго виси на стената в казашката къща и тия двама синове, сгънати на четири, са ония две известия, дето пише, че са паднали със смъртта на храбрите. Третият... Казакът се прекръства мислено и подръпва коня подир себе си.

Пресъхна реката на твоя живот, Тимофей, виждаш ли как се бие рибата на сухото и дъно? Реките на двамата ти синове пропаднаха внезапно, сякаш влязоха в нажежени пясъци. Третата река клокочи още, бреговете ѝ са живи, рибата се мята лудо в бързеите. Бързай, Тимофей, чуваш ли вече шумовете на пазара и гласа на грузинеца, дето се е покачил на бурето, за да може отвисоко да похвали стоката си?

Бързай, бързай, но нозете остаряха да кръстосват тая степ. А степта не остарява, тя става все по-млада и по-дива, и бурените се търкалят свирепо като градоносни облаци. Няма го сега младия казак да се развърти и да покаже как се опитомяват тия степи. Где ги ония барнаулски фабрики, дето бълваха машини за земята? Казакът е на фронта, барнаулските фабрики бълват танкове и машините ръмжат страшно по улиците, като внимават в своята непохватност да не отместят с ребро някоя къща, Где ги казачките, да ги видя как препускат покачени ребром на конете, а степите да вият смръщено дим подир копитата. Изсъхнаха казачките, ушите на станицата са петимни за бебешки плач. Ни бебешки плач се чува, ни пелени сутрин вятърът развява по дворовете. Вместо пелени — женски гащи.. Где е оная казачка, яка като лиственица, що не познаваше гащи и газеше зимно време преспи до пояс. Омекнаха казачките, това Тимофей знае по прането, когато го гледа сутрин из дворовете.

Пчелата жужи покрай товара, покрай муцуната на коня, жужи в ушите на казака. „А? А?“ — не дочува казакът, като че пчелата го пита нещо и като че той трябва да ѝ отговори. Пък пчелата си жужи озадачено, но миролюбиво, тя се върти върху конския товар, защото в тоя товар е медът ѝ от кошерищата. „Къде ми откарваш меда, човече?“ — би попитала пчелата, ако изобщо пчелата би попитала някога нещо. — „На пазар го откарвам — би казал тогава казакът, — ще продам меда, та да внесе пари в подкрепа на Отечествената. Син ми с там, последният Тимофей е там, другите двама лежат зад портрета на стената сгънати като две сухи книжки...“ Старият казак вижда живия в самата среда на Отечествената. Отечествената върви напред и гърми и младият казак също върви редом с Отечествената, ни крачка не остава назад, няма време дори с половин око да погледне бащата, дето тегли старото животно през степта.

Где ще се обърнеш да погледнеш, млади ми казако! Цялата Отечествена няма ни миг време да се обърне назад, та да погледне,

макар и с половин око своята обедняла станица, жадна за мъжка ръка и за бебешки плач... Затова пък старият се обръща назад да види още ли иде подир него пчелата и още ли бърбори за меда си. Пчелата върви на разпръснат облак, Тимофей знае, че тя ще го съпровожда чак до Монголския път. Щом стигнат Монголския път, там внезапно замирихва на овца, на непрана вълна и пчелата, като се полута, прави кръг и се понася боса нанаяд към станицата.

Тя тъй и направи. Щом стигнаха Монголския път, завъртя се и си тръгна обратно, а Тимофей настигна едного, алтаец, седнал край пътя да почине. „Пак ли?“ — попита Тимофей. — „Пак — казва оня, — може някой да го купи, за употреба.“ — „Да вървим тогава заедно — казва Тимофей, — кога двама вървят по пътя, разделят пътя по равно.“

И те тръгнаха заедно, макар че пътят си беше все толкова дълъг, чак до Барнаул. Оня, алтаецът, трети месец вече отиваше на пазара да продаде един мях от хармоника. Мехът беше толкова напукан, че ако се свиеше малко по-невнимателно, щеше да се разсипе на прах. Алтаецът много се надяваше, че все някой човек, я русин, я татарин, я пък от тия, пленниците, ще купи меха на хармониката за употреба.. За каква точно употреба, не знаеше, но свят широк, хора всякакви, може някой и да купи. „Ще купи — казва му Тимофей, — пазарът нали е за това, кой каквото иска да купи.“

Самият пазар шуми, надвиква се, най-много вика грузинецът, покачен върху бурето: „Вино! Вино!“ Тимофей свая меда от коня и също започва да подвиква: „Мед! Мед!“ — и на всекиго обяснява как ще продаде меда и как ще отнесе всичките рубли в комитета да ги даде за Отечествената, щото в Отечествената е третият син. Някой мине, постои, послуша и си заминe: друг мине, постои, послуша, почеше се по врата и купи малко мед, като гледа, ако може, да отбие от цената. Тимофей държи на цената, но когато види, че купувачът вече се обръща ребром, скача живо (да се чудиш какви пружини го повдигат от земята) и започва да намалява. Оня взема, плаща и полуобърнат, опитва с пръст меда. (Той се мръщи, сякаш е близнал хинин, и бързо-бързо се промъква през пазара. „Ама че дявол! — върти глава Тимофей. — Като че ли отрова съм му дал, а не най-хубав степен мед!“

Това той говори на алтаеца, алтаецът клати глава в съгласие и стиска пред себе си кожения мях на хармоника. Той се притеснява от тоя мях, не смее да се провикне, няма как да се провикне на пазара.

Друга работа е, ако цяла хармоника продаваше. Тогава с цяло гърло би викал, като че от самия връх на Алтайските планини: „Хармоника! Хармоника!...“ Но как да се провикнеш из навалищата: „Мях! Мях!“ Човечецът седи свит и със свито сърце оглежда плъзгащите се над него погледи на купувачия свят.

Грузинецът се пъчи върху бурето, скача долу, за да точи, и пак се катери върху него! По едно време почва да се пазари с Тимофей да му даде кило мед за кило вино. Пък Тимофей изобщо не се пазари, ама му дава кило мед и оня му дава кило вино. Казакът разделя виното с алтаеца, двамата отпиват на смени, по лицето на алтаеца заиграва нещо като усмивка и той дори се осмелява да подвигне и да покаже Своя мях. Очите на хората все така се плъзгат над главата му, без да гледат меха. Но виното е дало кураж на човека и той продължава да подвиква, макар че една стока не се продава само с кураж. Грузинецът сипва мед в бурето, разклаща съда и започва да хвали новата си стока: „Медено вино! Медено вино!“

Алтаецът се промъкна до него и взе да се пазари — да му даде меха за две кила вино. Грузинецът каза, че бива, но за кило, и повече не придаде. Оня кандиса и на кило, взе виното и се върна, та го раздели с Тимофей. Казакът отпи, намръщи се и плю, алтаецът също отпи, но не можа да преглътне, а плю. „Ах ти, разбойнико — скочи алтаецът, та при оня с виното. — Каква отрова продаваш, мошенико безподобен!...“ И започна да му припомня всичките разбойнически качества на деди и прадеди, останали в паметта на преданията. Грузинецът скочи настървен с цялата си грузинска кипяща кръв и хвана съда. Кога отпи, той също плю и взе да върти страшно очите си. „Стой!“ — извика винарят и се спусна към Тимофей, макар че Тимофей никъде не бягаше, а все така седеше при стоката си и подвиक्ваше: „Мед! Мед!“

„Ааа, ти ми изяде душицата, стоката ми изяде!“ — почва да се бие Грузинецът в гърдите. „Дръжте го! — викаше той по пазара. — Тоя казак продава отрова.“ Струпа се народ, Грузинецът взе да гребе от меда и да раздава — кой както опита, плюе в краката си. Тимофей се върти, пристъпва от крак на крак, нищо не може да разбере, па на края се навежда и той да опита меда.

Горчи... Същински хинин, с цвета на най-чист степен мед. Алтаецът, и той опита и също видя, че горчи. Грузинецът напиря, иска

обезщетение, щото сипал киЛо мед във виното и развалил цялото вино. Тимофей разправя на народа, че чист мед е извадил от кошерите, че пчелата го е гонила за тоя мед чак до Монголския път, че парите от тоя мед той ще предаде в комитета за Отечествената, че двамата синове паднали в Отечествената, но третият е още там, жив е, и казакът, като няма какво друго да му даде, носи меда на пазара. „Ах, изяде ми душицата ти! — пици Грузинецът, — В комитета, в комитета!“ !

И тръгва една голяма тълпа, та нахълтва цялата в комитета. Тимофей брои парите, лепкави като мед, горчиви като хинин и с дъх на махорка. Руски рубли, за Великата отечествена война, събирани с мъка. Комитетът пита Тимофей: „Добре де, защо е горчив тоя мед!“ — „Знам ли — казва Тимофей. — Четири години жените в станицата не са раждали, четири години степите също не са раждали, а пчелата обикаля навсякъде, всичко събира, на, тая година събрала горчив мед.“

Казакът мисли после из целия път откъде ли пчелата е събрала тая горчивина, като степите полудяха да цъфтят и човек може да припадне от дъхавите им миризми. Алтаецът до едно време вървя с него и все подмята, че животът е горчив, затуй и медът ни се струва като хинин. Той се колебае гласно дали да свали следващия път на пазара един гумен ботуша може някой да го купи за употреба. „Че какво ще прави човек с един ботуш?“ — пита го Тимофей. — „Ще го носи“ — казва алтаецът и му разправя, как като седял на пазара, видял неколцина с по един крак. Другият крак останал по фронтовете и русинът върви сега с единия си крак, обут само с една обувка. Ще донесе той гумения ботуш, все някой от тия, еднокраките, ще го хареса.

„Какви времена, какви времена!“ — казва казакът и двамата се разделят. Алтаецът продължава по Монголския път, дето се разнася миризмата на непрана вълна и овца, а Тимофей потъва в степите. Той чезне и се появява, после конят чезне и се появява и така двамата се редуват по гънките на степта. Станицата и тя ту се губи, ту се появява, трептяща в маранята, гора и трева се мъчат да я задушат, вкопчили се в оградите ѝ, събития я насматат, но тя се държи с тънка нишка за света, през Барнаул, през Москва, та чак до фронтовете, дето Отечествената война гърми и няма ни миг време да се обърне назад. Тимофей ли поддържа тая тънка нишка, като утъпква буренясалия път, за да не се загуби пътят под тревата? Алтаецът ли поддържа тая нишка, гдето

върви през планините, за да свали оттам своя гумен ботуш? И коя е тази станица, разположена в двубоя между планини и степи? Не зная името ѝ и коя е точно тя, никой не може да ви каже. И дали точно Тимофей е бил този човек, дето е свалял горчивия мед на пазара, също никой не може да ви каже със сигурност, защото много време е минало оттогава.

Много време е Минало оттогава, станицата чу бебешки плач с ушите си, бебетата станаха млади казачки и степта сега вие смръщено дим подир конете им. Пчелата все тъй жужи, а лудата трева намери най-последно влажната муцуна на добитъка. Аз не зная дали алтаецът е продал своя гумен ботуш и дали пак са се срещнали със стария казак от станицата. Всеки случай всичко това е станало, макар и имената да са разбъркани или поне така са съхранени в паметта на преданието. Що се отнася до пчелата, казаха ми, че когато се приземявали космонавтите в Алтайските степи, пчелата паднала по гръб и пчелините на станицата роили преждевременно.

Но това са вече други времена и друга памет ще съхранява нови предания.

ГОРЕЩО ПЛАДНЕ

*Ще повярвам в слънцето,
ако
и то вярва в мене.*

През лятото на 1963 година на железопътната гара в гр. Н. се вдигна голяма тревога. Дежурният чиновник прие съобщението, че от съседната гара е тръгнал влак N 704, който трябваше да пристигне след петнадесет минути. Семафорът бе вдигнат, влакът щеше да спре на трети коловоз — централния — и след осем минути престой да замине на изток, за да прикачи две директни каруци към бързия влак за София.

Пътниците бяха навън, стиснали куфарите, вираха се на запад, милиционерът надуваше своята свирка, за да поддържа реда на перона, а дежурният чиновник поглеждаше постоянно часовника си.

Но влакът закъсняваше и той си мислеше, че със закъснението ще се усложни работата по транспорта на военните; един военен ешелон стоеше на четвърти коловоз и двата локомотива, които трябваше да го изтеглят на запад, лъхтяха набъбнали от пара, готови за тръгване. Срещата трябваше да стане тук, на гара Н. Машинистите стояха облежани на прозорците и се вираха над перона с присвити очи, тъй както гледат всички машинисти, свикнали да се взират в дългите пътища пред себе си и зиме, и лете, и през дъждовете, и в студ, и денем, и нощем, търсейки зелените светлини на семафорите. По платформите на вагоните стърчаха облечени в зелени кальфи оръдия, виждаха се тумбести прожектори, военна техника, непознати машини; тук и там се местеха войници, за да потърсят защитата на сянката. Слънцето стоеше застинало в своя зенит, топеше въздуха, топеше мазута по перона, за да засили тръпчивия му вкус, и всичко трептеше и се люлееше като прозрачна вода, потно и изпълнено с нетърпение.

Дежурният чиновник с мъка сдържаше закопчаната куртка, поглеждаше военния ешелон и си мислеше с досада, че трябва да прави докладна записка за закъснението на военните. Един локомотив отвори предпазната клапа и хвърли огромен облак от пара върху перона. Горещият въздух я погълна бързо и продължи да се люлее и да трепти върху звънкавия метал на релсите... Изминаха десет минути.

Дежурният чиновник изтича при началника и звъня в съседната гара. Оттам му отговори лаконично, че влак N 704 е заминал по разписание. Решиха да чакат още десет минути.

Тълпата на перона остави своите куфари и насяда върху тях. Някои отидоха в сянката, помпата отново почна да работи — пиеха вода и плискаха лицата си.

Един капитан слезе от ешелона и отиде при началника на гарата да иска обяснение. Началникът на гарата не можа да даде никакво обяснение — той каза само, че влакът е излязъл от съседната гара по разписание.

Военият се върна отново при своя ешелон, а войниците се разместиха по откритите платформи, за да потърсят прохладни места. Жегата изглеждаше почти непоносима, защото се подсилваше от чакането.

Началникът на гарата, човек над петдесетте, чийто живот бе минал сред гърма на влаковете и който и насън виждаше огромни, черни, дишащи локомотиви, задавени от искри, за първи път изпаднаше в такова положение. Беше абсурдно, разбира се, да изчезне един влак. Вероятно се е случило нещо и повече не можеше да се чака. Като всеки железопътен работник той бе човек на движението и на действието, защото целият му живот бе едно непрекъснато движение сред срещащи се и застигащи се влакови композиции.

Той тури фуражката си и пътниците, очакващи влак N 704, и войниците от товарния ешелон видяха една моторна дрезина да излиза иззад магазията. Отпред седеше началникът на гарата и когато приближиха дежурния чиновник, дрезината спря. Началникът даде някакви нареждания, дежурният козирува и усилвайки ритъма, дрезината замина на запад. Във въздуха се разнесе нейният моторен шум пум-пум-пум и това внесе известно раздвижване. Пътниците се изпълниха отново с надежда, че тази дрезина ще доведе влака.

Гаровият часовник отмери педантично нови двадесет минути, но моторната дрезина не се появи. Дежурният чиновник почна да нервничи.

Капитанът отново слезе от ешелона и тълпата от перона видя, че той искаше твърде нервно някакви обяснения от дежурния, жестикулираше разпалено, попипваше своя пистолет и гледаше ту тълпата, ту железопътните релси. Чиновникът само повдигаше рамене. При него дойдоха още военни, по-висши чиновове, всички говореха, гледаха на запад, няколко войници наскачаха от платформите и почнаха да се разхождат край тях, гледайки към перона. На перона имаше и млади момичета, а един поглед, една полуусмивка, открадната мимоходом, е все пак нещо за войника.

Милиционерът отдавна бе престанал да надува своята свирка: и без това вече никой не напираше към трети коловоз, където трябваше да спре този загадъчно изчезнал влак 704.

Тогава някой от пътниците каза, че сега е времето на военните маневри, че и в този район има маневри и нищо чудно някой танк да е налетял на влака. „Ако е излязъл танк на линията, всичко е станало на пепел“, казваше този пътник и тълпата се струпа около него. Капитанът, който ту идваше от военния ешелон до дежурния, ту пак се връщаше, изнервен и потен в тази жега, каза, че това са детски предположения. Всичко е съгласувано, военните знаят точното разписание на влаковете, изключено е каквото и да било произшествие, смешно е да се помисли.

Но пътниците все пак си мислеха, че може танковете да са минали през железопътната линия, а през туй време да е идвал пътническият влак.

— Невъзможно — викаше капитанът. — Но все пак нещо трябваше да се предприеме! Не бива да се стои така! Дежурният чиновник, останал сам на гарата с военните, каза, че не може да предприеме нищо. Той чу как гръмко се разтегнаха пружините и камбаните почнаха да бият — зовяха по телефона или пък на морзовия апарат.

Чиновникът изтича бързо, оставяйки военните на слънцето. Той се втурна в дежурната и взе телефона. Викаха от съседната гара — там задържали много дълго бързия влак. Питаша ще пристигне ли 704.

Дежурният чиновник обясни по телефона, че влакът не е пристигнал, че е излязъл от съседната гара преди повече от час, че началникът на гарата е заминал с една моторна дрезина, но че и него все още го няма и че всичко това е твърде тревожно.

— Дявол да го вземе, значи така! — викаше в слушалката гласът от съседната гара.

— Точно така! — каза дежурният.

Но онзи не му отговори. Дежурният слушаше някакви далечни гласове в слушалката, писъци на локомотиви и след това един друг глас, малко пресипнал и, кой знае защо, строг, а може би от жегата и от тревогата му се стори строг.

— Имате ли ръчна вагонетка? — питаше сипкавият глас.

— Имаме — отговори дежурният. — Двулостна.

— Но тогава вземете я! — каза сипкавият глас. — Идете веднага с нея, трябва да се види какво е станало! Може и да е катастрофа! Как е възможно да стоите безучастни и да чакате влака. Чувате ли!

— Да, чувам! — отговаряше с пресъхнало гърло дежурният.

Той изтича навън и почна да обяснява на офицерите от военния ешелон, че може да е станало нещастие, че трябва да се отиде с вагонетката. Цяла загадка е това изчезване на влака; на туй отгоре и моторната дрезина не се завърна.

След малко група войници изтикаха иззад магазина една вагонетка, качиха я на централния коловоз и в нея седнаха трима офицери и дежурният чиновник. Двама от тях почнаха да дърпат и да бутат лостовете и потраквайки сънено и лениво, вагонетката тръгна на запад. Капитанът, седнал отпред, от време на време вдигаше своя бинокъл и се взираше, но освен венеца на Черказките планини и стопения въздух не виждаше нищо в кръга.

— Все пак ще разберем — каза офицерът. — Влакът не може да изчезне във въздуха.

Двамата отзад теглеха лостовете и ускорявайки движението, вагонетката се разбуди и почна да потраква по-живо върху съединенията на нажежените релси.

Военният поглеждаше през бинокъла, но никъде не се виждаше и следа от дим. Ако имаше жив влак напред, те щяха да видят пушека на неговата душа.

Гарата в Н. стихна, всичко вече седеше в сянката на перона, войниците лежаха под платформите, машинистите отвориха клапаните на двата локомотива, пещите почнаха да изгасват. Слънцето се измести и със своята страшна леща почна да свива листата на дърветата, блестеше в антрацита на въглищата в откритите складове на „Топливо“ — то единствено властвуваше в горещия летен обед над пустата гара. Стихнала, смаяна, озадачена, изпълнена със загадката на очакването.

Камбаните отвън местеха своите чукчета, кънтяха призивно, някъде се навиваха пружини, морзът тракаше постоянно и любопитните, надникнали отвън, гледаха през вратата и виждаха как се разместват и намотават кръговете, как металическият показалец пише своите тирета и точки, но никой не разбираше тази чукаща азбука. Апаратът млъкваше минута-две, после пак почваше да чука нервно, призивно, сякаш викаше някого, но кой можеше да отговори на този вик?

„Та, та, та, та-та! Та-та, та!“

Те се търкаляха и биеха, и отвън все повече се трупаха хора, и все повече се взираха, и сякаш този автомат чукаше върху слепите очи, тъй както в слепите очи биеше жегата, биеше тишината навън, растеше очакването на моторната дрезина, на вагонетката с дежурния и офицерите, на пътническия влак, изчезнал по пътя между две гари — растеше и се навиваше като лентата на диска. „Та, та, та-та, та!“

Колкото повече набъбваше очакването, толкова повече набъбваше загадката и толкова по-силно кънтяха камбаните и чукаше морзовият апарат.

Само жегата висеше като ленив облак над гарата, трептяща и знойна като пустиня, сякаш за да подсили състоянието на безсмислието в това очакване, да подсили пустотата.

Огнярите хвърляха само по няколко лопати въглища, издигнат над полето, слизаше пак ниско и пак ня в пещите. (Точно така е и на хартията. бел. Виктор от <http://bezmonitor.com>) Локомотивите се измориха, кипящата пот изсъхваше върху туловищата им и те изглеждаха като заспали от двете страни на платформите, пускайки от време на време по някоя въздишка.

Ленивият и пуст зной на гарата бе далеч от живия бяг на вагонетката. Останали само по юнашки фланелки, офицерите теглеха лостовете и гледаха през потната и лютивата пелена на очите как цялата

панорама трепти и розовее от солта. Колелата тракаха весело, изпълнени с живот.

Железопътната линия два пъти пресече асфалтираното шосе и тръгна успоредно с него. Нямаше никакво движение, асфалтът лъщеше и заплашваше да потече през нивите, да се разлее из полето, да затлачи дъбовите горички. Мъжете гледаха ту пътя, ту нивите, някъде ожънати, някъде натежали от клас: черните коларски пътища сред тях спяха потънали в своя нажежен прах.

— Пълно мъртвило! — каза капитанът и вдигна отново бинокъла.

Планините дойдоха близко и той там видя, че почват да развяват леко един сив перчем от облаци — може би идеше буря.

Зад тях запищя сирена. Воят нарастваше, олекваше, издигнат над полето, слизаше пак ниско и пак се подемаше нагоре, сякаш се огъваше и търсеше път през горещината.

Обърнаха се. Една противопожарна кола свистеше по асфалта с отворена сирена. Пожарникарите стояха залепнали за цистерната и медните им шапки лъщяха и се поклащаха. Колата премина край линията, оглушавайки пътниците от вагонетката със сирената си, и те виждаха как се веят палтата на пожарникарите.

— Пожар в тази жега е нещо ужасно! — каза капитанът.

— Ужасна жега — казаха отзад.

Онези отзад сваляха и юнашките фланелки и оставаха голи до кръста, но това не намаля горещината.

Капитанът започна да разказва как по-миналата година е избухнал пожар по време на есенните маневри, предизвикан от кибритена клечка, и цялата армия и население се борели половин нощ, за да загасят огъня: какви последствия само от една кибритена клечка!

— Твърде е възможно да е спрял в нивите — каза дежурният чиновник. — От искрите понякога стават пожари. Вижте как са изсъхнали житата. При пожар влаковете спират и пътниците отиват да гасят.

— Това е вероятно — обърна се към него капитанът. — Ето, и пожарната команда замина. Не, не, сигурно гасят пожар.

Отзад натиснаха лостовете по-силно и нажеженото поле с житата и с дъбовите горички почна да се върти по-бързо край линията.

Трасето навлизаше в гъстата сянка на канадски тополи.

— Това е реката там — каза дежурният чиновник. Линията се огъна, за да намери по-удобно място за преминаване през реката. Ето го моста, издигнал високо своите метални ребра, къщата за военния караул, изоставена и обрасла с трева, и една малка пристройка до нея, правена още по времето на Втората световна война, когато мостовете се пазеха от военни караули.

Докато преминаваха моста и чуваха силно гърма на вагонетката, капитанът гледаше долу водата, прозрачна и тиха.

— Една баня в тази жега ще бъде чудесна — каза капитанът.

Реката отразяваше моста и тичащата по релсите вагонетка. Тя струеше прохлада и от двете страни се виждаха малки птички: те се стрелкаха ниско, допирайки с гърдите си водата.

От другата страна четиримата изведнъж видяха спрелия влак: локомотивът стоеше ням, а пред него, сякаш учудена, бе спряла моторната дрезина.

Наскачаха от вагонетката, другите почнаха да се обличат, а капитанът, оправяйки рубашката си, слезе от насипа и крачейки със своите раздалечени в коленете нозе, тръгна към локомотива. Той спря и взирайки се в полумрака зад пещта, извика:

— Ало!

Никой не се показва оттам.

— Хей, ало? — повтори капитанът.

Другите вече бяха зад него.

— Никого ли няма? — попита дежурният чиновник.

— Изглежда, че няма никого. Хей, ало!

Вместо отговор локомотивът изхвърли малко пара изпод своите бутала. Дежурният чиновник се покатери по стълбичката, но намери горе само една омаслена куртка, окачена до манометрите и друга следа от хора нямаше.

Четиримата тръгнаха покрай вагоните. Зееха разтворени врати, прозорците бяха разтворени, по багажниците се виждаха куфари и кошници, стояха окачени дрехи и торби в купетата. Един от военните се качи в един вагон и премина целия пуст коридор.

— Празно — каза военният. — Всичко е празно като при въздушна тревога.

В полето пищяха дърдавци.

— Някога тъй бяхме от София — спомни си капитанът. — Влаковете ни отмъкнаха до тунелите на Искърското дефиле и ние се криехме в тунелите. Но тогава беше война и бомбардираха, а тук не разбирам нищо!

Повъртяха се край мъртвия влак, капитанът нещо обмисляше, сетне тръгна решително към локомотива. Той се покачи по стълбичката, говорейки, че трябва да се призове някой, защото не може да остане целия следобед тук, те имат да превозват военни материали, цяла празнина ще остане в маневрите.

Докато капитанът се вмъкваше в локомотива, мислейки за маневрите, дежурният чиновник си мислеше за свои неща и се сети, че е оставил цялата гара отворена, че навсякъде са разтворени вратите и апаратите стоят открити. Можеше да заключи поне дежурната!

Капитанът дръпна няколко пъти локомотивната сирена. В смълчаното поле се разнесе накъсаният ѝ писък: „Тит-тит-тит-тит“ — тъй пищяха локомотивите при тревога или когато, загубили търпение, да киснат пред семафорите на задръстените гари. Този призив се разнесе още няколко пъти и капитанът скочи отново долу.

Той вдигна пак своя бинокъл и почна да разглежда околните хълмове. Над един хълм видя малък комар. Комарът се спускаше отвесно към земята, вдигна малко прах и замря върху хълма.

— Виждам хеликоптера на генерала — каза капитанът и подаде бинокъла на офицера до себе си.

Онзи вдигна тръбите натам, където сочеше капитанът.

— Вишка номер три е там — викаше му капитанът. — От този команден пункт се наблюдават маневрите.

— От тази вишка ще се наблюдава и утре — каза третият офицер. — В низината под нея утре ще бъде контраатаката на танковите части. Главната операция днес е форсирането на Черказката река.

— Това е Черказката река — каза дежурният чиновник.

— Именно — каза капитанът. — Тя ще бъде форсирана днес.

— Но къде са тогава военните части? — попита дежурният чиновник. — Наоколо няма никакви военни части!

— Наистина няма — каза капитанът. — Но пък има дъбови горички. Видяхте ли по пътя дъбовите горички?

Дежурният се усмихна, той разбираше.

— Хеликоптерът се вдига — каза офицерът с бинокъла. — Ето!

Той подаде бинокъла на капитана, но нямаше нужда от бинокъл, защото и четиримата виждаха малкия комар, който увисна в побелялото небе и почна да наедрява.

— Нищо не разбирам от тази история — каза капитанът.

Четиримата насядаха край трасето загледани в наедряващия хеликоптер. Знойт край тях трептеше подсилен от нищенето на дърдавците и някъде пѣдпѣдък се обаждаше, сякаш надуваше окарина.

Втори ден в подстъпите на Черказките планини и полето се провеждаха големи военни маневри. Вчера, контраатакувайки, частите навлязоха във военния полигон и подпомогнати от кабрираци изстребителни и ракетна артилерия, натрошиха на трески четиристотин машини — артилерията, авиацията и танковите части не вземат пленници.

Тази сутрин сякаш там не бе имало бой. Само земята стоеше със зеещите си рани. Преминаха селяни с коли снопи, коне излязоха на паша, скакалците бяха се измъкнали от дупките си и хвъркаха, къпейки се в горещия въздух. И роса бе паднала през нощта, а слънцето пи от нея, преди да събере сили, за да се повдигне в небето и да доопече житото на нивите в млаките (житото по хълмовете бе ожънато). Трактори забумтяха и почнаха да обръщат земята. Техните вагони минаха по дирите на танковете и влекачите и много хубаво съвпадаха с широките следи на гъсениците. Възползувани от сигурността на тъмнината, бяха изтичали пѣдпѣдъци и сега си подвикваха, сякаш се успокояваха, че вчерашният ад и грѣмотевичност са отминали.

Земята се възстановяваше и дишаше, узрявайки в това знойно и богато лято. Но заедно с туй тя лекуваше раните си и запазваше в своята плът, както се пази съкровище, цялата тази грѣмотевичност и свирепост на маневрите, защото знаеше, че трябва да държи тази стихия спокойна, но будна в себе си, тѣй както лѣвѣт лежи спокоен, отпуснал нежно златната грива върху нозете си, загледан в далечините. Това спокойствие в плодоносното лято се чувствуваше дори в летището. Въртейки задници, малките самолети се придвижиха край хангарите, бяха като кончета, готови да припнат по пистите. Сякаш още чувствуваша въртенето на колелетата си, когато вчера докосваша бетонните писти, легнали в дължината на полето в огромни ромбове. Приличаха на писти, направени от черупките на костенурки — ромб

до ромб, чак до края на полето. Стада овце се разстилаха върху тревистия терен, поглеждайки размаха на локаторите, качени върху жълти могили. Локаторите търсеха небето, обработваха го, оглеждаха всеки квадрат, но там стоеше само слънцето и тази небесна синева, стопена и потекла върху земята като клей, за да подсили дъха на узряването.

Командният състав се местеше със своите открити автомобили към вишка номер три, за да наблюдава в следобеда форсирането на Черказката река и разгъването на армията за следващия удар.

Тази вишка бе върху една могила. Отзад, на темето на могилата, имаше кичур гора и в него стърчеха опънатите антени на приемателния пункт. Пристигащите военни се разхождаха върху плешивината на могилката и от горичката изтичваха войниците и офицерите за свръзка, за да докладват на генерала приетите съобщения. Генералът се разхождаше ограден от своите офицери, отслабнал и почернял, със зачервени очи. Една огромна част от напрежението на тези маневри преминаваше като ток през него от няколко дни непрекъснато и цялото му съзнание бе изпълнено с бойните части на маневрите, с движението и прегрупирането на тази сила, която България проверяваше в пладнето на мира.

Тази сила, мислеше генералът, трябва да отговаря на жизнените сили на отечеството, трябва да е в състояние да защити богатствата му. Защото колкото повече нарастват богатствата, толкова повече растат завистта и апетитите към тях, толкова повече се изостря гладът.

Глад или предчувствие за глад?

Генералът гледаше на север, където вчера бяха минали с огъня на армията. Северът се пълнеше с тишина и спокойствие.

Откъм горичката се зададе хеликоптер и, обърквайки и смущавайки работата в приемателния пункт, кацна върху плешивината. Прахът и сухата трева бяха изметени от витлото. Този хеликоптер бе на разположение на генерала и той го яздеше като велосипед, откакто бяха почнали маневрите. Летците останаха в кабината, очаквайки заповеди.

Един офицер за свръзка изтича от горичката и докладва, че на моста на Черказката река има задръстване, че форсирането е объркано.

— Как на моста! — учуди се генералът.

Казаха му, че колоните са на моста и че цялото шосе е задръстено.

— Как е възможно! — почна да се разхожда нервно генералът. — Какво форсиране е, ако се търси мост!

Той удари с ръка по бедрото:

— Пълен идиотизъм! Ще форсират река през моста!

Генералът вече крачеше с жилавите си нозе към хеликоптера. Витлата се завъртяха и докато той се настаняваше вътре, каза на летците, че трябва да отидат до моста на Черказката река. Витлото се изправи, неговият кръст изчезна в един голям сив кръг, после се огъна, издигайки нагоре широката част на кръга. Буталата заработиха бързо, железният корем на машината се изпълни с трещене и повдигайки се леко от земята, тръгна над горичката, огъна дърветата и направи един полукръг, преди да тръгне към моста.

Вторият летец разгъна карта, за да определи квадрата за летене. Генералът седеше в тесния корем на машината и имаше чувството, че моторът е вътре, в самия него, че е в самото му сърце — толкова силни бяха вибрацията и трясъкът. Той гледаше през илюминаторите навън. Земята се наклони, сякаш заплашваше да скрие всичко от себе си, сетне се изправи и почна да тича отдолу нагъната и изравнена, разделена на квадрати, прорязана от канали, сякаш правена от деца.

Да седи за него бе работа на минути. Изправи се и почна да се разхожда в тясното пространство, поглеждайки нервно през илюминаторите... Ето го най-после шосето, черно и лъскаво. То се огъваше под тях като черно въже, хвърлено от нечия ръка между нивите и горичките.

Успоредно с шосето, но много по-пестеливо на завои, вървеше железопътното трасе. Генералът зърна отгоре един влак, застанал неподвижно върху линията, и се учуди, че тук може да стои влак, след като няма никакъв кантон. Той погледна и през другата страна, за да се увери, че влакът действително стоеше върху линията черен и неподвижен. Стори му се, че някъде отпред, при локомотива, видя човешки фигури и дори като че някой махаше с ръце, но канадските тополи закриха вагоните и локомотива и полето пак остана пустинно.

Генералът седеше в своя моторен карцер и влакът се стопи бързо в съзнанието му, изтласкан от военните части, парализирани при форсирането на реката.

„Мост ще търсят по време на маневри!“ — мислеше гневно генералът.

И ето ги най-после реката и мостът.

„Пълен идиотизъм!“ — беснееше генералът, като гледаше струпаната колона. Тя бе като мъртва от двете страни на пътя. От танковете не се виждаше никакъв дим, моторите не работеха. Люковете стояха разтворени и зееха празни.

Машината се наклони, колоната се измести и след един завой генералът видя изведнъж цялата картина. Неговата армия стоеше спешена край реката, войници и офицери се трупаха от двете страни на моста, някои бяха нагазили във водата, имаше и много цивилни, мъже и жени, имаше деца, застанали по бреговете, имаше хора на моста, увиснали като гроздове там, някои дори покачени върху перилата. Една противопожарна кола стоеше в самото начало на моста, а пожарникарите размотаваха маркучите и тичаха чевръсто.

Хеликоптерът се завъртя, слезе ниско от едната страна на моста, тръгна над водата и летецът, определяйки, че брегът не е наклонен повече от четиридесет градуса, почна да се спуска. Воден стълб се вдигна към машината, тя се измести, сякаш се боеше да не намокри коремчето си, и колелетата потънаха меко в пясъка.

Генералът, потен от гняв, скочи от кабината.

Група офицери затичаха към него, оправяйки тичешком якетата си. Генералът застана ребром към тях — правеше това винаги, когато се ядоса.

Но щом се обърна ребром, видя под моста хора, запретнали панталони, да газят, а и свои войници, както си бяха с ботушите — газеха и говореха нещо или пък викаха. Това привлече вниманието му и генералът, като стъпваше по омекналия пясък, направи няколко крачки към моста.

В този момент видя във водата една детска глава. Това бе детска глава, стригана с ножица, руса. Главата също гледаше генерала с изплашените си очи, завъртя се наляво, после надясно, примигна и пак устреми в него очите си.

Кръгът около това дете се бе разтворил, защото всички очакваха, че генералът ще отиде при него. Главнокомандущият тръгна нервно към моста, питайки:

— Защо това дете седи във водата?

Подире му и малко встрани крачеха офицерите от танковата колона, които бяха спрели форсирането на реката. Виждаха се танкове, спрели до реката, имаше някои едва измъкнали задниците си от другата страна, оставили мокри следи след себе си, като че бяха огромни водни животни, излезли от водата да се попекаат на слънце.

— Не отсам, а отсам! — викаше някой. Детето гледаше генерала с изплашените си очи. Генералът гледаше детето със строгостта на един генерал, чиято армия е спряна. Детето се опита да се усмихне и разтегли посинелите си устни. Усмивката изглеждаше малко изкривена. Генералът също се опита да се усмихне, но и неговата усмивка изглеждаше изкривена върху умореното му лице.

— Но защо седи във водата? — попита генералът, изпълнен със смътно предчувствие.

И тогава всички — и военни, и цивилни, двата бряга на Черказката река, мостът, перилата по моста, — всички, които се бяха струпали тук, почнаха да обясняват изведнъж на генерала защо това дете стои във водата. Повече от петстотин гърла се надбягваха и обясняваха и повярвайте ми, тези човешки гласове, кънтяха като трясъка на машината, когато генералът летеше с нея. Един господ не може да разбере нищо от обясненията на петстотин човека, а камо ли генералът! Те всички се надвикваха, защото всеки смяташе, че той най-добре ще обясни каква е работата, а тъкмо заради това генералът не можеше да разбере каква е работата.

А ето каква беше работата:

Същия ден три деца от село Черказки пасяха биволи край реката. Наблизо бумтеше вършачка и децата ходиха при нея, за да погледат. Тя бе от другата страна, зад върбите, в двора на някогашните Харитоновичи. Тези чифлици сега бяха собственост на обединеното стопанство и през лятото Черказки и още едно съседно село, съставно на обединението, правеха харман на чифлиците, за да не превозват снопите далеч.

Вършачката също бе национализирана, марка „Николай Фехер“, но селяните и викаха „феферка“ и знаеха, че прави хубава, ситна конска слама. Работеха само неколцина мъже и четири или пет жени отзад, в сламата, Един чифт волове изтегляше натрупаните копи с дълги въжета, които преминаваха през голямата копа чак от другия край. Този начин на работа спестяваше много труд, а и по-малко хора

участвуваха в пластенето на сламата, която растеше като египетска пирамида на хармана, а вършачката не спираше бумтенето.

Беше усилен сезон, хората от сутрин до вечер не подгъваха крак да седнат, затуй, когато децата отидоха да се пързаят в сламата (а пък тя беше гладка, суха, същинско злато, полирана и само да допреш задничето си до нея, почваш да се хлъзгаш, докато тупнеш на земята, а отгоре ти се изсипва огромен пласт и те задушават с дъха си на жито и на плява), та когато децата отидоха да се пързаят в сламата, мъжете им се скараха и те, гледайки недоволно вилите им, се върнаха при вършачката, играха малко на храброст, като притичваха под плющящата трансмисия, но и оттам ги изгониха. („Ще падне каишът да ви отреже главите!“) И те се върнаха пак при реката.

Биволите се бяха наспали и сега гледаха водата, колебаейки се дали да влязат вече да си направят своята баня. Мухите, напечени от жегата, почнаха да хапят и биволите решиха, че е най-добре да навлязат във водата и да издавят мухите.

Децата подхвърляха малки плоски камъчета, за да видят кое ще се задържи най-много над водата, но това им омръзна скоро и затуй съблякоха ризките си и се хвърлиха в реката да се изкъпят. Повъртяха се във водата, ръцете им бабясаха и излязоха пак на брега, да се попекаат на пясъка.

. Тогава едно от тях, с червена фланелка, каза, че ако отидат при моста, ще хванат много хубава риба. Имало, каза детето, бойница и тя се е навряла по дупките под сводовете на моста. Те наричаха бойница речния клен, защото той се биеше и пляскаше в бързеите, сякаш им се караше, че са толкова плитки. Тя беше дива, тази риба, и гледаше много глупаво, когато е извадена на сухо.

Най-малкото дете не умееше да плува, затуй си остана на брега, а другите влязоха под моста да ловят бойница. Мостът бе дълъг, с два свода, строен още преди войната. Като всички железобетонни конструкции той не бе споен в средата, за да се предпази от срутване, след като натежи и основите започнат да спадат в земята. Пластичност бе нужна дори и при бетона, макар че от построяването си той не бе мръднал.

Децата изхвърлиха няколко риби на брега, а най-малкото ги събра, откърши пръчка, и ги наниза през хрилете.

— Тук има един подмол — викаше едно от децата. — Ако се вмъкнем подводно, сума риба ще се извади.

— Бива — каза другото дете, — ама требе подводно.

По-голямото се гмурна с отворени очи, пошава под водата и пак показва главата си.

— Има — каза то. — Но не ми стига въздухът. Другото лежеше като жабче, поклащайки крачетата си, за да не потъне, и се доближи до стената на моста, за да провери и то. Тъй както си се люлееше, опипа с ръце каменните блокове — огромни каменни блокове и бетонни пояси, зелениясали и хлъзгави, — но никъде не намери дупка. Само някакви пукнатини, но съвсем малки, едва пръста си можеш да пъхнеш. То продължи да изследва каменните блокове и да плува бавно.

Най-малкото клечеше отгоре и гледаше плувците, а една оса налетя на рибата и почна да пие очите ѝ, Малкото я плесна с ръка, осата се сви на кравай, треперейки с крилата, но не се отлепи от окото. Детето я натисна с пръст по гърба и осата притихна. То пак погледна плувците и реката. Дребни рибки се стрелкаха във водата, няколко попови лъжички се въртяха в една локвичка, сякаш замаяни от нещо си или пък развеселени от локвичката. Един пъдпъдък викна нещо от ливадите и момчето изви глава, за да види кой вика, но като разбра, че е пъдпъдък, пак се загледа в реката.

А реката бе толкова стихнала, сякаш заспала между бреговете си. Тя наистина спеше в тази горещина — реките спят и вървешком — облечена в сенките на върбите и на водните ели. Върбите и водните ели стояха винаги тук, защото реката ги хранеше. В своя летен сън реката виждаше изворите си, големите каменни чаши, от които бурите пиеха вода, пяната на планината, виждаше отражението на сърни, наведени над нея, за да утолят жаждата си и да изтичат после със своите ситни стъпки по меката трева; дори насън реката виждаше отрупаните с червени малини брегове, после къпането на една мечка, ранена тежко; тя лежеше по гръб в студенината, стенеше и боядисваше червена водата, вдигнала нагоре лапите си, сякаш се молеше на небето. Студената вода я напои и мечката толкова много пи вода и тъй много ѝ харесваше тази студена вода и тази прохлада върху огнената рана от ловеца, че остана там със забучена глава, и реката си спомни, че в бърните ѝ се утаи малко пясък. Той бе светъл, почти прозрачен върху черната муцуна на животното; реката ѝ хвърли пясък върху очите, за

да не гледа Черказките планини и да ги забрави ... Тя ги забрави. После сънуваше гърдите на птиците, литнали ниско над нея, допира на сухите пера на тези птици, после една друга птица, застанала на дългите си червени крака, навела своя червен клюн, вгълбена в мислите си.

И сънуваше още реката голите черказки момичета: те изтичваха из водните ели размахали широко ръцете, опърлени до лактите, а нагоре бели и гладки. Момичетата търсеха прикритието на елите, тъй както и водата търсеше дрехите на сенките, за да предпази себе си от слънцето. Тя ги изкъпа, наплиска ги, даде им мириса на дивите малини, на планините, даде им нещо от сърните, които бяха пили от същата вода, и отнесе от тях дъха на момичетата; този дъх, този вкус бе толкова приятен, че дори камъните и пясъкът се събудиха и почнаха да грабят по пътя всичко и оставиха на водата само спомена от вкуса на момичетата.

Но реката не съжаляваше, защото знаеше, че по пътя ще срещне други момичета и ще си открадне малко от техния вкус, докато те се къпят и се плискат в лицата или пък пицят от гъдела на стоплената прозрачна вода.

Тя вървеше сега леко, почти на пръсти, и крепеше внимателно върху гърба си момчето със стриганата с ножица глава, луничаво като жребче. То едва се бе научило да плува и реката трябваше да внимава, защото една малка вълна би запушила устата му, отворена от усилия.

— А, ето тука! — извика момчето, остригано с ножица. — Тука, тука!

Другото запъпли към него върху прозрачния гръб на водата.

— Има един голям блок, та точно под него е пълно с риба. Гъмжило е вътре.

— Где, бе? — пита другото момче.

— Ето тук — викаше луничавото. — Тука, тука!

— Вярно бе, пълно е!

— Пълно е и шават. Ето корема на една, виждаш ли как се мята!

— Ще трябва пак отдолу да заградим. Да не избягат.

— Мини от другата страна.

Момчето се отблъсна от каменната стена, за да избиколи, а другото потупваше с едната си ръка и махаше своите крачета; то бе

пъхнало другата си ръка и чувствуваше между пръстите укротената риба:

бяха много риби в каменното гнездо на моста.

Докато другото момче плуваше зад гърба му, изведнъж под моста се разнесе един странен звук. Той напомняше пукот, близък до пукота на леда по реката през зимата. Когато ледът набъбва, се пука и звукът се изтегля по дължината на реката заедно с тънката, почти прозрачна ивица. Мостът бе разместил каменните блокове и железобетонните пояси в основата си, разместване, предвидено от неговия конструктор още при построяването. Конструкторът не знаеше кога ще стане това слягане, кога почвата ще се умори под натиска, но той го бе предвидил; съединенията върху средната колона мръднаха съвсем леко, държейки се едно в друго.

— Какво беше това? — попита момчето от брега. — Нещо стана с моста — каза стриганото момче, което държеше още ръката си в каменното гнездо, при рибите.

— Дай сега малко натам, за да бръкна — каза момчето, което плуваше отзад и бе стигнало отново до стената.

— Но не мога — каза първото момче.

— Как да не можеш? Малко се подмести, тука няма никаква дупка.

— Не мога — каза момчето. — Преди бърках свободно, а сега нещо стиска ръката ми.

— Да не са се разместили камъните?

— Знам ли — каза момчето. — Стиска ме точно над китката.

Другото почна да опипва къде е притисната ръката. Всъщност тя не беше притисната и дори можеше да се върти свободно в подводното гнездо, но не можеше да се извади. Момчето продължаваше да се крепи на повърхността на водата, помагайки си с другата ръка и с крачетата.

— Опитай още, де — викаше другото момче.

— Ето опитвам, не ще — мъчеше се първото.

— Тегли я — обади се онова от брега с рибите.

— Не ще — викаше момчето от водата.

— Ами сега! — каза другото момче.

Те помълчаха, а през туй време първото продължи да дърпа ръката си, но безуспешно. Слягането го бе хванало в тази подводна

клопка, каменните блокове стояха огромни и хлъзгави и когато погледна нагоре, то видя колко големи са тези блокове и колко масивно стоят над него, студени, сенчести, мълчаливи. И мостът стоеше спокоен, неподвижен, студен, като всеки железобетонен мост. Един охлюв се бе залепил и спеше в мрака на своята черупка.

— Ще се удавя! — извика изведнъж момчето. — Олеле, ще се удавя!

Другото зад него заплува бързо към пясъка. То биеше с ръце и с крака водата и когато доплува брега, почна да вика:

— Стой там, стой там, чуваш ли, стой! Сега ще извикам хора.

— Ще се удавя! — пищеше момчето под моста. „Ааа — ааа“ — отвърна ехото на моста. Онуй с рибите се озърна и почна да отстъпва назад.

— Стой! — извика момчето от пясъка.

— Стойте, не бягайте — викаше момчето под моста и въртеше изплашената си глава.

— Слушай! — каза момчето от пясъка на другото с рибата. — Тичай на чифлиците, при вършачката. Тичаш ли?

Другото хвърли пръчката с бойницата в краката му и големите му пети вече лъснаха край реката. То прегази бързея, на един дъх изкачи брега, премина между върбите и побивайки нозете си, продължи да тича към чифлиците. Вършачката продължаваше да реве, обгърната в прах, воловете все тъй си теглеха сплъстената слама, мяркаха се дървени вили. „Удави се, удави се!“ — извика момчето. Един селянин му каза: „Стига си врещял, бе!“ — и хвърли един сноп върху платформата, но трябваше да спре, защото момчето продължаваше да тича около вършачката и да пищи: „Удави се!“ Тогава се разтичаха, почнаха да питат кой се е удавил, момчето обясни, колкото можеше, реवेशе, триеше сълзите си, хълцаше и обясняваше, че като били на моста, мостът почнал да пука и да гърми и хванал едното момче, за ръката го хванал, и сега то лежи във водата. От платформата наскочаха багаторите, празният барабан усили своя гладен вой, трансмисията заплющя по-силно и машинистерът изтича, за да загаси мотора. Трансмисията изпляска във въздуха и падна върху земята. От голямата кладна се спуснаха мъжете и харманът стана толкова тих, че се чуваше как пука и шушне напечената слама и житото в класовете. Тогава всички се втурнаха към реката, както си

бяха с вилите, един викаше: „Кука, кука вземете!“, а друг събираше тичешком въже. На хармана останаха само воловете, издигнали с въжета една купа до средата на сламената пирамида. Селяните и селянките все тичаха, но жените поизостанаха и някои вече бяха успели да заплачат, а мъжете мълчеха, стискаха своите вили, въжето и куката, взети от багатора. „Дръж се!“ — завикаха мъжете, когато пред тях се показа мостът и синкавата вода. Те видяха отдалече момчето, беше само във водата и главичката му се поклащаше като кратунка. „Майко, майко!“ — разплака се момчето, щом видя хора. Една жена припадна на пясъка и други две останаха, та я примъкнаха до реката и почнаха да мокрят челото ѝ. „А къде е другото дете?“ — питаше багаторът, който тичаше с куката. „Може да се е изплашило и е избягало“ — каза един. „Беше се уплашило — каза момчето, което водеше хората от хармана. — Те плуваха заедно.“ — „Ах, тези деца, тези деца!“ — викаше машинистерът. Той навлезе тичешком във водата, вдигна цяла водна завеса пред себе си и заплува право към каменната стена, за която бе закотвено детето. То не можеше да каже нищо, само хълцаше и посинелите му от водата устни потръпваха. „Да не се е удавило и другото?“ — попитаха мъжете. Но момчето въртеше стриганата си глава и не можеше да каже нищо, а само хълцаше и се задавяше. „Тичай на хармана, ми каза — викаше момчето, което преди това бе събирало рибата на брега. — Това ми каза и аз отидох.“ Хората от хармана не можаха да научат нищо повече за другото момче, пък и нямаше време да се занимават с него, защото трябваше да се спасява детето под моста. Може да се е изплашило, може да е избягало, може кой знае какво да е станало, пък и може ли да се иска от едно дете да стои до водата, когато всеки миг може да види удавник!

Но момчето нито се беше изплашило, нито беше избягало.

Когато останаха двамата, то започна да потичва по пясъка на брега голо и мокро и все се ослушваше към бумтенето на вършачката от Харитоновите чифлици.

— Не бой се! — викаше момчето на другото под моста. — Ей сега ще дойдат от хармана. Само се дръж!

Зъбите му тракаха от студ.

— Ще се удавя — стенеше другото.

— Дръж се! — викаше момчето от брега и продължаваше да потичва като полско мишле, хванато в капан. — Ще дойдат хора.

Истина ти казвам.

Но макар и да окуражаваше другото, то почувствува спазми в гърлото си и почна да плаче, без да издава глас. Триеше сълзите си с мокри ръце и както се суетеше по брега, изведнъж чу далечно пищене на локомотив. То се спря, сбърчило челце, заоглежда дрехите, оставени на купчинки до брега, видя пръчката с нанизаните през хрилете риби. В купчинката на дрехите аленееше фланелката му. Момчето я завърза бързо за пръчката с рибите и както бе голо, се спусна към железопътната линия.

— Чакай! — чуваше то подире си вика на другото момче. — Ще се удавя!

Но то не спря, а продължи да тича към железопътната линия, стигна трасето, изкачи се босо между релсите и пак почна да тича, мъчейки се да стъпва върху траверсите, защото острият чакъл режеше петите му. Тичаше и държеше пред себе си червената фланелка, завързана за пръчката. Видя в далечината дим, той наедряваше бързо, между дърветата се показва локомотивът, но момчето не слезе от линията, а продължи да тича. Сетне забави крачките си, спря се, заразмахва наляво и надясно своето червено знаме, а локомотивът едрееше и релсите кънтяха силно в ушите му. То отскочи от трасето и продължи да люлее фланелката наляво и надясно и чу остър писък в ушите си: „Тит-тит-тит“. Бяха го забелязали от локомотива. Нещо почна да стърже, въздухът се разтърси, локомотивът хвърли пара върху момчето и продължавайки да скърца протяжно със спирачките си и да свисти, спря при него и го облъкна с горещината на тялото си.

Една омаслена куртка се показва на прозореца.

— Какво има, момче? — попита куртката.

— Защо спря влакът? — почнаха да се питат пътниците от вагоните и да надничат навън, а някои вече бяха успели да разтворят вратите.

Момчето изведнъж съзна своята голота и се прикри с фланелката.

— Едно момче е спряло влака — обади се някой. — Продава риба.

От вагоните почнаха да се смеят, като гледаха пръчката с вързаната за нея фланелка и няколко нанизани рибки, изсъхнали от слънцето.

— Дави се! — каза момчето. — Под моста!

— Кой се дави? — попита машинистът.

— Едно дете, под моста се дави! — каза момчето.

— Дете се давело в реката — предадоха по вагоните.

— Дете ли, къде е то?

— В реката!

— Къде е реката?

— Сигурно това там, водните ели дете се виждат. Машинистът вече слизаше по стълбичката.

— Хайде бързо — каза той. — Защо стоим!

— Бързо! Бързо! — завикаха от вагоните.

— Дете се давело! В реката!

Първите вече тичаха към моста и момчето тичаше с тях, с фланелката и рибите, а едни жени си говореха от два съседни прозореца, че децата не бива да се оставят без надзор.

Половината влак вече навяляше към реката. И един по един пътниците взеха да се нижат през ливадите, през техните дебели и дъхави откоси, все към реката, при еловите дървета.

Когато първите пристигнаха при моста, те видяха селяните от хармана и момчето, легнало на повърхността на водата. Селяните от хармана носеха големи камъни, за да ги натрупат върху дъното, та да може момчето да стъпи върху тях. Един мъж го крепеше на ръце във водата, а другите мъкнеха големите камъни и ги трупаха под краката.

Пътниците от влака също почнаха да носят камъни, някои навлязоха във водата, разпитваха как е станала цялата тази работа и успокояваха, че ей сега ще се нареди всичко, ще измъкнат ръката на момчето и няма нищо страшно, нали детето е живо. Но щом другите им обясниха, че ръката е хваната като в клопка в това каменно гнездо и че отгоре тежат основите и целият мост, то пътниците почнаха веднага да коментират какво трябва да се направи, за да се измъкне ръката. Беше невъзможно да се разместят каменните блокове и железопътните пояси или пък да се повдигне целият мост.

И така, повече от петстотин човека, пасажери от цял един влак, стояха струпани под моста, върху моста и от двете страни на реката, без да могат да направят нещо, за да извадят момчето от водата. То стоеше посиняло, до гуша във водата и гледаше изплашено тази огромна тълпа, задръстила бреговете и моста.

Страхът си е страх, дори когато има и хора.

Затънал чак до мишниците във водата, до него стоеше селянинът от хармана: той го крепеше на повърхността на реката, подложил двете си ръце под гърдите му, макар че бяха натрупали камъните. И за да не бъде тъжно на момчето и да не мисли за своя страх, селянинът се мъчеше да говори с него. Нямаше значение какво ще говори, беше важно само да се говори, да се говори всичко, каквото дойде наум, само да не се мълчи: за един миг да не се мълчи, защото детето веднага ще се разплаче.

А тогава и селянинът можеше да се разплаче и току-виж, че всички са почнали да плачат. Най-много жените, разбира се, на тях работата им е да плачат.

Юнак ли си? — попита селянинът. Момчето се опита да се усмихне, и почти се усмихна.

— Юнак си ти, вижда се то, че си юнак, няма спор в тая работа, ами я ми кажи ... кажи ми ти, страх ли те е от охлюв?

Момчето му каза, че не го е страх от охлюв.

— Как да не те е страх, бе! — учуди се селянинът. — Знаеш ли какви рога има!

— Меки са — каза момчето.

— Абе, меки са, ама где да го знаеш, охлюва де. С тия роги може да те убоде, да те закачи и да те хвърли на сто метра.

Момчето блестеше с белите си зъби насреща му.

Селянинът си въртеше главата и все гледаше нагоре камъните и бетонните пояси на моста и там, върху един от поясите, черупката на охлюва, залепнала за стената.

— Виждаш ли го къде се е качил — и го не е страх, че ще падне и ще се удави в реката. По-храбър изглежда от тебе. По-храбър, по-храбър, да знаеш — оживи се изведнъж селянинът, сякаш бе открил нещо много важно.

Момчето блестеше насреща му с усмивката си.

— Колко охлюви брахме през пролетта — каза момчето.

То каза тъкмо „браhme“, защото децата ги беряха по тревата тъй, както се берат гъбите, или пък както се берат ябълките от дърветата. Те висяха в гората с черупките си, запътили се нанякъде, и тъй както си вървяха, заспиваха. Та децата тъкмо тогава ги беряха, по цели торби и кошници.

— Сигурно тогава сте ги и яли? — попита селянинът.

— Ахъ — каза момчето.

— Знам аз — оживи се селянинът. — Пекли сте ги в огъня. Като го хвърлиш в огъня и почва да пищи. Пищи, пищи, пищи.

— Пищи — съгласи се момчето.

— Пищи, пищи. Ама и мехури прави и се пукат.

— Пукат се.

— Видя ли, че знам. Колко съм ги пекъл! Па сме ги и варили, охлювите де. По един котел пяна правят.

— С ориз — каза момчето.

— С ориз, виждаш ли как знаеш. Голям гявол си, всичко знаеш.

Селянинът от хармана почна да върти глава заканително и да се усмихва, сякаш момчето го беше надхитрило в нещо си. Той умееше да обича и да се трогва, но не умееше да изрази това: не че селяните не умеят, има селяни, които умеят, и много черказци говорят вече хубаво, една уста като отворят, особено за политиката. Те бяха учили да говорят, за тази работа си има училища, макар че понякога си мислеше, че както се работи с уста, тъй да се работи с ръце, то чудесии ще станат. Но сега разбираше, че трябва да се работи и с устата. Той не бе се научил да говори, бе се научил да храни барабана на вършачката. Хранеше я много хубаво, равно, разстилайки житото от снопите, тъй както е било на ръкойки, и барабанът все равно пее, нито се задавя, нито вие. В този край на храначите на вършачки казваха багатори: той бе багатор.

Той продължи своя разговор с момчето, като се върна пак отначало, там, където бе казал, че охлювът може да те закачи с рогата си и да те хвърли на сто метра ...

А реката се люлееше безшумно, изсмукваше ги, отнасяше със себе си вкуса на момче и на селянин и си спомняше отново мечката с утаения пясък в бърните и очите, водопоя на сърните, черказките момичета, сухите пера на птиците, които летяха и докосваха отраженията си. Реката течеше с лениво спокойствие, чужда на тревогата, струпана по бреговете ѝ, отразена във водата, подвижна, объркана и същевременно безпомощна.

Пристигането на една противопожарна кола, тръгнала на учение, внесе отново надежда. Командирът скочи живо на моста и-попита какво се е случило. Обясниха му. Оттук насетне вече се раздаваха само

команди, тичаха пожарникари, бляскаха шлемове, размахваха се маркучи, забумка мотор:бяха спуснали маркучите под моста, и докато там сновяха пожарникари, помпата работеше живо и изхвърляше огромна струя вода.

Пожарникарите бяха хора на делото, принесоха брадви, дълги върлини, платнища, всичко, с каквото може да бъде въоръжена една противопожарна служба, но не бяха минали и десет минути, за да се разбере цялото безсмислие на това дело. Реката не можеше да бъде изпомпана от мотора на една противопожарна кола, А дори и да можеше да се направи това, детето щеше да си остане хванато в каменното гнездо на моста.

Половината свят стоеше мокър в реката, някои питаха дали не е по-добре да се повика бащата, но селяните от хармана казаха, че бащата е пикьор на главния път N 3 и че не е в селото, а и кой знае къде може да бъде намерен.

Момчето продължаваше да стои върху натрупаните под краката му камъни. Когато първоначално видя толкова много хора, се успокои, защото толкова много хора щяха веднага да го освободят и да го извадят от водата. Беше му станало студено, зъбите му тракаха от студ, но то стискаше зъби и въртеше изплашените си очи замаяно от тази тълпа, виновно, пред тази тълпа.

Но когато всички опити останаха напразни и разговорите и предложенията почнаха да намаляват и да стихват, когато пожарникарите изключиха своята помпа и двата бряга и мостът млъкнаха, и стана толкова тихо, че се чуваха пъдпъдъците от ливадите и дърдавците, плъпнали из върбите, тогава детето изтръпна, изплаши се от тази неочаквана тишина, по-скоро почувствува, отколкото да разбере, че никой тук не може да помогне. И то почна да плаче и да се тресе притиснато до стената, почна да плаче без глас, изкривило цялото си лице. Лицето му, състарено от бръчките, заприлича на лице на старец, остриган грубо с ножица, прикован тук, за да умре пред толкова чифта очи, да умре пред толкова хора, събрани от тревогата за един живот. То само ридаеше и макар че почнаха да му викат: „Не плачи! Не плачи! Ей сега ще стане всичко, нищо няма!“ — момчето продължаваше да ридае, защото виждаше, че и по бреговете на реката жените вече плачат, и под самия мост плачат, че дори пожарният командир се насълзява и гледа гроздовете от хора върху моста.

Селяните се местеха от крак на крак неохотно и някак гузно, сякаш нозете им бяха изтръпнали. Една жена сподавяше плача си в шепи и той ту заглъхваше, ту пак се появяваше приличен на скимтене.

Охлювът продължаваше да спи в нощта на своята черупка.

Само подвикването на пѣдпѣдъците се засилваше сред стихналите брегове, наваляше към реката, блъскаше се в моста, сякаш всички птици идваха от ливадите и от стърнищата, изскачаха от слоговете и върбаците, наваляха все към моста и все по-силно отекваше във всички това подвикване:

— Пидик-пик!

— Пидик!

— Пид-пидик!

— Пидик! Пидик!

— Пидик-пик!

И постепенно пространството чак до побелелите небеса се изпълни с виковете на птиците, задръсти се, изпъна се и всички стояха в това разпънато от виковете на птиците пространство, и всеки чувствуваше сам себе си разпънат, и никой не знаеше как може да бъде строшено всичко това, за да се излезе от неговия ужас.

Но то беше страшно.

То се разби и светът се възвърна към своята реалност, за да се раздвижи върху речните брегове. Беше майката на момчето, тя тичаше боса по пътя и тълпата се разтвори, за да ѝ направи място. Виковете на пѣдпѣдъците изчезнаха, изтласкани от виковете на тази жена. Тя се спусна по насипа, хвърли се във водата и опипвайки своето дете, ревеше: „Момчето ми! Момчето ми! Ох, боже, какво стана, момчето ми!“ Селянката се давеше, гълташе вода, ревеше под свода на моста и хората пак навалиха към водата, измъкнаха я на пясъка, а тя се дърпаше, гледаше своето момче и искаше да се хвърли отново във водата, искаше да изпие тази тиха и прозрачна вода, която държеше малкия пленник при себе си.

Сетне жената се отскубна, почна да гледа диво хората, вторачваше се в лицата, все непознати за нея, тръгна някак ребром край тях почти обезумяла и почна да ги дърпа, да ги бие с юмруци, опъваше се, опираше се на нечие рамо, молеше: „Спасете ми детето! Хора, детето ми, люде! Ох, боже! Ох, майко! Спасете го.“ А хората гледаха земята, гледаха пясъка, гледаха реката и се местеха от крак на

крак, а някои викаха: „Ама ей сега, стрино, успокой се! Ей сега ще се оправи всичко!“

Макар че никой не знаеше какво може да се направи още и тълпата забръмча отново, под моста отново отидоха хора, толкова много, че почти не се виждаше вода, въпреки че и там стояха безпомощни и се мъчеха с откъслечни думи да успокояват посинялото и изпито от водата дете ...

Майката падна на брега, ровейки с ръце пясъка, мускулите на лицето ѝ почнаха да се схващат, втурнаха се неколцина да я разтърват, заляха я с вода и дълго се мъчеха над нея, докато я извадят от тази криза, и тя отново седеше на пясъка и гледаше тъпо пред себе си, като се поклащаше леко напред и назад и ридаеше.

Беше страшно да се гледат празните очи на тази селянка, изпълнени с безнадеждност. „Господи, спасение“ — викаше жената и продължаваше да се люлее напред и назад, заплашвайки да рухне отново на пясъка.

Хората по бреговете и върху моста почнаха да се раздвижват пак, почнаха да се местят, уголемяваха или раздробяваха групите, слизаха от моста или се качваха пак горе, движеха се безсмислено, защото все пак трябваше нещо да се върши, и гледаха мъчението на майката, гледаха как тя отново се изправя и отново тръгва към моста и разбутва всички, и се удря о каменната стена, и изведнъж намира сили да почне да успокоява детето си, своето си дете, което я гледа със своите изсъхнали или по-точно пресъхнали вече очи. Тя го успокоява нежно, сякаш го моли, да стане от сън, тъй както му е говорила сутринта, когато е трябвало да стане от топлото и сънено легло, за да изкара биволицата на паша. Тъй му говореше майката. Цялото човечество върху реката стоеше нямо, на крака и слушаше тези думи на майката. Постепенно другите почнаха да се присъединяват към нея и да успокояват момчето, главно жени. Но колкото повече говореше майката, толкова по-силно се чувствуваше цялата безнадеждност, защото всичко бе само думи, а камъкът не разбираше от думи и не пускаше детето. И реката не разбираше от думи. „Господи, спасение!“

Как може да бъде трогната с думи каменната студенина? Как може да бъде трогната тази маса от бетон и желязо, стъпила върху реката? Към кого да се обърнем тогава за помощ? Дори сам бог може ли да помогне тук? „Господи, господи!“ — бе почнала пак майката,

защото силите ѝ отново се бяха изчерпили, и двама мъже я подкрепяха, за да я изведат отново на сушата. Тя се опираше в празнината на молитвата... Тъй една друга жена бе молила цяла нощ спасението на един живот, за да осъмне на сутринта с неговата смърт. Спомняте ли си Хулиан Гримау, испанския патриот, пред екзекуцията през пролетта? Спомняте ли си неговата жена и децата му в тази нощ, когато жената разтревожи телефонния кабел на океана, за да търси и да моли президента на Съединените американски щати да спаси живота на нейния мъж? Спомняте ли си как в тази нощ Съединените щати спяха и че единственото, което получи жената на Гримау, бе отговорът, че Щатите спят и че президентът спи? И после спомняте ли си зова на тази жена през същата нощ към мадридския кардинал да спаси Гримау и отчаянието, което я накара да разтревожи Ватикана, за да моли сам папата да се намеси, и да получи отговора, че трябва да вярва и да се опре на бога? Гримау търсеше опора в празнините на света и ѝ препоръчаха бога. Опора в ямите на света! Но кой се опира на ямите, Сам папата ли? Когато той се опираше на тях, католическите катедрали гърмяха от молебени за спасението на папата. Ямите отвърнаха на молбите на католиците, тъй както католиците отвърнаха на Гримау. Папата умря, Континентите пратиха съболезнователни телеграми, допивайки своя утринен чай. Мрак и студенина!... Аве Мария!

Движение, движение! Страшно е да се стои. Страшно е ръцете да стоят отпуснати! Страшно е очите да гледат неподвижно неподвижното петно върху водата! Ако е сън всичко това, то страшен е сънят на този мост! Събудете се! Събудете се! Нужно е движение, дело, защото статичността и бездействието са огромен ужас за човека!

Пространството се изпълни с вой на мотори и на вериги. Бреговете видяха жълт дим да се издига към небесата и воят и ревът на моторите и на веригите все повече напредваше към реката. През дърветата се показаха танкове, устремили напред дулата на своите седемдесет и шест и стомилиметрови оръдия. Танковият полк се разгъваше, за да форсира Черкезката река. Първите машини вече нагазваха във водата. Първа към тях се втурна майката. Тя тичаше право към машините оглушена от техния трясък и гръм и като я гледаха, хората от бреговете също се спуснаха наляво и надясно, всеки махаше с ръце и всички крещяха, за да надвикат моторите и да спрат тази армия.

Някои бяха минали вече от другата страна и отцеждаха водата от себе си. Син дим се появи в тръбите, няколко машини спряха и дори се обърнаха към хората, сякаш се учудваха, че ги бяха спрели с голи ръце и с викане.

От люковете скачаха войници, няколко офицери нещо се съвещаваха, а от полето все идваха и идваха нови машини, спираха на брега, екипажите скачаха на земята и майката на момчето тичаше от група на група и молеше, дърпайки кожените колани на момчетата. Танковата част спря при реката и целият състав се струпа под моста. Войниците повториха опитите на другите преди тях.

Всички опити останаха безуспешни.

Армията стоеше безпомощна, сякаш бе паднала в плен. Танковете мълчаха по бреговете и техните оръдия зееха глупаво. Мъртво желязо! Мъртвото желязо може ли да спаси някого!

Тъкмо тогава генералът се вдигна с хеликоптера от вишка N 3 и ругаейки из целия път задръстването на моста и осуетеното форсиране на Черказката река, пристигна на местопроизшествието. Кацането на хеликоптера изпълни хората отново с надежда.

Като стъпваше на омекналия пясък, генералът тръгна към моста. Група офицери подтичваха подире му, оправяйки своите якета. Генералът гледеше детето със строгостта на един генерал, чиято армия е спряна. Детето се опита да се усмихне и разтегли посинелите си устни. Усмивката изглеждаше изкривена на неговото лице. Генералът също се опита да се усмихне, но и неговата усмивка застина изкривена върху измореното му лице.

— Но защо седи във водата? — попита генералът, изпълнен с някакво смътно предчувствие.

И тогава всички, и военни, и цивилни, двата бряга на Черкезката река, мостът, перилата на моста — отвсякъде, където имаше отрупани хора, почнаха да обясняват изведнъж на генерала защо това дете стои във водата. Повече от петстотин гърла се надвикваха и обясняваха и повярвайте ми, гласовете кълтяха като трясъка на машината, когато генералът летеше с нея. Всички викаха, защото всеки смяташе, че той най-добре ще обясни каква е работата.

Генералът стоеше на пясъка, гледаше ту момчето, ту тълпата, ту млъкналите танкове, офицерите, войниците. Какво могат да направят тези танкове с оръдията, тъй свирепо насочени към хоризонта? Какво

може да направи армията? Споменът от вчерашния ден на маневрите още бе пресен в съзнанието му, но тази сила бе за разрушение, тя може да се движи само там, където има сражение. Тук нямаше място за сражение. Заспалата река, заспалите брегове, зноят, тежкият мост — с кого да се сражава армията, срещу какво да я насочи генералът?

И все пак трябваше да се действа. Решиха да преградят реката. Ако се спрат водите и пожарникарите изтеглят с помпата водата, момчето ще остане на сухо. „На сухо, на сухо!“ — мислеше генералът и една жила биеше в слепоочието му.

Той повика летците и нареди да се докара военният лекар. Машината се вдигна във въздуха и обгръщайки тълпата с пясък и прах, замина обратно към вишка номер три, в чиято основа бе разположена медицинската част. Трябваше да се докара лекарят и генералът знаеше защо е нужен лекар.

Танковете почнаха да се обръщат, нагазиха в реката, натам тръгнаха и влекачите от помощната част. Размотаваха се стоманени въжета, връзваха се елите и влекачите ги къртеха, за да ги замъкнат във водата и да започнат преграждането.

Селяните изтичаха до Харитоновите чифлици, за да вземат каквото е нужно за преграждането на една река. Техните сечива и оръдия бяха по-близо до земята и бяха по-пригодни за работа със земята. Забляскаха лопати и пясък почна да хруци под тях. Мъкнеха се чимове и вършинак и от двете страни на реката почна да расте един яз, който все повече и повече пълзеше и заплашваше да заприщи реката, Генералът вярваше в армията и бе сигурен, че ще спечелят това малко сражение, че ако е нужно, ще изпият водата, на ръце ще вдигнат реката, във въздуха ще я вдигнат.

Но и реката течеше спокойно, вярвайки в непресъхващите си извори. Тя усещаше тяхното бликане чак тук, подялата си дължина, и си играеше в яза, в краката на хората, подмиваше чимове, миеше гъсениците на танковете. Горе, в Черказките планини, се надигаха облаци, черни и свъсени. Те се трупаха един върху друг, пълпеха тежко, сгъстяваха електричеството в себе си. Небето се бе помъчило да вземе влагата от земята. Земята пък го примамваше и искаше да върне отново соковете в себе си. Небето бе грабило много, бе се преситило от влага и трябваше да я изсипе сега върху земята, а тя, натежала от този

товар, да забучи с реките, докато облаците хвърлят своите мълнии, цепят дърветата и разбиват небесата с гръмовете си.

Танковете въртяха своите стомилиметрови дула, гледайки тези облаци. А те се спускаха все по-ниско и по-ниско, чуха се първите далечни тътени и едно непрестанно и заплашително кънтене се запусна над планините: всички разбраха, че горе, при изворите на Черкезката река, са почнали дъждовете. Селяните от хармана казаха, че при големи бури реката изпълва моста чак до сводовете.

— Ние ще успеем дотогава — каза генералът-И колкото повече облаците се спускаха към земята и засилваха своето кънтене и своето диво пеене, толкова повече се засилваше ритъмът при строежа на яза и краката се местеха по-бързо.

Генералът огледа работата. Огледа небето, после моста и видя, че пожарникарите нагласяват своите маркучи, за да почнат изпомпването на водата, щом се издигне преградата. Главнокомандуваният тръгна по пясъка, нагази във водата и макар че жилата в слепоочието бе засилила пулсирането си, се опита да се усмихне на момчето, притихнало във водата.

— Юнак ли си? — попита генералът, като запуши цигара, смучейки тъй жадно, че бузите му хлътнаха. (Тъй и багаторът бе попитал момчето.) Момчето примигна с очи и си поклати главата, но съвсем слабо, защото водата достигаше до брадичката му; то искаше също да се усмихне на генерала и тази усмивка трябваше да значи: „Юнак съм!“

— На танк качвал ли си се?

Той гледаше как три влекача маневрираха, за да застанат пряко на реката.

— Не съм — каза момчето. То също гледаше танковете.

— Но на бивол си се качвал. Момчето се засмя:

— Качвал съм се.

— Видя ли, че зная — завъртя глава генералът. — И аз съм се качвал. Но биволът не вози хубаво. Друска.

— Друска — каза момчето.

Генералът наистина бе яздил биволи и вероятно в това момче виждаше сега себе си, ей толкова малък, отстриган с ножицата, с която стрижат овцете, бос, петите му набити с тръни: майка му вечер поливаше живи въглени с вода и го караше да държи петите си над

парата, за да не гноясат и да омекнат тръните, и той ги държеше, макар че пареше и от очите му течеха сълзи.

— Още малко ще потърпим — каза генералът. — Ще спрем водата и тогава ще се качим на танк. Ето на онзи, големия.

Момчето се зарадва, че ще го качат на танк.

— Пък може и на хеликоптера — каза генералът. — Искаш ли?

— Искам — каза момчето. — Ама дали ще ни пуснат?

— Къде? — не разбра генералът.

— В хеликоптера — каза момчето. Сега генералът се усмихна.

— Ще ни пуснат — каза той. — Летецът ми е приятел. Само да не се изплашиш!

Генералът гледеше как влекачите къртят водните ели и ги теглят с въжетата към реката. Ехтяха брадви — сечеха дървесината и забиваха колове.

Момчето също гледеше как падат дърветата и корените им се изправят нагоре и се люлеят, и треперят във въздуха, а после лягат във водата и отгоре им хвърлят чимове и пясък, за да преградят реката. Водата под него потъмня и замириса тръпчиво на корени и на мъзга.

— Няма да се изплаша — каза момчето.

— Ще видим — завъртя глава генералът.

— Няма, няма! — каза момчето. Вярваше, че няма да се изплаши, ако се качат на хеликоптера. Няма да се изплаши, няма, няма!

— Ей сега ще дойде, ще видим тогава храбрец ли си — каза генералът и запуши третата си цигара, оглеждайки нервно небето.

Чакаше хеликоптера.

И мислеше, че човечеството е създало религиите, дипломацията, Организацията на обединените нации, атомната бомба, но как може да бъде спасено едно дете, още не е измислило. Нито религията, нито дипломацията, нито ООН можеха тук да помогнат.

Тогава ще помогнем ние. Ако трябва, ще вдигнем реката във въздуха и шосето във въздуха, и моста във въздуха, ще обърнем всичко, целия свят, цялата мъртва и жива природа само в една посока, за да може да се спаси детето. Ако трябва, и бурята, надвиснала над Черказките планини, ще отпратим в друга посока по небето. Всичко, всичко само в една цел, само в една посока, тъй както земята се върти само на изток и денем и нощем, и при ада на войните, и при спокойствието на мира.

Само на изток, все към слънцето, за да се спаси и измъкне от тъмнината на собствената си сянка.

... Но хеликоптерът още не идваше и небето в източната половина продължаваше да е бяло, нажежено; лятно небе, което изпича под себе си плодовете на земята.

— Аз виждам, че си юнак — каза генералът. — Като пораснеш, ще служиш при мене. Искаш ли?

— Ами да! — каза момчето.

Зъбките му блеснаха под моста — толкова широка бе усмивката му, че всички зъби се разголиха и заблестяха.

Щеше да служи при генерала!

Спряха реката.

Тя се блъсна о преградата, опипа с муцуната си преградата, търсейки пролуки и надявайки се, че ще намери някъде цепнатина, ще източи тялото си като нишка и ще го провере цялото, като разширява цепнатината и разширява яза, както е било винаги.

Но нямаше пукнатини и реката обърна муцуната си, полази по бреговете, легна върху тяхната трева, опипа дъното, нагърчи се и продължи да се върти и да обикаля. Приличаше на смок, който се навива бавно, постепенно и в тази спирала изпъва прешлените си и се готви за скок или за удар. Тя вярваше в силата на своето тяло, надяваше се, че рано или късно ще почувствува набъбването в себе си и всичко ще се изпотроши и ще изчезне под свистенето и пляска на нейното туловище.

Но и хората стояха до преградата със своите сечива, струпани там един до друг, влекачите бумтяха по бреговете и къртеха нови дървета, размахваха се брадви във въздуха; те стояха будни и тревожни, готови за действие пред тази голяма змия, която биеше челото си о преградата, а туловището и се губеше далеч нагоре в коритото, уголемяваше се, растеше като магия.

Страшна змия!

Ако трябва да се утрепе реката?

Светът ще види тук как може да се утрепе река!

Ала тя не бързаше, още ленива и сънена, а събираше сили и събуждаше всичките си прешлени. Събудената река — това е самият гняв на реката.

Небето идваше на помощ. То трещеше и изсипваше в планините своя студен водопад и потокът тичаше по скатовете, биеше се о каменните чаши, опустошаваше всичко по пътя си. Не е истина, че силата на реката е в планинските извори. В небето е силата на реката, там са нейните извори. Сега небето се спускаше все по-ниско и ниско и неговият ад щеше да прелее в реката.

Облаци, идете си в планините? Не се гневете, облаци, защото гневът е злото на душата... Зла ли е душата на облаците? Или това е протестът, че ние със сила сме спрели реката в нейното корито? Ние не можем да убедим реката, затуй прибягнахме до принудата. За да се употреби сила, ни бяха нужни много участници. Прибягнахме до насилие, защото съзнавахме безсилието си да убедим реката. Принудихме я да спре и знаем, че тъкмо заради туй ни ненавижда.

Но ако стихията е сила, то тя с нищо друго не може да бъде спряна освен със сила.

Върнете се, облаци, в планините!

Река, стой спокойно в своето корито!

Змийо, не набъбвай и не се готви за скок, защото ние ще пресушим и последната капка от светлата ти кръв!

Змийо, стой си в гьола!

Стой си там, дете на ада!

Танковете стояха мрачни и оглеждаха с мрачните си дула реката. Мрачността на въздуха се отразяваше в техния метал. От коя ера, от кои езически времена бяха изпълзели тези животни, тъй безсмислено застанали на бреговете на реката? Можеха ли да сторят нещо техните моторни сърца, в които се криеше силата на хиляди коне!...

Един малък мотор пукаше на моста — помпата на пожарникарите смучеше останалата вода в основите. Детето почти стоеше на сухо върху камъните, все още уловено в клопката. Помпата смучеше, задавяше се, хъркаше, но пукалото на мотора не позволяваше маркучите да останат празни. Първата тиня вече се показваше долу, в нея се мятаха риби, задушавайки се от въздуха.

Празнините и дупките в каменните основи клокочиха, водата от тях се изтичаше със свистене и хъркане. Имаше там вода, затъкната в дупките и лабиринтите на каменните блокове и пояси, която не бе виждала слънце и сега се изливаше навън и чезнеше в мътилката и тинята.

Изпразнени, основите показваха своето зеленило.

Донесоха дрехите на момчето. Майката обуваше панталонките му и го загръщаше да се стопли, и му говореше нещо тихо и много спокойно; но туй, спокойното, което му говореше, изглеждаше тъжно, защото майката знаеше нещо, което момчето не знаеше, и все гледаше към небето. И другите гледаха към небето, очаквайки нещо от него, но не към планините, а към другата страна — светлата.

Тъжно предчувствие свиваше гнездо под всяко сърце и пиеше, пиеше, а говорът стихваше все повече и повече.

И ето, най-сетне се чу бръмченето на хеликоптера. Той летеше ниско над върбите, увисна над моста, залюля се и почна да се спуска надолу. Тълпата разшири кръга и още не бе спряло въртенето на витлото, от желязната кабина скочиха трима човека. Най-напред вървеше военен лекар в бяла престилка, изпод която се виждаха ботушите му. Асистентите носеха чанта и една лека носилка.

Витлото спря своето свистене, стана тихо, чу се в тълпата един вопъл.

— Хей, юнак! — викна генералът. — Дръж се, сега ще се качиш на хеликоптера!

Защо генералът се обръща с гръб към юнака?

Момчето гледаше лекаря, другите двама с носилката и генерала зад тях и чуваше как основите на моста хъркат и въздухът навлиза и в последните дупки и лабиринти на голямото каменно гнездо.

А скимтенето в тълпата нарастваше: беше плачът на майката.

И изведнъж над моста се понесе нечий вик:

— Ще режат ръката! Не давай! Не давай! Този вик бе на момчето, което ходи да спре влака.

То тичаше по моста в коридора от хора и викаше с всичките си сили:

— Не давай!

Хванаха го, запушиха му устата. То риташе във въздуха и се биеше, но те бяха много, и много чифта ръце го държаха.

Хората почнаха да се обръщат с гръб към реката, за да не гледат работата на хирурга.

Реката се разлюля зад преградата, сякаш за да надникне и тръпка премина по тялото ѝ, когато се отпусна пак в своя гьол. Рибите

подскачаха високо, ловейки с уста въздуха, стигаха чак до краката на момчето и пак падаха върху камъните или тинята.

Нямаше детето да служи войник при генерала!

Едноръките не служат войници.

— А! — каза момчето.

То бе ужасено и изведнъж почувствува някаква лекота, сякаш цялото се изпразни отвътре, като черупка на охлюв. Това изпразване дойде от потта, защото тя изби по цялото му тяло. Олекнало съвсем и станало меко, детето се отпусна върху мокрите камъни, а лекарят и асистентите вече разтваряха куфарите, турени върху носилката.

Основите на моста престанаха да хъркат. В един миг светът опустя, сякаш замръзна. И в този студ, в тази ледена тишина се разнесе някакъв звук. Той напомняше пукот, близък до пукота на леда по реката през зимата. Когато ледът набъбва, се пука и звукът се изтегля по дължината на реката заедно с тънката прозрачна ивица. Мостът бе разместил за втори път каменните блокове и пояси в основата си. Онези, които стояха върху него, усетиха треперене под краката си. Какво беше това? Мостът! Мостът! — завикаха.

Момчето държеше двете си ръце върху колената и още не можеше да разбере, че и двете му ръце са свободни, че се е измъкнало от каменната клопка. Най-напред то усети докосването на генерала. Онзи го вдигна във въздуха и почна да го целува, а цялата тълпа извика изведнъж, извадена от своята напрегнатост и толкова голям шум се вдигна, че човек можеше да оглушее.

— Влязъл е въздух в основите на моста! — викаха някои.

Възможно е новото разместване да бе станало тъкмо от този влязъл въздух в дълбоките и тъмни лабиринти.

Хората го понесоха на ръце, предаваха го от една в друга прегръдка, а детето стоеше втрещено, замаяно от толкова свят, кипнал от щастие, от този весел и засмян панаир, който се въртеше пред очите му... И майката го целува по бузите, по очите, по вратлето, целува ръцете му, двете, но най-много онази ръка, която стоя под водата, тази малка детска ръка, която стискаше в себе си мисълта и чувствителността на пасажерите от един пътнически влак, на една пожарна кола, на селяните от хармана, на един генерал и на един танков полк, тръгнал да форсира Черказката река.

А хората стояха, шумяха плътно по бреговете и върху моста и всички се чудеха, че са тук, че цялото това пъстро човечество е тук, спряно по своя път от това малко момче, остригано грубо с ножица, босо, луничаво, същинско жабче върху горещия пясък. И на всички всичко се струваше сега детски глупаво, ама тъй сладко глупаво, че от неговата сладост можеха да припаднат всичките.

Първите танкове събудиха моторите си и почнаха да се местят.

— Да видим сега юнак ли си! — каза генералът. Той поведе по пясъка момчето към хеликоптера.

Летецът разтвори вратата и повдигна детето под мишниците, за да влезе в прохладния корем на машината. Генералът се обърна и видя в тълпата майката, която още плачеше и не триеше сълзите си, селяните със своите брадви, куки и въжета, пътниците от влака, офицерите, които козируваха, тълпата върху моста, облегната на перилата. И там, сред тълпата, зърна другото момче с червената фланелка. Повика го с ръка, а то не чака втори път да го викат, спусна се бързо и тъй силно тичаше, че голите му пети се удряха чак о задничето.

То се вмъкна запъхтяно в машината, моторите вече работеха, генералът също се намести между момчетата. Витлата разпиляха пясъка, кабината се повдигна и изведнъж увисна във въздуха. Под коремчето блесна реката, повдигна се от своя гьол, сякаш искаше да захапне това водно конче, което трещеше над нея, после се мярнаха върбите и изведнъж земята се наклони, и мостът се наклони, и хората там, и реката, и армията, също като по нанадолнице-Оставаше само да почнат да се търкалят. Машината направи още един кръг и, засилвайки бученето, се понесе над полето. Двете деца гледаха допрели чела до люковете и, повярвайте ми, никак не беше ги страх.

Генералът седеше, дъвчейки незапалената цигара, защото в хеликоптерите не се пуши, и си мислеше за свои неща. Може би за цената на един живот, може би за маневрите, може би за войната. Много са мислите на един генерал, големи са грижите на един генерал, а този генерал наред с всичко носеше сега в сърцето си и грижата за това дете.

Ако съдбата на едно дете може да спре част от човечеството, то за съдбата на света човечеството трябва да спре движението на цялата вселена и да я обърне в посока, нужна за неговото спасение. Всъщност

това е единствената посока. Погледна часовника си. След петнадесет минути трябваше да завърши форсирането на Черказката река. Танковете вървяха на юг, все на юг и натам гледаха дулата им, взирайки се в пространството. Съдбата на пространството не беше в опасност и оръдията мълчаха, но машините продължаваха своя ход, отпуснали юздите на хилядите коне в моторните си сърца сред това горещо пладне, в това нажежено пладне на света.

Хиляди коне, хиляди копита, изпълнени с рев и стържене на стомана, вериги, които се местят и настъпват, оставяйки зад себе си тишина и спокойствие; те виждат пред себе си и отвъд пространството една змия, която се нагъва в своя гьол, набъбва от отрова, опипва с муцуната си бреговете на тази зелена земя, за да намери пукнатините, тъй както спряната река се въртеше и се блъскаше в преградата, а облаците тичаха и святкаха по небето, за да ѝ дадат своята адска сила.

Змийо, стой си в гьола, змийо!

Стой си там, дете на ада!

КОНВОЙ

По нашия край стана провал, властите устройха много засади, а аз бързах да прекарам ръженицата в къщи и тъкмо съм стигнал до половината, военни и полиция блокираха селцето, един по един почнаха да измъкват хора от къщите и стигнаха и до мене. Не бях подготвен за тая работа, бос бях, щото цървулите спечени като кокал от жегата. Двама старши стоят в двора, подканят ме да тръгвам веднага, пък аз гледам да се мотам, не може ли, викам, да се обуя и нареждам на жената да накисне цървулите да се размекнат, а единият старши не разрешава: „Айде, вика, ние босите по-лесно ги конвоираме! Бос и да рече да бяга, веднага си набива петите с тръни!“

Оглеждам се, жена ми бяла като платно. Три деца имам, две момчета и едно момиче, момичето едва проходило, но момчетата са вече големшки. Те стоят пред къщата, гледат полицаите и подсмърчат. Обръщам се, щото като гледам децата, гърлото ми се стяга, казвам: „Жена, гледай добре децата!“, а на полицаите казвам: „Добре, старши, да вървим!“

И излизам на улицата, както съм си бос и само по риза, а подире ми ония с пушките. Жена ми писна на умряло, децата взеха да викат: „Олеле, тате!, Олеле тате!“ ама аз не се обръщам назад. Жената пици и къльне, че съм и зачернил живота: „Мамо, мамо — вика, — що ме даде в това пусто село, ами ми не строши главата седна тояга, дано бог даде в гроба си да се преобърнеш!...“ Майка й наистина не я даваше, и баща й много не я даваше, та като мома съм я крал с каруца. Тя сега използва, че съм арестуван, затуй проклина и мене, и майка си. Обръщам се назад, мервам я с трите деца на вратницата, зад тях стои къщицата ми, едва се крепи, иска потягане. Единият старши казва нещо на другия и се отделя от нас.

През селцето минавам само с единия старши, ако някъде зърна човек, човекът си обръща главата, все едно, че не ме е видял. Излизаме от селцето, хващаме черния коларски път през зеленчуковите градини, после идат люцерни, после лозя и накрая тъмнее Керкезката гора. През

градините старшията мълча, през люцерните ми разреши да запуша, а кога навлязохме в лозята, се разприказва.

„Видите ли какво е лошо — ми казва старшията — кога си не гледате семействата, ами тръгвате по партизанлък и пет пари не давате ни за жена, ни за деца, ни за къща.“ — „Даваме бе, старши — викам му, — как да не даваме! Аз мойта жена съм я крал!“ — „А, давате! — не се съгласява старшията. — Нали ти видях къщата, че и двора ти, ни стока по твоя двор, ни нищо, а къщата сигурно е останала още от дядо ти. А аз и на държавата служа, и къща направих, и мивка съм турил вътре в кухнята, та да ме благославя жената.“ — „Е, старши — викам, — то не може на всекиго да стигне ръка да тури мивка.“

Ние сме народ беден, виж и лозята ни какви са, и от тях нищо не можем да спечелим, щото ги изпояде филоксерата. Ако почнем някоя работа, държавата вика: „Стой, ела тука, остави своята работа!“, и ти какво ще правиш, отиваш, където те вика държавата. Осем месеца запас бях. Жената недъгава, децата ситни, нивите станаха на пуцинаци. Ей го, сега съм почнал да карам ръженица, работата ми остана nedovършена. Ще рукне някой дъжд, отиде ръжта. Айде, ако ме разпитат по-набързо там, дето ме караш, ще се върна, ще си довърша работата. Ами ако ме забавят?

„Не бой се, нема много да те забавят — успокоява ме старшията. — Ако си лъгал държавата, ще те забавят, обаче ако си гледал държавата право в очите, нема да те забавят.“ — „Че как да не съм я гледал в очите, старши — почвам да се засягам аз. — Че ние държавата я гледаме право в очите! Мигър смее некой да не я гледа в очите!“

Мисля си, ще стигнем в участъка, ще ме питат там какво зная, аз ще кажа, че нищо не знам. Като видят, че не знам нищо, те ще ми кажат „Хайде, друм, и втори път такива работи да не се случват!“ И аз като си хвана капата в ръце, та на един дъх ще взема обратния път и ще ми остане време да си довърша работата.

„Мале, ама и твоята жена зла!“ — ми вика старшията и се позасмива. Гледам го, и старшията сух като мене, само че по-риж, и неговите зъби почнали да опадат. „Ей, старши — викам, — не беше такава, беднотията я направи такава. Каква невеста беше, да знаеш, цялото селце цъкаше с езици, като я види. Аз нея съм я крал, имах приятел с яки коне, и той як, представителен, не можеш да му надделееш с приказка. Отиваме с каруцата на приятеля, моята е

другоселка, аз съм се издокарал, турил съм пембени чорапи, щото така беше на мода тогава. Приятелят, като видя чорапите, за малко не ме изфърли от каруцата. «Ще криеш, вика, под стола тия пембени чорапи, хич няма да ги показваш!» Добре, ама кога отиваме при момата, то столовете им триножки, няма ни къде да си скриеш чорапите, ни нищо. Тъстът ми мрънка — и дава, и не дава, — а тъщата не дава и дума да се спомене. Мато ми смига (приятелят ми се казваше Мато) да вървим вече, момата тръгва да ни изпрати чак до каруцата. Мато като я подфана с една ръка — та в каруцата. «Удряй конете!» — вика, и аз като ударих конете, като рипнаха ония коне, станаха на вятър. До средата на пътя момата плака, а после почна да се усмихва. Верно, че бедно живеехме, старши, ама живеехме добре, тъста и тъщата се пресърдиха, три овце зестра дадоха и половин декар лозе. Та да ти кажа ли, старши, на тоя свят много не ни требе, требе ни само човечлък малко да имаме!“

„То и другото не е лошо — казва старшията. — Човечлък, човечлък, ама на празна софра не може да седнеш. Дай да засилваме крачката, че я виж слънцето къде отиде!“

Засилваме крачката, аз напред бос, подире ми старшията тропа с ботушите. Лозята се свършиха, навлязохме в Керкезката гора. Тук префъркне пиле, там префъркне пиле, да бех и аз пиле, ще види старшията как се конвоира бос арестантин. Добре, ама не съм пиле. Ако бех пиле, ще подфръкна, ще възвия из гората и право в къщи да довърша работата си, щото, ако се изсипе некой дъжд, отиде храната. Вървим ние, пилетата си подфъркат около нас, на едно място гледам, че птица учи малките да фърчат. „Виждаш ли, старши — разправям на старшията, — пиле, пиле, акъла му колкото житно зърно, ама и то се учи да фърчи!“ — „Па то това си му е работата“ — казва старшията.

Птицата отива на клона, там стои едно малко, пиука: „пиук! пиук!“, тя го хваща за врата с човка та и го фърля от клона, „Пиук, пиук!“ — пици пилето и трепери с криле, ама не може още да фъркне както требе, блъсна се право в една трънка. Птицата се спусна, хвана го пак за врата, вдигна го и пак го пуца, ама тоя път далече от нас. Пилето пропада в гората и все писука. Другите, дето са попораснали, прехвъркват от дърво на дърво, техните писукания весели, а на онуй пиуканията изплашени. „Ако днес не се научи да фърчи тая животинка, лисиците ще я изядат“ — казвам на старшията. „Ми ако не

се научи, ще я изядат! — казва старшията. — Нали знаеш, кое не умее да бегаш, зян става!“

„Тая работа я знам аз — разправям на старшията, — ама как да избягаш, като не може вече да се бяга. Едно време по-лесно се бягаше, ама народът тогава бе по-прост, та можеш да го излъжеш. Аз например съм бягал през метежа на двайсет и трета година. Подир метежа дойде войска, полиция подбра мъжете, мене също ме подбра един полицай с пищов. Тогава съм видял как военните убиха човек. Той се опита да бяга, рипна през един зид, зад зида имаше овощна градина, ония припукаха с пушките подире му, човекът се опита да мине през една четалеста слива и там увисна, на сливата.“ Тоя, дето ме кара, ми вика: „Видиш ли, а речеш да мръднеш, а ще увиснеш и ти!“ „Опасна работа ти казвам!...“ — „Така е! — съгласява се с мене старшията. — Опасна не, ами повече от опасна. Ние сме така-а мръднеш, а куршума те стигне! Казвам ти го да знаеш!“ „Аз това си го знам — разправям на старшията, — патил съм го тогава. То тогава и народът бе по-прост, па и полицията бе по-проста. Тоя, дето ме караше, и от мене бе по-прост и му избягах, Та ти казвам, че тогава лесно се бягаше, конвойните все прост народ, не е завършил даже и първо отделение, ни вестник може да чете, ни може да се подпише, ами си удря палеца.“

„Едно време полицията е била по-проста — разправя ми старшията, — ама сега вече не е така. Сега в полицията всичко е изпозавършило, кой първо, кой второ отделение, а има и с четвърто отделение, и всеки може да чете вестник, да се подпише и разпоредба също така разбира. Къде е била едно време полицията, къде е сега — старшията щрака с пръсти, — затова и едно време лесно сте лъгали конвойните. Сега обаче нема как да излъжеш конвойния!“

„Даже и през ум не ми минава, старши — казвам на старшията. — И да мръдна, знам, че ще ме гръмнеш, за един миг ще стана зян. А едно време полицията като ме кара по пътя, аз издимявам, тя докато съпикаса, докато свали пушката от рамото, докато се накани да гръмне, и мене ме няма никакъв. Една година ме подкара конвой, имаше оплакване от един местен — той държеше много овце, — че неколцина от селцето сме му настригвали овците. Някои отишли една нощ на кошарата, всяка овца остригали наполовината. Та и мене тогава ме загреба шайбата, щото като дойде полиция, гледа право кой е подозрителен; па аз съм от най-подозрителните. Мене, щом ме види

полиция, веднага ме арестува, изглеждам ѝ подозрителен. То аслъ, ние, беднотията, сме само за подозрителност. Ако погледнеш богат човек, никаква подозрителност няма да ти мине през ум, ама беден човек ако видиш, веднага си казваш, че е подозрителен. Па то у бедния човек, старши, всичко подозрително — и гащите му, и капата му, и ризата му, че и очите му даже подозрителни. Та за подозрителност тогава и мене ме грабна шайбата и под конвой ме караха.“

„Е, избяга ли?“ — пита ме полицаят. „Как няма да избягам, избягах, разбира се. Ама нали ти казвам, едно време простотията живееше между хората, та беше лесно да излъжеш човек. Сега къде можеш да излъжеш, особено пък вас, полицията, да излъже човек!“

Старшията пак щракна с пръсти. Гледам го, дълшък ще да му е стажът на тоя старши, той щом е станал старши, сигурно много години е носил службата. „Сега нас не могат да ни преобръщат вече — казва ми той. — Аз два пъти съм получавал похвала за осторожност.“ — „То се знае — казвам на старшията — къде може вас сега да ви преобръне човек! Ако вас преобръне, то все едно, че държавата преобръща.“

Та вървиме ние със старшията, аз му разправям всякакви истории, така пътят е по-лек, па и в характера ми е да бърря, никак не съм свикнал да мълча, а ония пусти пилета продължават да префъркат около нас. Търсиопашка се появи отнякъде, застана наред пътя, като я доближихме, подфъркна, пак кацна на пътя и си тръска опашката. Доближихме я, аз викнах: „Иш!“ на търсиопашката, тя подфъркна и пак кацна на пътя, и пак си клати опашката. Гората се свърши, навлезохме в ниска сечина, ластарите стигат до кръста на човека. В сечината има кладенче, викам на старшията да свърнем на кладенчето да прием вода, устата ми изгаря за вода, а старшията се нещо помайва, абе то, вика, не се разрешава на арестантин, ама айде, само двамата сме, никой няма да види и по-бързичко гледай да пиеш вода!

Свърнахме при кладенчето, наведох се, взех глътка вода. В кладенчето като в огледало виждам старшията, че стои зад мене с пушката. На дъното нападала шума, под една шумка жаба си подава муцуната и ме гледа с едното око. „Я виж, старши — разправям на старшията, — къде се е заровила, в кладенчето и се преструва, че не ни вижда. Едно време, като се появи маларията, ловехме такива жаби, само че избирахме по-пъпчивите. Хванем пъпчива жаба, пуснем я в една паница с ракия, тя се спиртосва и изпуска отрова. Като изпиеш

една паница с ракия, в която е спала пъпчива жаба, маларията минава.“ — „Айде, бе!“ — не вярва старшията. „Истина ти казвам, аз лично съм пил, страшна работа е, обаче маларията минава!“

Старшията застава и той на четири крака от другата страна на кладенчето да пие вода и да види жабата. Аз също стоя на четири крака срещу него. „Че тая ракия — пита ме старшията, — дето ще туриш жабата в нея й ще я пиеш, не смърди ли?“ — „Море не смърди! — казвам му. — Смърди, та се не трае, може да припаднеш от смрад, обаче лекува. И знаеш ли, ако искаш да знаеш, най-добре е да си запушиш носа с два пръста и така да пиеш.“ Старшията се навежда над кладенчето и обръща фуражката си с козирката назад. „Внимателно — съветвам го — тая жаба да не вземе да се размърда долу под шумката, ще размъти водата в кладенчето.“ — „Знам аз“ — казва ми старшията и се навежда още по-близко до водата. Ама преди още да докосне водата, жабата се връцна на дъното, направи осморка, вдигна мътилката и изчезна. „Брей, майка й стара! — рече старшията и пак обърна фуражката с козирката напред. — Как ти пи вода и жабата не мръдна, а аз щом се наведох, вдигна цялата тиня от дъното!“ — „Не те е виждала, затуй — казвам на старшията. — Аз от това кладенче сума години пия вода и жабата все си стои на дъното. Мене тя ме познава и не се плаши, а тебе те вижда за първи път, затуй вдигна мътилката. Ето, водата взе да се избистря, може вече да се пие.“

Оня пак обърна фуражката назад с козирката и се наведе над кладенчето. Щом той докосна водата с муцуната си, аз му натиснах главата в кладенчето чак до тинята, драснах после през него и се совнах в сечината. „Су! Стой! — изрева старшията и скочи, а аз стоя свит зад един храст в сечината и го гледам как отрива от мокротото си лице шума и тиня, озърта се и щрака пушката. — Стой, че ще стрелям — крещи старшията, — броя до три и ще стрелям!“

Обаче аз не вярвам, щото той само се върти и се озърта. Като застана гърбом към мене, почнах да се изтеглям назад, в сечината, и назад, назад, вече се добирам до гората. Оня продължава да се озърта, да вика стой и да заплашва, че ще брои до три и ще стреля. И почна той да брои, а аз вече нагазих в гората, вървя като вретено из нея, гледам никъде да не закача шумка, а зад себе си чувам гласа на старшията: „Четиринайсе, петнайсе... двајсе и едно.“ Чувах го така, докато стигна до трийсет и седем. По-нататък не чувах нищо, само

собствените си стъпки чувах. Гледай го — викам си — тая жена старши, до трийсет и седем стигна и не сбърка! Личи си, че е свършил първо отделение!

То си е истина, изглежда, това, дето го каза, че в полицията сега всичко е изпозавършило — кой първо, кой второ отделение, а има и някои завършили четвърто отделение, и че не е вече така проста полицията, както едно време. Само че моят старши едно забрави — ако полицията е завършила отделенията, ние вече проваляме прогимназията, ако ли рече и тя да изкара прогимназията, нас спокойно можеш да ни пишеш професори. На нас, подозрителните, там ни е магията, че ако полицията направи две крачки, ние ще направим една крачка и пак ще я изпревари ме. Мигър народът ще се остави полицията да бъде с едно отделение над назе и да ни конвоира. Че на нас, народа, в това ни е силата, ние сме винаги с едно отделение пред полицията, нищо че нямаме мивки в кухнята.

СЪРЦЕТО БИЕ ЗА ХОРАТА

Фурната бе една нищо и никаква кооперативна фурна, където хлебарят вадеше триста хляба на ден, но това внасяше малко разнообразие в живота на Елена Войникова. Тя гледаше как старецът разпалва дървата, как измита фурната или как мята самуните в пещта. В двора винаги имаше хора. Те седяха върху трупите, пушеха и разговаряха с каруцарите, които разтоварваха дърва, можеха да се видят и каруци или волска кола със селянин, седнал на процепа, наметнат с натезал от есенните дъждове ямурлук.

Денем, когато мъглите се вдигаха, над фурната зад копите царевичак, зад каменистия хълм се виждаше планината; планината бе жълта, шумата още се държеше по дърветата. Колкото и оскъдни да бяха тези картини, денем все пак внасяха малко разнообразие в живота на Елена. Но сега беше вечер и Войникова виждаше от прозореца само светлинките на селото, развятото от вятъра пране в съседния двор и част от стената на техния сайвант, където лежеше кучето Султан. Бе една от онези противни есенни вечери, когато нито вали, нито е сухо, а земята е обвита в студена, мокра пара. Всичко е нагизнало и капчуците изрядко покапват.

В тези вечери, когато мястото на мъжа ѝ в леглото бе празно, Войникова се измъчваше.

Кучето лежеше под сайванта и чакаше завръщането на младия стопанин. Имаше навик да го посреща на вратницата, да близне ръката му и да го сподери до пруста. Там Войников чистеше ботушите си от калта.

Кучето се размърда едва когато дочу далеч откъм планината няколко изстрела. То изтича до улицата, полая, подуши въздуха по посока на изстрелите, пошла се и се върна пак под сайванта. Пред него отдавна бе изчезнал жълтият квадрат от прозореца — Войникова бе изгасила лампата ...

Когато се чуха далечните изстрели в планината, в овчарниците край Соточинско двама мъже, баща и син, тъкмо бяха захванали да

скубят вълната на една умряла овца.

— Няма да докарат гора нашите — каза бащата, — Цинцара е бродник, от него мишка не може да се укрие.

Синът не отговори, а продължи да скубе неохотно ситната вълна, като оставяше цели кичури по кожата.

Няколко часа преди това на изток от Соточинско осмина мъже сечеха гора. Наоколо бе тъмно и несвикналият човек би изпосякъл краката си, но тези мъже бяха опитни в своята работа. Те избраха удобно време, ударите от брадвите едва се чуваха, защото дъждът, който ръмеше, ги приглушаваше. „Ткх Ткх! Ткх!“ — носеше се глухо из гората. Мъжете разговаряха рядко помежду си; по-скоро това бяха къси запитвания или подвиквания да се пазят от падащите дървета.

Двама от тях изнасяха отсечените дървета на една поляна, където стояха запрегнати четири каруци. Единият от мъжете, като се връщаше, каза на секачите със своя възгруб глас, че десетина дървета им трябват, за да натоварят каруците. Нисичък, дребничък селянин (той кастреше клоните) с охота се обади:

— Ще товарим още. Конете са жилави, ще измъкнат ... Ами Цинцара какво ще прави утре, като види как сме окърнили гората. Сигур спи сега на топличко. Какво ли си мисли той: „Чунким ще дойде някой в такова време да контрабандисва?“

— Хайде, хайде! — сгълча го някой. Но оня не се оставяше, защото имаше стара сметка с Цинцара.

„Ткх! Ткх! Ткх!“ — носеше се глухо из гората. Конете вече бяха изяли оскъдните купчинки сено и мокри от дъжда чакаха да потеглят по обратния път.

По същото време Цинцара дописа писмото до сина си (син му беше войник), намали фитила на лампата и пътем взе карабината, окачена до вратата, Всяка вечер горският излизаше от кантона и обхождаше онези места, където се съмняваше, че могат да минат контрабандисти.

Той се изкачи на ниското било и смяташе да се спусне по късата пътека към извора, когато слухът му долови няколко далечни смътни звуци. В тях Цинцара веднага позна ударите на брадва, затова възви тутакси и забърза по посока на ударите пряко гъстата мокра гора. „Съсипват гората!“ — мислеше горският.

Той вече определяше къде точно секат, когато ударите секнаха. Цинцара се спря за няколко минути и по едно време долови скърцането на кола. Като съобрази, че онези може би вече са натоварили и са тръгнали, той се отби наляво с надеждата да пресече пътя им.

И не се излъга. Когато излезе на пътя запъхтян, мокър, с натезали пешове на шинела, дочу отгоре меко да трополят каруци. Застана на средата на пътя, свали карабината и пригответи батерийното фенерче, за да светне, щом онези се покажат зад буките. В тъмнината забеляза най-напред огънчетата от цигарите — и по огънчетата на цигарите разбра, че са много. Ако беше от страхливите, щеше да се скрие пред мисълта, че всичко може да се очаква от хора, които на тайфи отиват да секат нощем гората, и да ги проследи до селото. Но Цинцара не беше от страхливите.

Затова най-спокойно светна с фенерчето. Жълтият лъч извади от тъмнината една конска глава, после част от шината на колело, после още колела и още коне и букова гора за греди, натоварени на каруците. Светлината трепна, пробяга по насядалите върху дървата селяни и се спря на първата каруца. Там седяха дребният селянин, който кастреше клоните, и нисък, набит мъж в кожена полушубка. Цинцара се обърна към него:

— Еее!

Мъжът в кожената полушубка скочи от каруцата и тръгна към Цинцара.

— Вие сте горският? — попита несигурно той.

— Горски съм! Ами вие кои сте?

— Ние сме от Соточинското стопанство — каза мъжът в полушубката. — Аз съм Войников, Никола Войников, председателят.

— Ти си, значи, уволненият капитан! Чувах за тебе.

— Не съм уволнен — каза Войников. — Демобилизиран съм.

Това обаче не направи никакво впечатление на горския.

Той погледна карабината и каза сухо да стоварят дървата.

— Няма да ги стоварим — възпротиви се Войников. — Ние имаме нужда от тях. Горският погледна лицето му. Беше младо, широко, славянско лице и би изглеждало добродушно, ако не бяха онези криви гънки в края на устните на малко ъглестите челюсти,

които издаваха упоритост. „Млад, затова се ежи!“ — помисли Цинцара.

— Ще стоварите! — каза той и тръгна към първата каруца. — Няма да се кандардисваме.

Спря при каруцата, освети отблизо дърветата, опипа грапавата им мокра кора, заболя го, че хубавата гора е съсипана.

— От резервата е сечена, от най-хубавата ... Е, ще се каним ли?

— Слушай бе, Евлоги! — скочи оня, дребният, дето кастреше клоните. — Ако си гявол, ще ни пуснеш да си вървим. Гората сме секли за стопанска работа.

— Ти мълчи! — каза му Цинцара. — Тебе те познавам. Отзад се приближиха другите и оградиха горския. Между тях той позна едър, смръщен селянин с рошави гъсти вежди.

— Хубаво! И таз добра! — каза недоволно Цинцара. — Павле, и ти ли си дошъл да сечеш гората? Хубаво, щом и секретарите тръгнаха... Няма ли да стоварите? — попита вече троснато горският, като погледна мократа цев на карабината си.

— Не — каза спокойно Войников. — Овцете измират под дъжда, две хиляди овце. Трябва да ги подслоним. Никъде няма строителни материали, а стоката не може да остане така за зимата. Затова отсякохме четири каруци греди ... Не сме ли прави? Но две хиляди овце са това! Разбирате ли!

Цинцара разбра, че на Соточинското стопанство трябва гора, за да правят кошари. Размишляваше тромаво и стигна до извода (той не можеше да стигне до друг извод), че ако всеки, който иска да прави кошара, започне да сече гората, то от Балкана ще останат само скалите. Това свое схващане горският повтори гласно, като допълни, че има ред и в снабдяването.

Войников знаеше, че има ред. Беше поискал от околийския народен съвет строителни материали, като изложи нуждите на стопанството. Там му казаха, че сме планова страна и като всяка планова страна планираме своите нужди и съобразно държавния план се отпуска възможното. Казаха му неща, които много добре знаеше, и много охотно му обясниха цялата структура на планирането, но материали не му дадоха.

Тогавя Войников реши да отсека греди от държавната гора. И той, и другите шестима, и секретарят, който се печеше на общия огън

на селски общественик, започнал едно ново и непознато за селянина дело, разбирайки изцяло същността на онова, което вършат, отидоха да наскат греди. Те можеха сега да бъдат при жените и при децата си в топлите постели и дъждът да не сжежда вадички във вратовете им. Вместо това стояха пред горския с мократа карабина и Войников съзнаваше, че всякакви убеждавания ще бъдат напразни. „Трябва със сила“ — мина му през ума.

— Карайте! — обърна се внезапно Войников към другите. — Хайде!

— А-а, само тая няма да я бъде! — провлече горският и направи няколко крачки назад, като махна предпазителя на карабината.

Ако не беше на тридесет години, Войников може би не щеше да постъпи така. Но той бе още млад, беше се хвърлил напред с главата си, с цялата енергия на своите тридесет години да изведе на добър край колектива от осемдесет домакинства. Военната среда го бе направила човек на действието, не на увещанията, затова, като дращеше с мокрите си и кални ръце кожата на полушубката, измъкна един маузер и погледна студено горския.

— Ако е за оръжие, ето! — каза му той. Горският стоеше като дънер в мокрия си, натезал в пешовете шинел и го гледаше изпод веждите си, които ту се вдигаха, ту слизаха ниско. Размишляваше, но вършеше това твърде бавно ... Наоколо мълчаха.

— По мене са стреляли — рече най-после горският. — На фронта са стреляли. Имам и рана. — Ти какво мислиш!

Войников се извърна на една страна. Стана му неловко и съвестно, защото горският можеше да му бъде баща. Дребният, който кастреше клоните, отиде най-отзад на групата — очакваше да се случи нещо. Минаха няколко мъчителни минути. Тогава, като стъпваше тежко, напред мина Павел с целия си огромен ръст. Неговите рошави, гъсти вежди бяха учудено повдигнати нагоре.

— Евлоги! — обърна се Павел към горския с гръмкия си глас. — Ние сме все комунисти, трябва да се разберем ... Престъпили сме закона, по закона и ще ни съдят. Пусни каруците, дай рапорт, ще се заведе дело. Ще отидем и в съда, ако трябва... Не сме деца да си вадим пищови!

Веждите на Цинцара се повдигнаха, спуснаха се. Мислеше върху онова, което бе казал секретарят. Наоколо стояха и чакаха. Осмината

видяха как горският тури отново предпазителя и праметна карабината на рамото си. Той отстъпи няколко крачки назад, за да даде път.

— Но рапорт ще дам — каза Цинцара, докато гледаше как набързо се качиха върху каруците и слушаше как шините на колелата затъваха меко в нагизналата земя на горския път.

Войников не излъга горския, като му каза, че две хиляди овце буквално мрат в старите чифликчийски навеси, покрити оскъдно с шума. Това бе първата есен на кооперирането и намирането на овцете (копитата им окисваха в калта) беше истински крах за стопанството.

Той вървеше на няколко крачки зад каруците изцяло под впечатление на срещата с горския. Беше му тягостно и обвиняваше себе си, че не се сдържа (напоследък изобщо трудно се сдържаше, бе станал нервен и избухлив). В крайна сметка и двамата защищават общи интереси, но ето че тази история с гората ги изправи един срещу друг и трябваше само малко да се покачи напрежението, за да стрелят.

Беше тъмно, мокро, беше му тежко и умът му беше объркан в противоречия. Тягостните мисли все повече го завладяваха. Тогава Войников се спря на пътя, извади маузера си и както правеше в маневрите, когато му дотежаваше за градския живот и за Елена — това бяха първите дни на любовно увлечение, — извади маузера си и стреля нагоре, в тъмното, в мокрото, ниското есенно небе. И сякаш с този трясък скъса нещо в себе си, разстреля мрачните мисли. Но не му стана по-леко, тягостното чувство се смени с някаква празнота. Затича с едри крачки напред, настигна каруците и като подскачаше на един крак, с мъка се качи върху дърветата. Дребният го погледна, но не каза нищо, а зацъка с уста на конете.

Цинцара чу тези изстрели, но те не събудиха никакви размисли у него. Горският мислеше единствено за окърнената млада гора; той бе се върнал назад, святкаше с фенерчето и гледаше ту белите трески наоколо, ту камарата мокри клони. Тъжеше за гората този добряк, когото всички смятаха за саможивец и опърничав.

На другия ден той даде рапорт и състави акт.

От къщата на Войникови се виждаше ниският каменист хълм, където се строяха кошарите. Натам постоянно трополяха каруци, селяните откараха леси, колове, слама, камъни. Горе Елена виждаше ребра — диреците, едната постройка бе готова, нахлупила жълта шапка от слама. Селяните вече не спираха край фурната на разговор, а

отиваха до овчарниците да помогнат или да позяпат. Между тях Елена виждаше да се мярка кожената полушубка на мъжа ѝ. Той се разпореждаше, носеше греди, дялаше, забиваше колове, ковеше наравно с другите.

Един ден нагоре изкараха първото стадо овце. Стоката се блъскаше, позвънваха хлопки, вдигаше се голяма врява, кучетата подтичваха край стадото. Овцете влязоха в заветната, в топлата, в сухата кошара и се притиснаха една в друга. Овчарското „ръй“ секна и кучетата мирясаха. Но Елена не мислеше за това. Тя мислеше за предстоящото дело срещу мъжа ѝ.

Войников съзнаваше изцяло отрицателния ефект на това дело както за самия него, така и за стопанството. „Ето храна за Лисичката и за другите“ — мислеше той, като си представяше коментарите в Соточинско. Бе разстроен не само от предстоящото дело, бе растроен от това, че цялата машина се движеше трудно и всеки механизъм скърцаше. Беше свикнал на ред в армията, там имаше строй, имаше дисциплина и всяка команда се изпълняваше точно. И от строя, от дисциплината той отскочи на другия полюс, където му се струваше, че се сблъска с нещо хаотично, чийто край не се виждаше. Той беше още млад, още неукрепнал.

От своя страна Елена също търсеше правото си и постоянно се оплакваше, че не може да свикне със селото. Войников малко разговаряше с нея, на оплакванията ѝ гледаше снизходително, без да съзнава, че с това я обижда дълбоко. Една вечер се скараха и си размениха остри думи. Елена каза, че всичко това е непоносимо, откачи набързо палтото си и излезе на улицата. „Глупава — мислеше за нея Войников. — Къде ще върви?“

Трябваше да я търси до късно след това по съседските къщи, за да я прибере у дома.

Лисичката не бе видял нищо хубаво в живота си и затова в нищо не вярваше. Цял живот го бяха мачкали, бяха го блъскали несправедливости и от него бе останал единствено злъчният му език. Вреше се навсякъде и нищо не минаваше незасегнато от острите шишове на езика му. Той се почесваше многозначително и слушаше как в селската кооперация един инструктор говореше за бъдещето. Инструкторът гледаше няколко години напред и разказваше на селяните как ще развъдят много добитък, как ще отглеждат повече

птици, а може да направят и един малък язовир, където да се развъди риба.

И Лисичката реши да се намеси в разговора.

— Казвате да се развъждат птици и риба — обърна се той към инструктора и бутна напред старичкия си овчи калпак. — Ами вълци, може ли вълци да се развъдят?

— Защо вълци? — учуди се инструкторът.

— Ей така на! — подмигна Лисичката, — Да развъдим вълци, че и нас да изядат, пък и вас да изядат — и бутна назад островърхия си калпак.

Думите му имаха ефект. Селяните наоколо се разсмяха, а Лисичката, педя човечец, седна върху една крупа сол и започна да пали цигарата си. Един селянин, който стоеше до вратата, се намеси:

— Не си прав, Лисичка. Човекът говори добре, но нашите глави са дебели.

— Прав ли? — връцна се Лисичката. — Прав!... Те си крадат гората и жените си гонят по ризи нощем и си разпасват пояса, а все ние сме криви. Не ме учи ти мене за правото. То, правото, е като хубава кобила на пазара. Който има повече пари, той я купува... Как мислиш ти? Да имах пищов, и аз щях да си докарам дърва от гората. Това е правото! Той се понадигна и видя гърба на Войников, който изчезваше в рамката на вратата.

Лисичката имаше една кобилка, нямаше педя земя и никои за нищо не го закачаше. Но не беше там работата. Работата беше до правото.

Работата беше до правото! Но кой всъщност имаше право?

Павел, едрият, с рошавите гъсти вежди имаше право да се яви пред съда като свидетел. Но пред съда каза, че трябва да бъде съден наравно с Войников, защото е секретар и заедно носят на плещите си бремето.

Прокурорът също имаше право, като призова съда да постави такава наказателна мярка, която ще окаже най-добро възпитателно въздействие на подсъдимия. Неговата реч бе подготвена добросъвестно.

Адвокатът бе прав, като не отегчи заседателите с дълга реч. Той знаеше, че Войниковото дело има известен назидателен характер за зачестилите нарушения в околията.

Войников бе прав, като каза, че няма да оспорва наказателния кодекс. Той говореше малко дрезгаво и в себе си не можеше още да преодолее едно смущение, което идеше от чувството, че е изправен пред съда и че отсреща го гледат соточинските селяни; беше пазарен ден и в залата имаше много соточински селяни. Войников виждаше лицата им, рошавите им глави, гъстите вежди на секретаря, овалното лице на Елена, каскети, турени върху коленете, и крака, обути в цървули, кръстосани под пейките.

Той каза, че като бивш военен знае добре какво значи общонародна собственост.

— Вие сте съзнавали същността на деянието? — попита го председателят.

— Да — каза веднага Войников, като се мъчеше да организира по-добре мислите си. — Две хиляди овце буквално измираха. Есенните дъждове дойдоха преждевременно и кишата мореше овцете. Всички сочеха онзи леш, който овчарите изкарваха с каруци, а след това идваха да купуват евтина скубана вълна. Ние едва бяхме започнали и още в първата крачка се спънахме. От околийския съвет не можах да помогнат с материали и тогава решихме да си набавим гора. Знаехме, че сечем народна гора, своя гора, че в случая от себе си крадем, и въпреки това сякохме.

— Интересно! — размърда се председателят на съда. — Знаехте и въпреки това сякохте!

— Да — погледна го Войников. — Нашата приличаше като на онази в приказката. Трябва да режеш от петите си късове месо и да храниш орела, за да те изнесе на горната земя.

Председателят на съда забеляза, че тази мисъл с орела е хубава, но, разбира се, лесно е да се реже, когато гората е държавна. По същата логика може да се изсече целият Балкан.

— Ние не изсякохме целия Балкан — каза засегнато Войников. — Ние отсякохме само четири каруци. Това е доказано.

Отзад зашумяха.

Войников погледна председателя на съда, прокурора, секретарката, другия член, по-младият, и те му станаха някак си чужди. Очакваше да срещне повече съчувствие и съвест, но като не срещна очакваното, стана раздражителен.

— Вие казвате „държавна гора“. Вижте ръцете ми!

Съдията видя протегнати напред селски ръце, покрити с мазоли, попукани, с черни ивици по кожата. Това бяха ръце на човек, работил най-груба селска работа.

— Ето какво станаха тези ръце за три месеца. Тези ръце са мои, те не са четири каруци държавна гора!

— Моля! — каза председателят.

Но Войников не спря. Той се обърна и потърси с поглед жена си. Тя седеше до Павел и го гледаше втренчено.

— Аз имам свидетел — каза Войников, като посочи жена си. — Три месеца как съм се върнал на село, три месеца не бях мъж, аз не се чувствувах мъж. Тя може да каже и за това, как я търсех по съседските къщи нощем и когато бягаше, също може да каже. Ако и вашите жени са бягали нощем по нощници, не бихте ми подхвърляли, че лесно се сече държавна гора. Това не са четири каруци държавна гора!

Павел бе турил едната си ръка върху рамото на Елена и й говореше нещо. Нейните ръце бяха отпуснати в скута, тя гледаше втренчено мъжа си, а по бузите й се стичаха мокри бразди. Плачеше, без да се срамува от сълзите си, защото друго чувство, много по-велико от срама, я бе завладяло.

— Това исках да кажа — Войников погледна председателя.

Когато той се обърна към селяните, съзря дребната фигура на Лисичката, който се измъкваше из залата.

В почивката председателят на съда, стар човек, комуто бе омръзнало да разглежда дребни дела, се обърна към младия си колега.

— Знаеш ли — каза му той, — че величието ма Ботев е в неговата съвременност. Вземи например:

„Какви е деца раждала ...“, то винаги ще бъде съвременно. И как звучи само — „нашата земя хубава...“ Но за гората той не е прав.

Като всички стари хора, председателят познаваше и обичаше историята.

Лисичката, който от любопитство бе влязъл в залата, не дочака да научи какво ще постанови съдът. Той отиде на пазара и като духаше в дланите си, за да се стопли, посъбра с крак сеното, което кобилата бе разпиляла.

Край него мина с писана ниска каручка съседът му, подръпна поводите и викна през вдигнатата яка на шубата си:

— Ей, Лисичка, пратиха ли Войников в пандиза?

Лисичката не му отговори, а престарателно заочиства осила от вехтата си полушубка. Но оня сметна, че лисичката не го е разбрал, затова го запита повторно.

— Върви си по пътя! — сопна му се Лисичката. — Какво си се разпищял!

Това, че Лисичката не бе склонен да коментира, учуди съседа му. Той скри глава в яката на шубата си и докато подканяше кончето да тръгне, си бърбеше:

— Сигурно в пандиза. Държавна гора е това!...

Дийй!

— „Държавна гора!“... „В пандиза!“... — взе да се криви подире му Лисичката. — Какво знаеш ти, кратуно такава. Овца! „Държавна гора!“

Лисичката още веднъж се обърна, погледна кривия гръб на съседа си и викна язвително подире му:

— Тиквеник!

Но оня не го чу.

НА ЗАЛЕЗ

Ходех често да рисувам на това място, бях свикнал с него, с полето и върбите, с могилите и с планинските масиви, които затваряха тази великолепна панорама, за да дадат простор на небето да простре своята синя бездна и да хвърли неуловими и меки отражения върху природата.

Есените, макар и студени, ме привличаха тук, защото тогава най-осезателно чувствах природата до всяка става на тялото. Снеговете вече се бяха настанили върху планинските масиви и оттам над цялото поле идеше студеното дихание на зимата. Хората бързаха да приберат последните останки от тютюна, големи групи жени вадеха картофи и това пъстрило пъплеше неестествено върху цялата студена и влажна картина на полето.

Привечер, наситен и измръзнал, тръгнах към селото, одимено с пушека на своите комини. Минавах по тясна пътека, осяяна тук-там с утаени локвички, и преди да изляза на асфалтирания път, прегазвах брода на малка река, където обикновено измивах ботушите си. В завоите на реката или близо до вирчето рибари бяха направили каменници — приближаваше Никулден и тук те примамваха с храна дребната риба.

Веднъж, когато приближих брода, видях там да гори огън и четири деца се грееха на него. Бяха деца от селото, изкарали няколко дребни кози на паша. Три от тях седяха и най-голямото, с презрамки от кожа и кожена шапка, с щръкнали встрани наушници, разказваше на другите. То жестикулираше, издигаше нагоре ръце и тогава ръкавите му се смъкваха и аз виждах удължените форми на совалките му, малко надебелените стави, такива, каквито са у повечето деца, и които ги правят трогателни и мили.

— Тя ще се стопли и ще прогледне — казваше детето с ушанката.

Четвъртото дете лежеше по гръбче върху един ямурлук и гледаше небето над себе си.

Огънят почти догаряше и лек дим се виеше нагоре, но преди още да стигне върховете на върбите, се разкъсваше от въздушния поток, който бризеше по течението на реката.

Оставих платната си на брега върху камъните и влязох в реката да измия калта от ботушите си. От другата страна, зад върбите, по асфалта на пътя вървяха селяни и селянки и говореха шумно. Но от селото се зададе автомобилна колона и селяните се скупчиха в едната страна на пътя. Жените навлязоха в нивите, за да наблюдават оттам колоната.

Бяха военни автомобили, теглеха дълги оръдия. Те ревяха, тези животни, боядисани в зелено, и возеха в каросериите си плътни редици от каски, които имаха същия студенозелен блясък, както машините и оръдията. Когато минаваха край селяните и жените, крещяха, за да надвият рева на машините, каските се раздвижваха и аз виждах изпод тях оживени лица, лица на млади момчета, усмивки.

Колоната вече се изнизваше и показваше дулото на опашката си, когато от последната кола някой се развика. Един войник се изправи, размаха ръце, но колоната бумтеше и той ставаше все по-дребен и по-дребен.

На войнишкия вик никой не отговори. Може би се бе припознал или може би него не бяха познали. Но всеки случай видях как селяните, след като тръгнаха, продължаваха да се обръщат назад и от тях изостана една селянка с дете на ръце. Беше яка и мургава, загърната в плетен шал. Тя гледаше по пътя, където подскачаше оръдието, и едва се забелязваше ръката на войника. После, щом колоната потъна зад могилата, забърза подир другите чевръста и яка, висока и мургава. Веднъж или два пъти се обръща назад и тогава виждах хубавото ѝ и свежо лице. То все по-дълбоко се връзваше в паметта ми.

Усетих хлад в краката си — бях стоял дълго в студената вода. Излязох на брега. Трите деца продължаваха да бърбят, а четвъртото все така лежеше по гръбче върху ямурлука.

— Вижте, че се размърда — каза онова с ушанката.

— Нашите войници си тръгват — обади се момчето от ямурлука.

То очевидно не следеше разговора на другите и мислеше за свои неща.

— Като стигнат твоите войници планината, ще приберем козите — каза му момчето с ушанката. — Потрай още малко!

— Че аз нали трая — каза момчето от ямурлука. — Виждаш ли колко е интересно? Онзи облак прилича на Чиполино. Виждаш ли му носа?

Децата се загледаха в небето. Вместо Чиполино там тромаво пъплека облаци, слизаха към хоризонта, а зад тях напредваше синината, студена и чиста, и небесният похлупак се издигаше постепенно нагоре. Те по-скоро приличаха на стадо, което се връща от паша, без да остави следи по небесното поле, но на детето напомняха войници.

— Лятно време е по-интересно — казваше то. — Тогава, като се срещнат горе, гърмят и има голям бой.

Другите се засмяха. Докато тъпчех лулата си, за да запуша, слушах техния смях. Той галеше като музика слуха ми.

— Тя тук ли ще остане? — попита едно от децата, облечено в синя фланела.

— Ще се сгрее, после ще избяга — каза онова с ушанката. — Много е била изстинала.

Тръгнах към тях, като все още не разбирах за какво говорят. Попитах ги мога ли да запаля лулата от техния огън и видях край жаравата едно жабче. Беше мъничко, уплашено, грееше хълбоците си и мигаше със своите безизразни очи.

— Чичко, нали няма да умре? — ме попита малкото от ямурлука.

Намерили жабчето под един камък. Било измръзнало, не мърдало и те го настанили край огъня да се стопли. Досмеша ме пред вида на това водно животинче.

Децата се застыгаха да си вървят. Облаците се стопяваха и небето на запад се къпеше в студен пурпур. Пастирите забравиха своите кози и тръгнаха към селото, като оставиха догарящия огън и съживеното животинче. Оставиха и мене с болни стави, изстинал от диханието на предзимието, от дългите скитания из полето, където търсех осезателен допир с природата. Пред мене край реката стояха купчините платна, завити в груба хартия. Там, върху платната, лежаха моите картини, лежаха могили, планини, полета, небеса и облаци, събирани старателно в моите обиколки.

Приклеках край жаравата, за да стопля ръце, и тогава в съзнанието ми изплува постепенно образът на мургавата селянка с детето, плътен и топъл, и някъде зад нея войник, изправен над оръдието, да вика и да размахва ръце. В очите на жената виждах отразено цялото поле, зимния дъх на снеговете от планинските масиви и силен копнеж, който идваше от дъното на сърцето. Или може би си въобразявах!

После образът се стопи, за да отстъпи място на децата, загледани в облаците войници и това водно животинче, което дишаше в краката ми и се топлеше и съживяваше на същия огън, на който се топлех и аз. В този момент имах най-хубавото си видение. Оръдията се загубиха на запад, облаците също слизаха към хоризонта, като заливаха в пурпур студеното поле и снеговете горе, в планините. Натам гледаха четирите деца, застанали край своя изгасващ огън; натам гледаше и едрата мургава селянка, загърната в своя шал. Струваше ми се, че се докосвам до някаква свършена простота в тълкуването на света и на човека.

Та ето откъде почерпих сюжета за тази картина. Бях търсил много в природата цветове и светлина, бях търсил нещо изключително и силно, но трябваше да срещна тези хора и жабчето, за да ме развълнуват и трогнат внезапно и дълбоко и да оставят ярък отпечатък в душата ми.

ЕСЕНЕН ДЕН

Ние вървим из глухото мъртво поле и гоним с изстрели тъмните ята на кеклиците; понякога от техния облак се откъсва и полита надолу ранена птица. Ятото прави завой, като мени своята форма, и неочаквано пада някъде зад ниския хълм. Ние не отиваме подир него, а бързаме към срещуположната страна, защото птиците ще избиколят. И едва стигнали подножието, зърваме горе дългата шия на водача и равния бяг на кеклиците. Другарят ми стреля и докато пушекът се разпръсва, птиците със свистене се вдигат над угарите. Гончето гледа озадачено ту нас, ту черното облаче, което се снишава и пропада зад кафеникавото било на следващия хълм.

Двамата пак бързаме през изпръхналите и сухи угари и пак зърваме кеклика-водач, събрал ятото край няколкото оголени крушови дървета. И отново изстрелите глъхнат над полето и птичето ято става все по-малко и по-малко. Изплашени от гърмежите, кеклиците се пръскат по нивите. Другарят ми продължава с кучето да ги търси, а аз оставам при обезлистените дървета, за да го дочакам. Земята е суха, пръхкава, попадалата шума я застила меко като дюшече и шушне под краката.

Сядам върху това дюшече.

Напред полето се стеле с ниските си могилки и хълмчета, със самотните и навярно за това тъжни дървета, щръкнали над изпепелените ограбени ниви. Тук и там се забелязват равните квадрати и на пшеници, но и техният цвят изглежда безжизнен, студено-зелен. От изток едва леко полъхне и сребърна паяжина проблесне високо в обезцветеното небе. Тя се загубва само за няколко мига и нищо повече наоколо не свидетелствува за живот, за желание за живот, никакъв порив на вятър, никакво движение. Струва ми се, че онова едва забележимо появяване, което иде от изток, е последната въздишка на умъртвената природа.

Нарядко дочувам глухите изстрели от пушката на моя другар, още по-глухото уплашено ехо и грач на птица. После всичко чезне и

остава само делничното и слабо слънце и онази сребърна паяжина, която проблясва пак във висините. Тя ту чезне, ту лъска и едва забележимо пътува към края на хоризонта, отвъд вълните на могиликите и хълмчетата, където се издига черната стена на гори. Горите също стърчат безжизнени, застинали в очакване на зимата.

Този мъртъв, стар декор влияе подтискащо, в душата неусетно нахлува хлад. Цялата природа, дълбоко вгълбена в себе си, безлюдна, убита, вълнува чувствата, но не докосва мозъка. Мисълта е застинала подобно на птиците, които висят мъртви върху халките или са се отпуснали неестествено върху мекото дюшече на шумата.

Защо късната есен винаги ни подтиска? И защо ни кара да усещаме света само върху тъжните струни на своята душа, без да породи нито една светла искрица?

Между дърветата изтичва кучето, затупало силно с лапи, и подире му, окичен с кеклици, иде моят другар — зачервен, изморен, но доволен, очите му сияят.

— Нагърмах се — вика ми той, докато сваля пушката и търси цигари, за да запуши. — Ей затова обичам да ходя за кеклици. Гърмиш, гърмиш, разгърмиш цялото поле. После ги биеш като пьдпъдъци в краката си ... Жалко само, че нямаме пилищар, туй куче не го бива за тази работа.

Другарят ми се впуска в подробности около лова, а кучето лежи в краката ни и хълбоците му бият ускорено. После ние тръгваме пряко хълмчетата на юг, където ще преминем малка река, за да стигнем железопътната спирка. На едно от хълмчетата стърчи бандера, почерняла и стара. Изкачваме се при бандерата и пред нас се откриват пак угари и пшеници със студенозелен цвят.

По угарите е плъпнало голямо пьстрило от хора. Те са се събрали подобно верига по дъното на широк канал и техните лопати бляскат на слънцето. По-нататък мъже носят тарги, с дрънчене и звън на конски звънчета препускат каруци; купчини тор димят и онези с таргите ту спират при купчинките, ту нагазват в угарите, за да разнасят тора. Мяркат се кожуси, пьстри поли, бели забрадки, широки шалове, превързани чак през кръста, каскети и калпаци. Тук и там дими огън, пушекът се вие почти отвесно нагоре и край огньовете са насядали селяни и жени.

Вдясно, в пресъхнал дол, се движат войници, прегрупират се. Една ракета излита нагоре и оставя в небето черна дъга от пушек. Войниците изскачат от дола, залягат в угарите и тутакси изчезват от погледа. Един войник с две червени флагчета се вижда да стърчи, както кекликът-водач стърчеше с дългата си шия над птиците. Той размахва флагчетата, угарите пак оживяват, сивите фигури на войниците прибягват и залягат отново. Някъде се мярва лице, проблясва метал или се надига нечий гръб, чийто стопанин е легнал неудобно в угарта.

Стоим известно време при бандерата и се спускаме наляво към канала. Край нас по пътя минават каруци, конете пръхтят силно и опъват ремъците. Те вървят на изток, където в далечината се вижда селото, издигнало острият копие на своите тополи към есенното небе.

Тропотът на каруците, песента на конските звънчета, човешкият говор и смехът на жените нахлуват бързо в душата и гонят оттам тъгата, породена от мъртвия есенен декор. С другаря ми спираме в началото на канала, където петнадесетина души са насядали край разжарен огън. Те топят ръцете си на огъня и се хранят. Един мъж в дълъг кожух, мустаклия, ни прави място върху дъската, на която е седнал.

— Авджии? — пита той, като гледа кеклиците.

Сядаме край огъня, за да похапнем и да починем. Селянинът в кожуха ни предлага сланина, но ние си имаме. Тънките резенчета, нагрети на огъня, стават прозрачни и ние се храним, като бърчим с мустаклията и разпитваме за ловните полета; той се оказва също ловец. Към нас се присъединиха още четирима човека. Един от тях извади от торбата си шише вино и ни предложи да пием.

От другата страна на огъня една група се храни и слуша разказа на синеок, дребничък мъж. Отдолу викат нечие женско име, от групата става едра, увита в шал жена и докато предъвква, слиза нататък по насипа. Вслушвам се в разказа на синеокия.

— ... Стражарска душа си ти — разказва той — и си негоден за нищо — ми вика. — Пет села ни идат, на помощ, от своите хамбари ще ни дадат, а ти се вреш в бюфета на гарата и търсиш где има прасе за клане, та белки ти дали вино да се напиеш.

Синеокият се поразмърда.

— Аз ли съм „стражарска душа“! Аз! Чакай, байно, думам си, ще има да гледаш... Мисля си цяла седмица, ходя като въртоглав из селото. Иван Недин ме вика да му колям прасето, не отидох. И Ангел на Сребра ме вика, но и неговото прасе не заклах. Който си има прасе, да си му търси касапин. Нали е така?

Той попита неопределено, по-скоро попита себе си, затова и никой от селяните не му отговори.

— Правя си сметката — продължаваше синеокият. — Пет села, все богати села, идват на нас да помагат. Нашият трудовен е осем лева, а на онези от Желва — двадесет лева. За какво, мисля си, се обединяват с нас. Главата ми е проста, но може да сметне, че ще делим доходите след обединението. Значи и ние, соточинчани, ще станем равни с онези от Желва, а?

— Слушай — казах на бюфетчика. — Ти, гдето минава Ханкубратовия сноп от пръчки. Но тук не се касае само до единството на селяните-кооператори. Тук се касае до единството на шест села, единството, в което богатите стопанства искат да бъдат пълни хамбарите и на онези от Соточинско.

— Слушай — казах на бюфетчика. — Ти, гдето ми даваш по едно-две вина да свиря в бюфета, ще има да вземаш. Аз не съм стражарска душа, да знаеш. И кракът ми няма да стъпи.

Не разбрах кой и защо го е нарекъл „стражарска душа“. Може бригадирът му, може някой инструктор — кой знае. Попитах човека с кожуха, който седеше до мене на дъската, за синеокия.

— Един пройдоха беше — поклати глава мустаклията. — По петдесет трудовни правеше в стопанството. Гледаше где има сватба, где има прасе за клане, где има компания. С една гайда скиташе и попът го кръсти „Птичка божия“. Всички така му викаха. Пък тази есен, като стана обединението, кой знае какво му хрумна, изостави и компаниите, и касаплъка, па хвана лопатата. Да го видите как копае само!

Погледнах към синеокия — той пиеше вода от един бъкел, а в краката му се бе нагънала празна пъстра торба. От торбата надничаше навън кафявото ручило на гайда. Селянинът остави бъкела, претри с длан устата си и стана, като отърсваше трохите, които се бяха полепили по дрехата му.

— Еей! — възкликна синеокият. — Ония са хванали вече лопатите.

И той тръгна с една лека походка към канала, където вече се редеше веригата на копачите. Гледах го и си мислех за силите, които са притеглили в своята плътна верига тази птичка божия.

Мъжете и жените наоколо станаха, прибраха торбите си и взеха също лопатите. Жаравата на огъня посивяваше.

Тръгнахме отново през угарите. Войниците продължаваха своето учение и оня с флагчетата продължаваше да стърчи над нивите, както кекликът-водач стърчеше над ятото. Зад нас остана шумното, изпълнено с хора поле, пеещите каруци и конете, които тичаха с пръхтене, мъжете с таргите и купчините димящ тор. Есенният декор бе все тъй тъжен, природата мъртва, но аз не гледах него. Аз бях изцяло под властта на действието, което се разиграваше на фона на този стар декор, на силите, които оживиха полето и притеглиха към себе си синеокия. И ми се струваше, че много векове назад в един такъв есенен ден из почернелите гори на хоризонта е изтичал човекът, за да хвърли в полето семето на живота и на надеждата, преди още природата окончателно да е издъхнала.

ЗАЕКЪТ

До 1960 година по пазарите и панаирите все още се намираха глинени окарини, продаваха ги грънчарите, В Берковския край най-много бяха разпространени в село Бистрилица. Струва ми се, че там нямаше човек, който да свири с уста, ами всички свиреха с окарини. В нашето селце по-малко се вестяваха, появи се някоя окарина, донесена от пазара, посвирука, посвирука и изчезне. Имахме един гайдар, Паунецо, гайдата му по един кубик въздух събира, та той разправяше за окарината, че не е никаква свирка, ни можеш да го надуеш, ни можеш да го захапеш.

Вярно е, че имаше съвсем малки глинени окарини, колкото половин педя, но имаше и окарини по две педи дълги, тумбести, солидни — те бяха предимно кафяви, гледжосани, със зелени кръгове около дупките. Звукът им бе солиден, като че въздишаха и пъшкаха постоянно. Малките свиреха пискливо, някои пицяха като оси. Те бяха и по-пъстро боядисани, зелени, червени и сини, и всичките имаха златни кръгчета около дупките.

В селцето пръв донесе голяма окарина Заяко. Глинена, лъскава, тя стърчеше като самун хляб изпод мишницата му. Заяко бе опитал всички духови инструменти, кога имаше пари, купеше, кога останеше без пари, продадеше, сега бе останал без пари, а пък една глинена окарина не струва кой знае колко. При това той я беше купил евтино още когато пазарите бяха пълни с окарини, в началото на войната. Като посвири малко с нея, Заяко повика своя съсед Перуниката, бръкна в джоба си и извади съвсем малка зелена окарина. „Аз съм ти опекунин — рече Заяко, — ще ме слушаш сега, дръж това и се учи да свириш!“ Перуниката взе окарината, пиук-пиук, почна да се учи да свири. Малката пиука, голямата се обажда изтежко и лека-полека почнаха да се догонват, да си изравняват стъпките и да се ослушват една в друга.

Перуниката беше още непълнолетен, последен филиз от голяма фамилия. Фамилиите, изглежда, са като дърветата: расте донякъде, после тоя клон изсъхне, оня клон изсъхне, някой филиз плъзне нагоре,

припламне в зелени пламъци и току се прекърши. Дървото постърчи, постърчи, птицата, дето е мътила в него, вече не иде да си прави гнездото, отбягва голотията му, корубата гние, стършели направят пита в нея, бръмчат сърдито, хората и добитъкът избикалят издалече и така дървото се обгражда със запустение. Тъй и Перуниките — тоя се ожени и не даде приплод, оня се ожени и не даде приплод и на края остава последната Перуника като зелен филиз.

Имотецът беше малко, добитъкът също малко, къщата застаряла, данъци много, а момчето непълнолетно. Колкото и бедно да е едно стопанство, около него все има въртел, има разпавии с държавата, да се урежда беглик, да се вадят интизапни билети на добитъка, да се плащат данъци, имотът да се прехвърля от едно име на друго — бая разпавии. Непълнолетен човек ептен не може да се оправи, затуй се избират трима опекуни да вършат цялата работа. Опекуни на Перуниката бяха съседът му Заяко, един стар човек, пастирът Истрати, и далечният сват на фамилията — Зарко Маринков, работник в железопътната чета, куц с единия крак, щото железопътна релса бе паднала върху стъпалото му. С единия крак той все замяташе, като че коси с коса. По това време се подменяха железопътните релси и се подсилваше трасето за град Видин на Дунава. Истрати беше все със стоката по пасбищата, Зарко Маринков си идваше веднъж седмично от четата, а Заяко бе постоянно в къщи, тъй че минаваше за главен опекун или, както той се изразяваше, опекунин.

Ден из ден Заяко научи Перуниката да свири на окарина. Малката свиреше изтънко и припряно, голямата окарина свиреше гърлено, где подсвирне, где изпъшка — колкото да акомпанира. Заяко наричаше тоя акомпанимент комба. Той така й викаше на Перуниката: „Айде подкарай некая ситна, а аз ще държа комбата.“ Паунецо, чиято гайда събираше по един кубик въздух, идва веднъж да слуша свирачите, послуша, послуша, три лули тютюн изпуши, премести си капата напред, премести си я назад, па рече: „Бре, пискуня му!“

Селцето свикна с двете окарини. Перуниката възмъжа, стана пълнолетен, опекуните го натискаха да се ожени, но той се дърпаше. Съдба ли е, не зная какво е, но един ден той отиде за сено в ливадите; сам отиде, върна се с Истрати. Ето какво разказваше Истрати. Видял го да седи в колата и му рекъл да слезе да води кравите, щото много щръклица се върти, добичетата могат да пощръклеят, а Перуниката

рекъл: „Ами, ще пощръкляят!“ — и ги ударил с остена. Пък те пощръкляли, ритлите се изтърсват зад колата, потоницата и тя се изтърсва заедно с Перуниката и кога Истрати довтасва на мястото, вижда, че тегличът, дето държи задната колесарка и е от яко желязо, преминал през човека. Обърнал го по гръб — оня мъртъв. Едва настигнал кравите, върнал ги, натоварил с мъка Перуниката и ето сега го кара в селцето. Пратиха да извикат третия опекун, човекът дойде късно. Тримата опекуни се събраха, жените им и те дойдоха, дойдоха и съседки — посъбра се доста народ.

Опекуните умуват какво да правят по-нататък. Гледат, из двора щъкат кокошки, кравите преживят вързани на сянка, една коза вреци до дръвника, котка се лута нагоре-надолу, половин копа сено стои недовършена, от кочината се обажда прасе, провира зурлата си между цепнатините, чака да му сипят ядене в копанята. Човекът си е отишъл, но стопанството му е живо, иска грижа, иска човешка ръка да се развърти. Заяко вика: „Това ще се продаде, па ще поръчаме в Берковица да направят паметник на Перуниката. Ако некой иска да купи къщата, и къщата ще продадем.“ Истрати и Зарко Маринков се съгласяват, че така ще е най-добре и че никой няма да ги упрекне в селцето, че са взели нещо от имота на Перуниката. „Ще я свършиме и тая работа — вика Истрати, — но нека уредиме човека и да гледаме да го не прерипне котката.“ „А, ще го прерипне! — клати глава Заяко. — Това са бабини деветини!“

Но въпреки това те отиват да кажат на жените да пазят от котката.

Щом усети, че в къщата има смърт, котката се захвана да пренася котетата от къщата в плевнята. Те бяха още слепи, котката ги хващаше едно по едно за вратовете и ги носеше в плевнята. Криеше ги в едно леговище, направено в ланската слама под самите керемиди. Оси лепеха пити по керемидите, щяха да снасят вече яйцата, лятно време керемидата е добре напечена, ще топли яйцата и ще ги измъти. За осата керемидата е като квачка, нажежава се от слънцето и мъти яйцата ѝ в питата. Котката не обръщаше никакво внимание на осите, защото бързаше да пренесе и последното коте. В къщата имаше голяма суетня, Заяко все нещо разпореждаше с тих глас, жени се лутаха насам-натам, котката внимаваше да не би някой да я настъпи в тая навалица. Когато пренасяше последното коте, Зарко Маринков тръгна към нея, но нали

все замяташе с единия крак, тоя път пак замете, като че се канеше да прегради пътя на котката. Нещо безумно се появи в очите ѝ, обхвана я някаква дивост и докато струпаният народ разбере, тя прелетя със съскане над мъртвеца. Беше котешко мигновение, но всички го забелязаха и зашепнаха: „Прескочи го! Прескочи го!“

Котката се стаи в мрака на плевнята, под топлите керемиди.

„Ще стане тенец Перуниката!“ — рече Истрати и се прекръсти.

„Тенец!“ ... „Тенец!“ ... — зашепнаха си жените една на друга; според поверието мъртвец, прескочен от котка, се превръща на тенец. В селцето наричат тенец таласъма. Подир смъртта си човекът не отива в отвъдния свят, а вампирясва и остава да живее в селцето, дои кравите нощем, сплита опашките на конете, тук и там задига нечий велосипед, за да се повози, точи вино от бъчвите и т. н. Нощем той си идва в къщата, да види какви промени са настъпили, да се види с роднините и близките. Зарко Маринков викаше, че щом Перуниката няма роднини, ще идва нощем при опекуните си.

„Бабини деветини! — рече Заяко. — Ти мислиш, че като сме му били опекуни, пак ще му бъдем. То ако има тенец, тенецът сам на себе си е опекунин. Тая работа аз я не вярвам, едно време е било това.“

За всеки случай Заяко тури окарината в ковчега на Перуниката. „Не е верно — каза той, — но да си я има из пътя. Може да му се досвири.“ „А бе той да си я има — рече Истрати. — Свирката не ти иска ни хляб, ни вода, а току виж, че некой път ти потребе.“

Подир погребението доста време се шушукаше сред съседите, че Перуниката е станал тенец, и в селцето внимаваха да видят къде ще се появи за първи път. Като минаха четиридесет дни, жените ходиха да равнят гроба и казаха, че могилата била пропаднала. Заяко вика: „Това не може да бъде! Момчето вече седи в рая, свири с окарината в божите уши, а наоколо му седят светиите в наслада.“ „Ба! — рече Паунецо. — Вие мислите, че щом свирите на окарина, ще влезете веднага в рая.“ „Ти да не мислиш, че с гайда ще влезеш!“ — гледа го накриво Заяко. „Че защо не — гледа от своя страна накриво Паунецо. — Бог праведни хора е виждал, ама гайда се съмнявам да е виждал.“ „Ще те пусне тебе господ да му пициш с тоя пискун в ушите! — разправя Заяко. — Как си я представляваш тая работа ти! Че той господ най-напред ще тури свиращ на окарина до себе си, окарината свири леко, като пиле свири в ухото му. А тебе, щом те види с гайда, ще те хване с два пръста за

врата и чак в ада ще те хвърли, та да ти използват там дяволите гайдата вместо духало... Ще има да духаш под казаните с твоят духало и да разпалваш огъня, а пък аз ще си живея живота в рая..." „Де, нека измреме — вика Паунецо, — па ще видиме.“

Заяко разправя наляво и надясно: „Бог, като чуе окарината, ще рече: «Брей че съм бил глупав човек, сума глина похабих да направя човек от нея, а не се сетих да направя окарина. Човекът излезе погяволско нещо от мене, взе глина и направи окарина. Да съм се подсетил по-рано за тая работа, хич нямаше и да правя човек от глината, ами щях да правя само окарини. От своя страна те ще се плодят и лека-полека светът ще се напълни с окарини. Който обича окарината, ще задръсти къщата си чак до комина с окарини — едни поголеми, други по-малки, а пък други колкото един пискун: а който не обича, нека пиука сам и къщата му да сбира паяжини ... Тц-тц-тц, как не се подсетих по-рано за тая работа, та вместо човек да направя окарина!» Ама господ е бил тогава сам, няма кой да го съветва. Ако имаше опекуни, ще ги повика, ще рече: «Така и така, събрал съм малко глина, не зная какво да направя от нея.» Опекуните ще се посъветват и ще речат: «Разбира се, че окарини ще правиш и ще ги пуснеш да се множат по земята.» Добре, ама господ нали е без опекуни, не може да се подсети, защото както окарината, така и опекунинът са измислени от човека.“

Такива работи разправя Заяко, ама да засвири на своята окарина не смее, чака да мине година на Перуниката. Мина година, жените отслужиха, което си тебе по християнски, тримата опекуни също бяха на гробищата. Могила до могила лежеха там, трева до колене по тях, все могили на Перуниките. Помежду могилите крушеви дървета, в крушевите дървета сврачи гнезда, в сврачите гнезда — свраки. Всички мълчат, свраките също мълчат; ако някоя хвъркне, хвърчи тихо, гледа да не наруши покоя. Хората се споглеждат, като че искат да си кажат нещо, ама не смеят.

Казаха си го едва по пътя за селцето. Първи жените казаха, че не знам коя си била чула окарина край топилниците; беше време да се топят гръстите в реката. Друга каза, че окарина била чута преди две нощи на оброчището. Истрати, опекунинът, си призна, че като минавал с овцете край мястото, дето кравите пощръкляха, чул съвсем тихо да се свири на окарина. Жив човек няма наоколо, а свири окарина.

„Прекръстих се — рече Истрати, — окарината млъкна.“ „Че той, ако не се обади на опекунина си — рече Заяко, — кому да се обади!... И аз позаслушвам нощем, ама не съм чувал. Мина се година време, тая вечер ще взема окарината да засвирия. Ако е станал тенец, той ще се обади и ще свириме двамата.“

Така и направи.

Подир залез слънце взе окарината, седна пред вратата и почна да свири. Свири и позаслушва с едно ухо дали няма да се обади малката окарина на Перуниката. Жената шета на пръсти край него, въздиша и плаче с едното око. Жената на Заяко беше много странна жена — когато е наскърбена и развълнувана, плаче с двете очи, а когато си спомня за минала скръб или за минало вълнение, плаче само с едното око.

Заяко спря, послуша, послуша и рече: „Бабини деветини са това! Човек да свири, докато е жив, а умре ли, ни свирка ще чуеш от него, ни нищо.“

И остана до късно, да се насвири.

Опекуните разпродадоха имотеца, добитъка също разпродадоха. Понякога се обаждаше човек, иска да купи я коса, я желязна вила, я колесарка или ралото на Перуниката. Едно по едно всичко мина в чужди ръце, остана само къщата.

На село къща трудно се продава, всеки човек има къща. Рядко ще се случи другоселец да се ожени на къща, па да се скарат с тъста и тъщата, за да се навие да се отделя от тях, та тогава чак да рече да купува. Къщата на Перуниката остана, отпреде на стряхата имаше заковано дървено петле, стои на един крак и наблюдава. Кога снеговете взеха да се топят, петлето климна надолу с глава, а кога черницата пред къщата се разлисти, падна в бъзака. Покривът се поогъна, веднъж Заяко влезе вътре и видя, че на няколко места беше прокапало. От други години жената на Заяко гледаше копринена буба, та режеха и черницата на Перуниката, но тая година не взеха семе, копринената буба много мърси, а и цената на пашкулите беше ниска.

Ако споменавам черницата, то е, защото тя единствена продължи да расте и да се уголемява в двора на Перуниката. Вярно е, че запустението нахлуваше отвсякъде, къщицата се смаляваше, по турските керемиди се залепи лишей, да се чудиш какво има да ще от една керемидата! Той клечи върху керемидата, едрее, а керемидата

изтънява и почва да се рони — все едно, че е ръждясала. Бъзак и коприва, гонени с мотиките от съседските градини, лека-полека се преместиха и навлязоха в двора на Перуниката. Но есенно време всичко това го попарва сланата, снегът затрупва и заличава бурените, сред снега оставаха да стърчат само къщицата с белосани стени и черницата. Студенина и пустош идеше отвсякъде, ни комин пуши, ни дия в снега.

Хората, изглежда, че имат слабост към мистичното и невероятното, защото продължиха да говорят, че Перуниката е станал тенец, че нощем чуват окарината му, че като минат край къщата, виждат как вратата се отваря и затваря. Тия слухове стигат и до ушите на Заяко, той все разправя: „Бабини деветини, аз съм съсед и опекунин и не съм видял ни врата да се отваря, ни да се затваря, те ще видят! А туй, дете го разправят за окарината, те слушат моята окарина.“

Това добре, може и така да е, но на хората им се вижда съвсем просто, за да го повярват. За да повярват хората в някоя работа, тя трябва да е малко по-засукана, па да има и нещо необяснимо в нея, че да си блъскат по-дълго главите и да не я решат съвсем до края, ами да оставят и на поколенията да си блъскат главите. Така поне в селцето е прието, а и не само в селцето, изглежда, че е навсякъде. Ще се отклоня за малко да илюстрирам казаното с един разказ на Паунецо.

„Във войната — казва Паунецо — имах една гайда, дойдоха германци да я видят. Германецът бас може да направи и флигорна може, ама гайда не може. Аз свиря, германецът гледа, цъка с език к пита какво има вътре в гайдата. «Въздух» — викам му. «Не може да бъде!» — вика германецът и почва да спори. Ама то германци много, струпали се около мене и спорят, че в гайдата има нещо. На края решиха да я купят. Платиха ми сума пари, взеха нож, разрязаха гайдата, а то в гайдата нищо. «Бре!» — вика германецът и пак цъка с език. Направих друга гайда, германец се сбра, слуша, гледа, пак купи гайдата, пак я разряза с нож и пак нищо не намери в нея. Кво ще намери в една гайда! ... Ама нали е германец, свикнал е във всяка работа да има гяволък. Що гайда изпонаправих тогава и що гайда изпонарязаха, нищо не намериха вътре. Добиче ако разрежеш, па и човек също, то с какво ли не е пълно вътре; една проста тиква да разрежеш :и тя пълна вътре със семе, а гайдата като я разрежеш — нищо. Аз това им обяснявам че гайдата не е нито добиче, нито човек,

ни тиква и тя затова е гайда. А те не могат да разберат, щото не могат да си представят, че в гайдата няма нищо.“

По-нататък искам да отбележа, че на някои хора приживе им излиза име, на други хора пък им излиза име след смъртта. На Перуниката му излезе име на тенец и всички в селцето бяха убедени, че е тенец, че се скита по къщите нощем. Чакаха само да почне да дои кравите на хората, да сплита опашките на конете или седнал в нечия хижа, да свири на окарина. Всички го вярваха и го очакваха.

Само Заяко не вярваше.

Той съжаляваше много, че дворът и къщата на Перуниката са празни, че всеки в селцето има съсед, само Заяко няма. Къщата на Заяко бе в края на селцето, до нея беше запустялата къща, после улица, после къщата на опекуна Истрати и така една по една се редяха. „Да имаше кой да купи къщата, че и аз да завъдя съседи — мислеше си понякога човекът, — никак няма да е лошо. А то ни съсед, ни тенец. Барем тенец да беше станал, щях да си имам дружина на окарината ... Лошо е наистина да няма около тебе ни съсед, ни тенец!“

След окарината се заговори, че някои били чували нощем как Перуниката чисти кюнци от сажди. Правел това късно, чака, изглежда, селцето да заспи. Заяко ептен не вярваше тая работа с кюнците, щото ако някой чистеше кюнци в двора на Перуниката, най-напред той ще чуе. Независимо от това обаче един по един хората взеха да говорят по-настоятелно и постепенно селцето свикна с това, че нощем тенецът изнася кюнците от печката на двора и почва да ги чисти от сажди. Заяко помисли, помисли, вика на жена си: „Велико, аз съм опекунин, не може да я оставя така тая работа, дай един кюнец, ще прескоча нощес в двора да го побия малко с едно дърво!“ Отиде една нощ в двора на Перуниката, стискаше под мишница кюнец, почна да го бие с пръчка тъй, че по цялото селце се чуваше. Селцето преди вярваше и не вярваше, а сега, като се послушваше, въздъхна с облекчение и рече: „Перуниката пак чисти кюнците.“

А Заяко се засмя и рече на жена си: „Нека мислят сега, че има тенец! Мене ако питаш, нищо няма. И ластовицата, дето мътеше, вече не иде да мъти, и щъркелите изоставиха гнездата на комина. Само паяци кръстосват вътре паяжини ...“ „Щъркелът на студен комин не седи — каза жената. — Щъркелът обича да му влиза пушилка в очите, затова изостави гнездото.“ „Не знам дали само заради пушилката —

рече Заяко и пи една лъжица сода бикарбонат, защото го болеше стомахът. — Всичко бяга от пустошта. Пустошта си е пустош!“

Рано през пролетта една сутрин жената завика:

„Клюводръвец! Клюводръвец!...“ „Де го?“ — рипна се Заяко. „Ей го на черницата на Перуниката — рече жената. — И като че не е един, ами май че са два клюводръвеца... Два са, два са — закима с глава тя. — Изпърво гледам, че е един, а кога те били два клюводръвеца.“ „Брей!“ — рече и отиде да види и той клюводръвците.

Най-напред видя единия, обхождаше ствола на черницата, тук се поспре, там се поспре, удари с човка кората, отmine я, покачи се понагоре, пак се загледа в нещо, пак чукне с човката. Докато Заяко стоеше на прелеза, птицата обходи целия ствол от долу до горе, опипа всичко с човка, помисли, постоя и хвъркна към върха. Беше много пъстра и красива птица. Като разтвори крилата си, сякаш освети и изпълни с живот и цветове цялата пустош. Това бе кълвач, но в селцето наричат кълвача клюводръвец, вероятно от това, че кълве дърво; те даже и така казват — кълве дърво, та оттам са му дали името:

клюво-дръвец, после са премахнали чертичката между двете думи и е останало слятото: клюводръвец. Нека читателят ми позволи да наричаме кълвача така, както го наричат в селцето.

Заяко свиваше цигара от вестник на прелеза на оградата и не сваляше очи от клюводръвеца. Птицата се издигна над черницата, покръжи горе, от върха на дървото се вдигна втора птица, също тъй пъстра, и двете похвърчаха сума време, отидоха над сламника, повъртяха се там, после се повъртяха над изоставената къща, писукаха непрекъснато, като че се съветваха помежду си и по писукането личеше, че одобряват. Клюводръвецът не хвърчи непрекъснато, както правят другите птици — все да си маха крилата; той размахва отривисто крила, набира инерция, повдига се нагоре и като се издигне, колкото му е необходимо, прибира крилата си до тялото; тогава лети по инерция, хлъзга се по невидимия въздушен склон към земята и стигнал до определена падина, отново размахва отривисто крилата си, за да набере височина. Ако се опитаме да нарисуваме летенето на клюводръвеца, ще получим една непрекъсната лъкатушна линия — нагоре и надолу, нагоре и надолу.

Докато клюводръвците обикаляха и оглеждаха запустялото място, над селцето минаха смрадовранки. Бяха седем-осем птици,

синкави по крилата, вдигаха голяма врява, ту се спускаха надолу към къщите с крясъци, ту се издигаха нагоре с още по-големи крясъци или се връщаха внезапно назад, сякаш бяха изтървали нещо и се връщаха да го приберат. Едва взели изтърсеното, почваха да се премият през глава, пицяха и се блъскаха една друга. „Омотали са конците — рече жената. — Сигур прежда носят нанякъде, па са я объркали горе!“ (Те наистина хвърчаха така, като че носеха невидима прежда, па конците на преждата все се заплитаха и се връзваха на възли, или пък някой конец оставаше да се влачи назад, та се връщаха да го приберат.) „Ами, конци! — рече Заяко. — Тя тая птица така си фърчи, това е припадничавата птица. То не фърчи като човек — да тръгне, па да върви, както тебе, ами ту с главата напред фърчи, ту с опашката напред, ту нагоре с краката. Тая вера вирее по Дунава, че и оттатък Дунава даже я има, по Влашко. Чувал съм, че много болест разнася, ти дете викаш, че са конци, не са конци и никаква прежда не носят, ами носят болести и ги изтърсват отгоре. Над това селце тръснат, над онова село тръснат и мине се не мине некое време, току се появи болест по добитъка. Не помниш ли по-лани, че минаха смрадовранки, тръскаха горе нещо, тръскаха и се появи чума по свинете. Боя се и сега нещо да се не появи и бих гръмнал в тях с пушката, ама си мисля, че като гръмна, може да изплаша и клюводръвците. Па никак не ми се иска клюводръвците да избягат.“

„Оо, недей гърмя — рече жената. — Я кви са хубави!“

Смрадовранките отминаха през баира с цялата си гюрултия, бетер цигани, а Заяко все въртеше цигарата и не можеше да я свие; кога погледна, тютюнът се беше изтърсил и той въртеше само празната книжка. Сипа пак тютюн, сви си цигара, запали я и чак тогава погледна клюводръвците. Те изпълниха цялото пространство с одобрителни възклицания. Кацнаха отново на черницата, после заслизаха надолу пешком и стигнаха до ствола. Единият клюводръвец показа с човка на другия клюводръвец, оня чукна с човка два или три пъти, поклати глава — изглежда, че одобри. Първата птица се намести по-добре и удари яко няколко пъти. Отдолу се показа светла кора, отчупи се и тупна на земята. Още няколко удара само бяха необходими, за да се открие бялата дървесина на черницата. Втората птица тръгна пешком нагоре, изкачи се чак до върха и застана неподвижно там.

Беше като часовой.

„Това долу е клюводръвец — каза Заяко на жена си. — А онова горе е клюводръвката. Изглежда, че ще мътят в черницата, огледаха всичко, харесаха го и черницата им хареса. Клюводръвецът сега ще има да млати и да прави дупка в дървото, а клюводръвката ще стои горе на пост, та ако се зададе някой, да даде знак и клюводръвецът да се качи при нея. И във войската е така.“ Клюводръвецът се подпря хубаво на опашката запретна се и започна да бие с човка черницата. Би през целия ден, а когато се сдрачи и селцето стихна, хората дочуваха как от двора на Перуниката нещо вика: „Кррр! Крррр!“ „Бре — рекоха хората, — тенецът сече черницата.“ Кога станаха сутринта и погледнаха, черницата си стои права в двора.

Птицата продължи да работи цяла седмица, проби дупка и хлътна вътре в дупката. Заяко ходи да види и се учуди, че дървото вътре е кухо. „Глей ти — рече си човекът. — птицата затова е оглеждала дървото, затова тук почукне с човка, там почукне, иска да види къде е най-тънко, та да го пробие и да се добере до кухото. Изглежда, че на младини дървото е имало рана, после раната е зараснала, покрила се е с кора и все едно, че няма нищо. А птицата дойде, почука с човка, разбере, че вътре е кухо, и пробие кората, за да влезе.“

Клюводръвецът почисти дупката и двамата с клюводръвката взеха да обикалят из двора на Заяко. Събираха говежди косми, вълна от овцете, закачена по ланските листковници, някоя и друга перушинка и всичко това отнасяха в дупката да правят гнездо. Заяко гледаше как различните птици по различен начин си правят гнездата и не можеше да се начуди откъде са се подсетили. Лястовицата цял ден тича до реката, пътьом хване муха, изяде я пътьом, вземе тиня в човката и тича обратно да лепи гнездото си. Ама бърза като светкавица, щото се бои, че по пътя тинята може да изсъхне. Врабецът дебне и само чака Заяко да се обърне или да се залови за някоя работа. Заяко дялка греда и внимава да се не удари с брадвата по крака, а врабецът — фрррр! — забие се в купата със сено, напълни си устата със сено и бяга през глава под стряхата; там набутва сеното между две керемиди. И той майстори гнездо. Заяко я вижда тая работа, ама си мълчи — сено много, ще има и за добитък, ще има и за врабеца.

Щъркелът мъкне върбак и тръни, тъпче върху комина, прережда, пак тъпче, пак прережда нареденото, все нещо не му харесва.

Кадънката подтичва от място на място, бели лико с човка, бие го с човката да омекне и чак тогава го изнася да прави гнездо. Тя си прави гнездото изкусно — все едно че не прави гнездо, ами бродира. Свраката обикаля като крадец навсякъде, събира изостанали тръни и като не ѝ стигне трънето, нали е крадлива, иде да краде от плетищата. Тъй много крадат тия свраки, че ако не подвикнеш, могат целия ти двор да разградят. Заяко помнеше как една година свраките разградиха цялото селце, та къщите стоеха една срещу друга, като че бяха без гащи. Човек затова туря ограда, да може да попритули нещо в двора и в къщата си. А свраките задигнаха трънето и къщите застанаха като разголени. Виж, клюводръвецът няма да посегне на оградата ти, тук ще вдигне косъмче от земята, там ще вземе перушинка — приятна птица. И пъстра, цветна, шарена, шарена като берковска стомна. Хвърка ти наоколо, не те дебне да задигне нещо или пък да ти изтърси някоя болест като смрадовранката.

Такива работи се въртяха в главата на Заяко, докато работеше из двора и наблюдаваше хвърковатия свят, или пък когато седнеше на процепа на колата и започваше да дюдюка с окарината. Под него се разстиляше селцето, къща зад къща, кажи-речи, всичките еднакви: врата, прозорец, керемиди, комин... по-нататък: врата, прозорец, керемиди, комин... врата, прозорец, керемиди, а! — оная къща няма комин, пушекът ѝ излиза направо от керемидите. Оная къща е на опекунина Истрати, сиромашка къща, даже комин няма. Но врата, прозорец, керемиди — има си. Човек не може да се подсети за нещо друго, ами все така прави къщата от памтивека. А пилето се подсеца. Едно пиле с кал, друго пиле със сено, трето с тръни, клюводръвецът дълбае направо черничевото дърво и вътре в дървото си прави къщата. Тц, тц, тц¹ Какво нещо е пилето. Беше виждал и гнездо на авлига, птичката завързала гнездото с два канапа, досущ бебешка люлка.

Да се чуди човек как пилето прави всякакви гнезда, кое от кое по-различно. Пилето ни ръце има, ни тесла, ни бичкия, с никакви сечива не борави, а само с една проста човка майстори гнездото си. Човек едва успява една къща да направи през живота си и се съсипе с тая къща за цял живот. А пилето всяка пролет се запретва и свива ново гнездо. Ние, хората, сме по канапчии, гледаме даже ако може, и да не белосваме, та къщите ни по сума време стоят опушени...

Клюводръвката снесе яйца, легна да мъти, клюводръвецът се разхожда пешком по клоните на черницата, поще я от червеи, от време на време рече:

Кррр! — съобщава на клюводръвката, че е наблизно и че няма нищо тревожно. Ако се зададе опасност, птицата почука няколко пъти по дървото, все едно че съобщава по морз; клюводръвката излетява от дупката, двойката се стрелва през двора на Заяко, отива до реката, прави там няколко кръга и гледа да се върне, преди да са изстинали яйцата.

Мина се време, двете птици почнаха да хвърчат заедно и Заяко ги виждаше как се връщат в дупката кога с муха, кога с пеперуда — носеха храна за малките. Веднъж Заяко отиде при черницата, клюводръвците ги нямаше, почука на дървото и чу, че вътре нещо вика: Ци ... ци ... ци ... „Пълно е вътре — рече той на жена си. — Да видим сега как старите ще ги извадят на открито.“

Старите клюводръвци почакаха, докато пилетата заякнат, и един ден ги изведоха на открито. Бяха седем клюводръвчета, накацаха по клоните на черницата, писукат, примигват на ослепителната светлина на слънцето. Заяко и жена му гледат пилетата върху черницата. Заяко целият сияе, а жената се развълнува и почна да плаче с едното си око. Черницата грейна, пълна с шарени пилета. А когато взеха да се учат да хвърчат, като че някаква небесна светлина обкръжи дървото. Пустош, пустош, ама и тя не може да е вечна! Ето, идват пилета, населяват пустошта, пернат живот шуми и се стрелка в клоните на дървото и запустението се отдръпва зад прашните стъкла на изоставената къща. Няколко свраки дойдоха от гората, клечат върху оградата на Заяко и гледат шарената черница. Сойка мина една сутрин рано-рано, поспря се на черницата, поклати глава и рече: „Ашколсун!“ Хора ще минат по пътя, ще поспрат да видят клюводръвците; котка ще се зададе отнякъде, ще погледа нагоре, ще подвие опашка и отмине — не смее да дебне или да се покачи в дървото.

Хората питат Заяко откъде толкова много клюводръвец се навъди в черницата, а Заяко вика: „Тенецът ги лови. Ходи из гората, лови ги и ги носи тука на дървото!“

Есента дойде кацар от съседното село, обикаляше по къщите и пазареше черници; трябваша му за черничеви бурета. От къща на къща стигна и до черницата на Перуниката. Дървото му хареса, хубави дъги

щяха да излязат от него. Заяко свика и другите опекуни, за да решат какво да правят. „Много пиле у дървото — рече Истрати, — как да сечеш такова дърво!“ Заяко каза, че докато било живо момчето, нямало клюводръвци, а ей го сега, цяла фамилия седи в клоните. „Знаем ли — рече той — дали е пиле това, дето седи в дървото, или е някаква божа работа. Оная фамилия се затри, ама на, бог прати друга фамилия. Това пък може да са души на умрели хора. Да отсечеш дървото, значи да ги прогониш.“ Кацарят поклати глава, рече: „Суеверна работа е тая!“ — и отиде в други дворове да пазари черници.

Следващата пролет младите клюводръвци се чифтосаха. Мъжките се запретнаха и почнаха да дълбаят с човките черницата. Заяко брои, брои и разбра, че един клюводръвец го няма. Ако е умрял или пък ако го е изяла котка, поне перушина щеше да остане. Но колкото и да търсеше из бъзака и копривата, не намери никъде перушина.

Клюводръвецът не беше нито изяден, нито умрял. Като остана сам, той напусна черницата и тръгна да обикаля наоколо да си търси клюводръвка. Тук подпита, там подпита, птиците го упътват, най-после намери клюводръвка и я поведе към селцето. Той хвърчи напред, а клюводръвката хвърчи на една крачка зад него. „Иде! — рече Заяко на жена си, когато го зърна да хвърчи откъм реката. — И не иде сам, ами си води и дружина.“ Клюводръвците, дето дълбаеха черницата, прекъснаха работата да видят новата птица, разхвърчаха се около дървото, завикаха одобрително и я приеха при себе си.

Много работа падна, по цял ден хвърчаха трески и по цял ден се носеше картеч около черницата. Клюводръвците си направиха гнезда, измътиха малки и един ден Заяко и жена му, кога погледнаха дървото, видяха в него повече птици, отколкото шума.

Това беше през купонната система подир войната, по туй време Заяко получи от Детройт — Съединените американски щати — един работен комбинезон, пратен от брата на неговата жена Велика, а самата Велика получи пепеляво палто на големи карета. Възголемшко й беше и макар и носено и поизтрито, жената го хареса. У нас имаше още купонна система, плат рядко припадаше в селцето, а когато се случеше да пратят от околийското комисарство, трудно го разпределяха, всяко разпределение завършваше с разправии. Подир получаването на работния комбинезон и на пепелявото палто на едри карета Заяко

отпадна от комисарските дажби. „Няма какво да го броим ние Заяко, него Америка го облича! Я какъв гащиризон има само!“ (В селцето викаха на работния комбинезон гащиризон.)

Заяко нямаше нужда кой знае от какво облекло. Подир войната той имаше табанджийница, но работата не провървя, нямаше кожи за щавене, та кога кооперираха земята, човекът се залови да изстиска захарна тръст. От нея жените варяха мармелад. Три или четири години Заяко прекара в тази работилница, имаше достатъчно стари коне, за да въртят изтисквачката. Но когато конете измряха, хората престанаха да садят захарна тръст и Заяко почна да ходи било на коситба, било да полива люцерна. Един сезон дори отиде кравар в стопанството, но там работата не му хареса, работеше се и в неделните дни, а и доенето бе уморително — по онова време ги нямаше още доилките и цялата работа в оборите се вършеше по старовремски. С една дума, Заяко никъде не се задържа и смени много занаяти, защото обичаше повече да съзерцава, отколкото да работи. Жена му Велика в замяна на това работеше за двама, както и всички жени в селцето. То изобщо мъжете в селцето повече се помайваха и бистреха политиката или пък даваха главното направление. Заяко имаше и син в София, момчето работеше в оптически магазин, пращаше по някой лев на родителите и по някое двуредно старо сако. (Всъщност досега само две сака бе пратил, едното на черти, другото пъпчиво като свраче яйце. Заяко два пъти ходи с тях в гората за дърва, два пъти го мокри дъжд и изпод раираното сако и онуй на пъпките излезе ватата и канавацата, подсилена с конски косми.)

Та ето по това време клюводръвците измътиха малките и напълниха цялата черница с клюводръвци.

Сутрин те отлитаха от дървото и преминаваха като цветен облак над селцето. Облакът се свиваше и разпускаше, шумеше, бляскаше на слънцето и изчезваше постепенно, за да се появи отново надвечер, да прошуми над къщите и да падне отново в самотното дърво. То пламваше изведнъж, откроявайки се ярко сред останалите дървета.

Сега за гащиризона.

Хората имаха право, като го наричаха гащиризон, защото това бяха риза и гащи, снадени наедно. Той имаше осемнадесет джоба и джобчета, разположени по цялата му повърхност, в това число и на двата ръкава. Всичко беше общито с яки тегели и обковано

допълнително с метални нипли. Цветът беше син, а гърбът и двата задни джоба — оранжеви. И самата оранжева материя бе по-друга, напомняше донякъде мушама.

Заяко облече гащиризона, разтърпка се с него из къщи, взе парче огледало да се огледа, но не можеше да се види целият; за да се види целият, трябваше да иде до шивача, у шивача имаше огледало, високо два метра. Преди обаче да иде до шивача, реши да понатуря из джобовете едно-друго. Джобно ножче тури в един джоб, в друг тури огниво, в трети — прахан, в четвърти — два кремъка, в пети набута огризка от моливче, в шести — малко канап, да си го има за всеки случай, в седмия — секретно копче, което не помнеше от колко време се валя в стария му панталон. Всякакви бръмбазъци натуря и трябва да ви кажа, че пак половината джобове останаха празни. Той пи сода бикарбонат, тури в един от джобовете окарината, кривна каскета си на една страна и тръгна бос към шивачницата.

Шивачът разпалваше ютията отвън, щом видя Заяко, я остави върху два камъка, тури отгоре ѝ кюнец, кюнецът правеше тяга и доразпалваше дървените въглища. „Бре! — рече шивачът — американска работа.“ „Американска не — каза му Заяко, — ами си е баш американска.“ Шивачът опипа гащиризона, разгледа тегелите и джобовете, рече: „Те, изглежда, не тропосват ония шивачи, ами направо карат с тегел. Тука се съсипваме да тропосваме.“ „Личи, че не е тропосвано — съгласи се с него Заяко, — американецът не тропосва.“ Докато те говореха и Заяко се въртеше пред голямото огледало, дойдоха и двамата опекуни, научили за гащиризона. „Глей ти — рече Истрати, — това ние го не можем измисли“, а Зарко Маринков забеляза, че с такъв гащиризон Заяко може да кара и самолет. „Късметлия излезе ти — рекоха. — всички го мислехме вашия човек за умрял, а той глей какво ти е пратил.“ „Ми, ще умре — вика Заяко и се върти пред огледалото. — Той се не обаждаше, щото се преместваше в друга държава, па после се е местил в друга, та докато стигне Америка.“

Братът на Велика на времето беше заминал за Аржентина. Той писа оттам, че е пристигнал, че Аржентина била като Европа голяма, макар че никога не беше виждал Европа. Изразяваше недоволство и пищеше, че и другите били недоволни, щото в началото тамошните чокои им обещали да плащат по две песо, а като пристигнали, им

казали, че ще плащат по песо и половина надница. Преговаряли били и ако се удаде случай, ще идат до Колумбия да колят добитък, в Колумбия имало много добитък, пък нямало кой да го коли. Уж там обещаваха да дават по две песо и половина, но още никой не е ходил да види и да каже като как ще е работата с плащането, За всеки случай предупреждаваше, че може да прескочи до друга държава, но пишеше същевременно и адреса си, та ако има нещо, да му обадят: Аржентина — Кордова, Кантора Сампахо. Заяко от своя страна писа, много буква употреби в писмото, но и много букви икономиса; икономичният живот на човека се отразява и в неговото писане. Свикнал да бъде пестелив, той гледаше, ако може, да употреби по-малко букви от азбуката и само тук и там туряше по някой препинателен знак, понякога доста произволно. Заяко например тури удивителна още преди да почне обръщението, щото искаше братът на неговата жена да се учуди, преди да почне да чете. В селцето на удивителния знак казваха чуденка, а на въпросителния знак — питанка. Заяко обичаше и двата знака и ги пръсна и двата по писмото, та да е по-засукано.

В писмото между другото можеха да се видят и следните редове: „а ти глей? ако може по две Песо, щото тая жена всеки гледа да те излъже, нали са чокои, както ни лъгаа и наз кога правиме бегличкио мое и предприемачо каза че уж ще дават по педесе лева надница и по осем часа работа ще работиме, а кога они отбиа от надницата и свичките работиме по девет часа мъре къде девет и по десет сме работили, пусти Огос (той имаше тук пред вид реката Огоста) нали дойде и отнесе Еваново село и една релса отнесе у нивата на варджията, та па после не моем да я изнесеме и си изкинаме жилите, а кота тая жена предприемачо! не плати кое требеше според пазаро де а едно плати друго не плати и си запали моторетката та отпердаши къде Берковица, а ние си плюме на петите и се дигнаме да дириме работа чак под Тодорини кукли у манастири, ама тая жена и манастиро ни излъга, щото щеше уж да заколи овен, а он вместо овен закла една метилява овца, та на Коста два дни му текоа лиги от устата и игумено прави водосвет тая жена щото он беше виновен къде заклаа овцата и къде я сготвиа. Глей и ти де ако може да вземете по две Песо щото като идете у Кулумбия да коляте стока кой знае да не излезне същото квото с нас излезна на манастиро къде я ядоме тая метилява овца. Оно като да почнеш секи те лъже и ти обещава, а щом почнеш се изназъдва

наназад и гледа да ти отбие от надницата. Къде назе си е се така, оня ден мина бесно куче, одиме да го трепеме, има барем петнайсе души беме и ни изпадна душата да го гониме ама и на кучето му изпадна душата и като стигна до барата дадна а Петраки с един колец отгоре право по главата го удари та не мръдна. Изела е некъде умрела чучулига тая жена, за това е побеснело.“

Като събщи, каквото трябваше, Заяко посъветва брата на своята жена да не ходи в Колумбия, а да гледа да остане в Аржентина и да се пазари за две песо надница. Той адресира писмото на око и го прати да пътува за Аржентина. Тук трябва да кажа, че макар и пратено преди Втората световна война, писмото още не е стигнало до Кантера Сампахо, ами кой го знае в какви пощенски разпределителни се лута и трупа печати отгоре си. Заяко обаче не знаеше тази работа и когато покъсно братът на неговата жена се обади от Америка, остана много горд и доволен, че го е послушал и не е отишъл да коли добитък, щото колкото по-далече отиваш, толкова повече те и лъжат. Всеки случай той доста беше поскитал, преди да се спре в Детройт, и споменаваше мимоходом за скитничеството си.

Но това е история, а нас ни занимава предимно настоящето, затуй нека я оставим и да се върнем в шивачницата, дето два Заяка стояха и се гледаха в очите: единият Заяк, истинският, с истински гащиризон, другият, отразен в голямото огледало, с отразен гащиризон. Кой какво минаваше по улицата, се отбиваше да види Заяко и да му честити, опипваше гащиризоната и одобряваше. Сума народ се извървя. Шивачът забрави разпалената ютия и кога заедно със Заяко излезе навън, въглицата бяха изгорели и само сива пепел стоеше на дъното. „Изгори ми една ютия въглица с твоя гащиризон“ — рече шивачът. „Две ще ти дам“ — каза му Заяко, тури ръце в джобовете и тръгна обратно към къщи.

До едно време държеше ръцете си в предните джобове на панталона, после се сети, та премести едната ръка в задния джоб. На втората пресечка тури ръката си в страничния джоб на ризата и едно по едно, докато стигна до къщи, пребърка всички джобове, само от колената надолу не бръкна. Мина край черницата на Перуниката, поспря се, клюводръвците пиукаха или почукваха с човки дървото. Щом го видяха, млъкнаха и до един се обърнаха към него. От другата страна, до оградата, стоеше Велика и гледаше мъжа си и черницата с

клюводръвците. „Мъжът ми — помисли си жената — е по-шарен от черницата. Че то колкото копчета има само по гащиризона си, толкова клюводръвци няма в черницата!“

Едното ѝ око сълезеше, ама едва забележимо.

А Заяко гледаше клюводръвците и си мислеше:

„Значи, във всеки джоб мога да туря по един клюводръвец и пак ще ми останат два-три джоба без клюводръвци!“

Подир това той се зае да напише писмо до брата на жена си. След два дни усилена работа писмото беше готово, запечатано в плик, адресирано с химически молив; химическият молив тук и там Заяко плюнчеше, та писмото стана по-красиво, къде стои бледо и лъскаво, къде тъмно и виолетово, а пък там, дето му се струваше, че не е дип издокарано, писецът туряше по два-три препинателни знака, отдръпваше се малко назад, поглеждаше и одобряваше работата си. Писмото тръгна отново към Детройт — Съединените американски щати — и предполагам, че още се лута по разпределителните на международните пощенски станции.

Ето прочие и самото писмо:

„Здравей Славейко немое се! отблагодариме с Велика и все за тебе приказваме а и селото ни приказва и за тебе и за назе с Велика, че назе ни облича Америка па ние знаеме че ти ни облече от главата до петите? мене с гащиризон Велика с ново палто и она като го облече чак до петите ѝ отиде палтото и вика целата се сварих у това палто да е жив и здрав? Славейко а и аз викам да си жив и здрав че ме послуша да се махнеш от тая пуста Аржентина, нали ти писах писмо и те съветувах да се пазариш за две Песо, ама знаех че тая жена Аржентина нема да даде по две Песо ами ще отбие от надницата както и на назе отби кога правиме беглички мост па предприемачо си пална моторетката та запраши къде Берковица да лъже други работници а назе ни изостави да се бориме с една релса щото пусти Огос беше дошъл и беше отнесъл релса от линията чак у нивата на варджията, а нас ни фанаа да местиме релсата та си изпокинаме жилите ама я преместиме и се дигаме после чак на манастиро да правиме зидария и се спазариме като свършиме зидарията манастиро да заколи овен а кога тая жена манастир ни излъга и взе та закла една метилява овца на Коста два дни му текоа лиги от устата и игумено прави светена вода за пиене да му мине па то си му мина от самосебеси ама нали те така сме

ние кой кво те фане те премета па ти като гледаш също гледаш да праметнеш щото кво има тука да се крие кога свички знаят че зидарията на манастиро падна и им съсипа сушилнята за сливи щото как нема да падне кога манастиро ти дава метилява овца а е уш манастир па божем са у него всички набожни и не требе да лъжат народа ама оно като погледнеш едно и също е и у циганите и у манастиро и у Аржентина па и у Америка вервам да е така лъжата е като въшката по хората ходи нема да ходи по гората та ти добре си направил че си префърлил у Америка там вервам чокойте да ти дават по две Песо ако ти дават вземай ги само! гледай да се вардиш от камион и да се не качваш на камион че у Камена Рикса лани преобърнаа цяла сватба с един камион та се беа изпосъсипали. Глей и ти ако може да се не качваш у камион ами човек е добре повече пеша да си върви. Писмото ти получихме и всичко разбраме кое ни пишеш, писмото значи беше пълно до горе с печати, нали през много държави е вървело и свека държава му удря печат отгоре да се знае че е минало през държавата, а така също и държавата да знае къде отива писмото та държавите са разбрали къде твоето писмо върви къде назе, тая работа нема как да се скрие, ако я криеш все едно че искаш да си шпионин дето по никой начин държавите нема да ти го разрешат да се прикриваш и да вървиш тайно като едно време как всеки от нас гледаше ако може да излезе по-голем шпионин от държавата и крие къде какво завърне виното та като дойдат акцизните да немогат да го открият па те като дойдат го откриват щото човек може да е шпионин, ама държавата е още по-шпионин от него и неможе да я преобърнеш по твой кеф или да ѝ замажеш очите, че оно ако е така доникъде нема да стигнеме, та за туй си гледай работата а това дето е за ишпионство и политиканство остави американците да си го правят, ти само гледай да вземеш по две Песо, а американецо ако е много мал тая жена ще дойде тука, нема да седи от другата страна на земята и да виси надоле с главата си като паяк как виси надоле с главата и се не лъжи да ставаш началник, щото Атанас Деков от Живовци викаше къде ги лъгали да ги правят началници през войната, ама оно викаше той ни изпотрепаа по окопите. Поздравяваме те с Велика, много здраве и от Истрати и Зарко Маринков, ние тримата сме опекуни и глей американската батоза да ти не изяде сламата ...“ (На края в писмото вместо подпис имаше

заврънкулка, бръмбазък и препинателен знак, наричан от всички чуденка.)

Тъй като Заяко в писмото си бе споменал американската батоза, чувствавам се задължен да поясня какво представлява тая американска батоза и защо Славейко трябва да пази сламата си от нея.

В селцето казват батоза на вършачката. В старата Берковска околия имаше преди години малко вършачки, а селцето въобще нямаше вършачка, та хората чакаха съседните села да овършеят и едва тогава докарваха някоя стара вършачка и локомотил, предимно клайтони.

Локомотилите ядеха много слама, изяждаха почти половината от овършаното. Машинистерът хвърляше непрекъснато в пещта сламата, един човек пък беше зает да кара постоянно вода, защото тая парна машина, освен че яде непрекъснато, иска непрекъснато и да пие вода. Тъй като гюрултията при вършитба е много голяма, батозата реве неистово, локомотилът пухти и се тресе неистово, махови колела и каиши свистят, човешки глас изобщо не може да бъде чул. За да не остане локомотилът гладен или жаден, беше установен ред. Когато искаше слама, машинистерът изсвирваше веднъж със свирката:

„Тут!“ Когато искаше вода, изсвирваше два пъти;

„Ту-тут!“

Така в селцето вършееха сума години със старовремските вършачки, но нали човечеството се развива, усъвършенствува се, все нови и нови работи измисля. В Живовци например (селото на Атанас Деков, споменат в писмото от Заяко) духовата музика измисли да свири по ноти. Музикантите хоро ли ще поведат, сватба ли ще поведат, всеки върви и гледа нотите пред себе си; ни вижда къде стъпва, ни нищо, може да падне да се пребие в някоя дупка, обаче върви и очите му само в нотите. В селцето музикантите бяха слухари, стараеха се да духат добре и трябва да отбележа, че не падаха по-долу от нотистите. Дето викаше Заяко: „Мигар само по ноти тебе да се свири! Оно ми се присвири вечер, па излеза навън на двора и нищо, че е тъмно, без нота си карам свирката. Пилето и то на тъмно чурулика. Ако бех нотис, тебе и Велика да излиза на двора с фенер, та да ми осветлява нотите, а аз да туря очила, да заничам и да свиря на окарината. Паунецо пък никога не си отваря очите, кога свири с гайдата, ами надува, ослушва

се с двете уши, а двете му очи затворени. Без нота е по-преко, нищо че в Живовци свирят по ноти.“

Както и да е... Та в същото това Живовци една година докараха американска батоза, струва ми се, марка „Арканзас“. От селцето ходиха да я видят, казаха, че била опасна работа, за един ден само можела да овършее всичките снопи. По-скъпичко взема уем, но пък бързо свършва вършитбата. Доколкото помня, старите вършачки на двадесет крини зайре вземаха една крина уем, а тая американската батоза взема една крина уем на четиринадесет крини зайре. Хората от селцето много се колебаеха дали да я пазарят, виждаше им се скъпичко, но пък всеки искаше по-бързо да овършее, щото хамбарите отдавна бяха изпразнени. На края решиха да опитат и с американската батоза, щом като за един ден ще глътне всичките снопи. Предната година вършитбата продължи две седмици, имаше много дъждове, тогава придойде реката Огоста и отнесе онази прословута релса от железопътната линия, спомената на два пъти в двете писма на Заяко.

Докараха батозата, беше лека машина, два чифта волове я теглеха без всякакво усилие; старовремските батози бяха по-тежки, потромави, някак си, най-малко три чифта волове можеха да теглят старовремска батоза, и то яки волове. А тази само два чифта я теглеха. Локомотивът обаче го теглеха пет чифта биволи, от устата им капеше пяна, гърбовете им бяха извити на дъги. Личеше, че машината е тежка, маховикът ѝ напомняше долапчийско колело, сгъваемият комин имаше барем десет метра дължина. Отвсякъде се трупаше народ, любопитството беше голямо. С викове, с маневри, вкараха батозата и локомотива между копите с жито, нивелираха батозата, изправиха комина нагоре — той щръкна като камбанария, — окачиха каиши и обслужващите попитаха дали в селцето знаят сигналите за вода и за слама.

„Не ни е сефте да вършеем — викат хората, — вие само слама и вода искайте. Ще ви издавим с вода и слама!“

Локомотивът вдигна пара, машинистерът даде сигнал със свирката, маховикът се раздвижи, батозата трепна и забръмча с празния барабан. Полетяха снопи, храначите режеха с ножове въжетата, почнаха да хранят барабана, вдигна се прах и едва вършитбата почна, локомотивът поиска слама. Докато жени бутяха с вилите копа слама към него, той изпищя два пъти и поиска вода. Пи

вода, блъвна пушек през комина и изпищя: „Тут!“ „Бре, рекоха жените, пак ли слама!“ И откараха следващата копа. Локомотивът дъвчеше с огнена уста, отпиваше вода и пак дъвчеше. Батозата се тресеше, сита пресива плява и жито, от гърлото ѝ хвърчеше слама и се трупаше на копа. Щом копата ставаше човешки бой, локомотивът изреваваше, жените натискаха с вили и му откарваха сламата, за да я яде.

В селцето житото не расте много високо, че и много слама не се събира по вършитба. Както тръгна работата с тая батоза и с тоя локомотив, то не оставаше слама, за да може чичо да сдене една копа. „Тут“ — ревеше свирепо локомотивът и жените караха цялата слама при него. По едно време той започна да подвиква по-често, искаше повече слама.

„Че откъде да се вземе толкова много слама? — вдигат рамене хората. — Той всичко изпояде, както е тръгнало, ще ни изпояде и ушите!“ ... Вършачкаджиите на свой ред крещят: „Ланскааа, ланска слама нямате ли?“ „Ами че тук-там може да е останало ... да е останало, казваме, може тук-там.“ „Ланска, ланскааа! Че дайте и ланска де — надвикват ония шумотевицата. — Той и ланска слама яде.“

Хората какво да правят — не могат да прекъснат вършитбата по средата, — впрегнаха каруци и се юрнаха по дворовете да събират ланска слама. Ометоха где какво има, локомотивът все ненаситен, гълта и ланска слама и все подвиква за още. До вечерта батозата смля всички снопи, а локомотивът изяде всичката овършана слама и заедно с нея омете и ланската.

На другия ден хората от селцето впрегнаха добитък в лакомотива и батозата и ги върнаха обратно в Живовци. „Не ви щем повече вашата американска батоза — казаха. Тя, докато овършее житото ни, изяде цялата слама, че и ланската слама изпояде. Няма с какво да храним сега добитъка си през зимата!“

Оттогава нашите пак се върнаха към едновременните батози. Може и по-бавно да работят, но и житото ще ти овършеят, и слама ще ти остане. С годините селцето забрави американската батоза. Понякога само някой ще се подсети да подпита: „А бе къде ли се дъна тая американска батоза?“ Никой не му отговаря, защото нищо не чуваме вече За нея. Кой ли я знае на кого яде сега сламата!

... Това имаше пред вид Заяко, кога предупреждаваше в писмото брата на своята жена да внимава американската батоза да не му изяде сламата. Що се отнася до ишпионството, не зная от какви подбуди е тласкан да му отдели такава място в писмото. Чувствувам се безсилен да дам каквито и да било пояснения или да открия подбудите му; това е, струва ми се, повече работа на някой криминален романист, у нас криминален романист се много навъди, както се навъди клюводръвецът в черницата, по цял ден бие с човка кората и гони подкорните ишпиони, Понеже се много навъди, струва ми се, на него трябва да оставим разгадаването на подбудите относно ишпионството, упоменато на няколко пъти в писмото до Детройт, Съединените американски щати.

С новия гащиризон Заяко ошета всички събори и панаири на бившата Берковска околия и, което е истина, навсякъде правеше впечатление. Една вечер се връщаха късно от събор, голяма група бяха, и мъже, и жени. Мъжете се клатушкаха леко. По пътя ги настигна камион, освети ги и тогава цялата група видя как гащиризонът на Заяко пламна, сякаш го бяха полели с бензин и го бяха палнали. „Бооже!“ — изпищяха жените, а Велика си закри очите с ръце, Мъжете се сащисаха, най-много същисан беше Заяко, защото виждаше как целият му гащиризон свети като запален. Хубаво, че наблизко имаше река, Заяко се совна, та се хвърли право в реката и изгасна в нея.

Кога се върна на пътя, камионът беше отминал, хората опипаха гащиризона и видяха, че той даже не е опърлен, нито пък Заяко беше опърлен. „Гяволска работа.“ — рекоха тогава жените, щото жените имат по-пъргава мисъл и винаги първи се добират до истината. — — Добре, ама още един камион със съборяни ги настигна по пътя и щом ги освети с фаровете, гащиризонът на Заяко пламна.

Камионът отмина, гащиризонът изгасна.

Тогава всички се разбягаха, на пътя останаха само Заяко и жена му. Жените пищяха и една през друга се убеждаваха, че Заяко е влязъл във връзка с тенеца, че може да прави магии, да се пали и да се гаси, без огънят да оставя следа от опърлено. Ако жените, бягачи към селцето, бяха изплашени, то Заяко и жена му бяха силно изненадани относно качествата на гащиризона.

В селцето плъпна мътва, че тенецът не знам какво направил на Заяковия гащиризон, та сам се пали и гаси. Трябваше да мине време,

докато се разбере, че гащиризонът е обработен с онези бои, дето, ако ги осветите силно, започват да светят. Подир време и у нас се появиха подобни бои, с тях правеха пътните знаци край шосето; пътните знаци стоят невидими в тъмното, а ако мине кола и ги освети, те започват да светят и показват като колко километра трябва да се върви в час, къде има завой, кое е това селище пред тебе или внимание, пътят е хлъзгав и на петстотин метра задминаването е забранено. Всичко това бе обяснено, но мълвата си остана, а Заяко се научи да излиза вечер и да ходи по пътя, та колите да го настигат и да палят гащиризона му. Простият шаяк и да го осветиш, си остава прост шаяк, а гащиризонът, като го осветиш, изглежда огнен.

Добре, ама постепенно цветът му посивя, гащиризонът на няколко места се протърка, появиха се и първите дупки. Жената на Заяко отрязва крачолите до колената, с парчетата подкърпи задницата; после отрязва и ръкавите до лактите, с парчетата подкърпи горе на плещите, защото гащиризонът горе изгни и се нацепи като юфка. „За лятно време е дори по-добре — говореше Заяко, — като газя реката, няма да запретвам крачоли, ами направо газя.“

Но нали нищо не е вечно на тоя свят, още по-малко пък един гащиризон може да бъде вечен. Лека-полека той се превърна целият на парцали и само тук и там лъщеше по някое копче или се виждаше част от едър тегел. Един ден Заяко рече на жената:

„Това вече не става за носене, на битолски просяк заприличах. Да вземеш да го туриш на плета, та да плаши свраките, щото сума тръне изнесоха.“ „Верно, че ще ги плаши — рече жената, — ти скови кръстачка, пък аз ще направя плашилото. Само че не знам дали няма да изплашиме клюводръвците и да Ги прогониме от черницата.“ „Няма, няма! — рече Заяко. — Клюводръвецът е свикнал да гледа гащиризон.“

Той скова кръстачка, жената я облече с гащиризона и свраките наистина не посмяха да идват повече на плета и да задигат тръни от него.

Тогава именно в селцето дойде Тико ковачът, видя гащиризона върху плета и рече на Заяко: „Маа-лей! Опасна работа! Кви са тия панталоне с четири крачоли!“ (Той викаше на панталона панталоне.) „Това не са панталони — рече му Заяко, — а американски гащиризон. Двете работи, дето висят, са крачоли, а другите две са ръкави ... По

каква работа идеш?“ „Идвам да пазариме къщата на Перуниките — рече Тико ковачът. — Казаха ми, че си бил опекунина, та тебе с опекунина да пазариме.“ „Опекунин съм — рече Заяко — и щом си дошъл, ще пазариме.“ „Па я за това съм дошъл“ — призна си Тико ковачът. — „Добре дошъл“ — каза Заяко и отвори вратницата она да влезе, защото горният разговор се водеше на вратницата. Заяко стоеше в двора си, а циганинът стоеше на улицата. Ковачът влезе, като стискаше внимателно под мишницата си опушена рамка с опушено стъкло. Под опушеното стъкло след известно виране можеше да се види майсторско свидетелство, издадено на името на ковача от Врачанската занаятчийска камара.

Подир войната много народ започна да се разселва от селата, едни отиваха по градовете, други в мините, дърводобива или новите фабрики. На мястото на хората в селцата идваха машини, или дете викаше Заяко: „От тия машини забравихме вече как се клепа коса или как се пръска лозе с пръскачка. Моята пръскачка е нова-новеничка, само дете гумат; за помпане е изгоряла и се е напукала! ...“ Истина е, че ръчен труд по-малко се прилагаше. По-състоятелните села имаха тогава и повече ковачи, трябваше да се правят мотики, да се клепат ралници, брадви да се правят. Но постепенно фабричната стока измести ковачката и селата едно по едно се отказваха от своите ковачи.

Такова село бе и Живовци, споменато по-рано с прочутата си американска батоза „Арканзас“, дете локомотивът ѝ изяде сламата от цялата вършитба. Живовци отказа да кани повече Тико ковача и човекът тръгна да търси работа по съседните села. Беше обиколил много села, докато най-последно се спря в двора на Заяко.

Седнаха на процепа на колата. Отпреде им, потънала в бъзак и коприва, се белееше къщата на Перуниката, до къщата кошарата и сайвантът, а до тях се издигаше черницата, пълна чак до горе с шарени клюводръвци. В зелената шума шумяха и аленееха пера, та дървото изглеждаше като посипано с жаравина. По-младите клюводръвци опитваха човките си върху дървесината, над зеленото мъртвило в двора се носеше екот. „Бре!“ — рече ковачът и отърка с ръката си стъклото, под което лежеше овехтялото майсторско свидетелство. „Те коват по дървото като ковачи. Ако и ние направиме видня (видня той нарича ковачницата), по цел ден ще има да се надковаваме, па ще

видиме кой ще е по-добър майстор. Май че клюводръвецът ще ме надкове!“ Той пак отърка с ръкава си зацапаното стъкло и изправи рамката до процепа тъй, че Заяко да я вижда добре; като вижда добре, че ковачът има майсторско свидетелство, Заяко изобщо няма да се усъмни, че не е добър ковач, ами веднага ще разбере, че е истински майстор, минал през майсторски изпит, а не е някой клюводръвец, дето бие, както завърне, та само ти похабява желязото.

Заяко наистина видя майсторското свидетелство и си рече наум, че Тико е добър ковач, щом е успял да се сдобие с тоя документ, не е като старите ковачи, минавали през селцето. У тях ни майсторско свидетелство, ни нищо, само едно нацепено духало и една очукана наковалня, колкото да клепват върху нея старите сечива. Тоя циганин, щом има майсторско, сигурно и ново умее да прави, помисли си Заяко и попита: „Ново правиш ли?“ „Че правиме — рече циганинът. — Ново правиме, старо преправяме, стига да има само желязо и въглища. Мъре, я, ако има желязо и въглища, и аероплан ще направя, ами пусто да опустее, желязо много се не намира.“

Тая работа за аероплана той я каза и пред другите опекуни. Стариият Истрати се интересуваше предимно от заварката. Имал мотика, пет пъти ѝ заварявали ушите и все се късали. „Ще я завариме — рече му Тико, — мотиката ще се скине, ушите нема да се откинат.“ Зарко Маринков, понеже беше в железопътната чета и работеше повече с релси и болтове, попита ковача дали има бормашина, може ли да провърта всякакви дупки и циганинът каза, че може.

Той обаче нямаше наковалня. Били трима братя, тримата работят с една наковалня, та ако спазаря къщата на Перуниката, Тико ще дойде да живее в селцето, та ще се съберат всичките цигани от околията, ще млатят една седмица време, ще омесят старо желязо, ще го калят и ще направят наковалня и за него. „То да има една релса — каза той на Зарко Маринков, — да видиш ква наковалня става от нея, ама релса няма как да се вземе.“ „Няма — каза Зарко Маринков, — държавата, като подменя старите релси, ги броя. Няма как да заброиш една, па да я докараме тука, сто години ще има да правиш сечива от нея.“ „Като нема, ще караме със сухоежбина“ — рече ковачът.

Сухоежбина той наричаше старите похабени сечива, изпопадалите по пътищата конски и волски подкови, стари пирони, обръчи от бурета, ръждясали и изпокъсани шини от волски коли и

каруци, чембер от обковки и всякаква непотребна железария. Тико харесваше и реката на селцето, че има много барешник в нея (барешник ще рече камък, търкалян и загладен от барата), а един истински ковач прави заварката на сечивата само с барешник. Понататък читателят сам ще види как се приготвява барешникът за заварка. Трябва първо да се спазари къщата.

Пазарлъкът не беше голям, тримата опекуни поискаха прилична цена, дадоха и разсрочка за изплащане. Заяко настоя само да се запази черницата. Ковачът и неговото семейство ставаха собственици на дворното място и всички постройки в мястото, а черницата си оставаше под опеката на опекуните и никой, в това число и бъдещият собственик, не можеха да посягат на нея. „Па я нема и да посегна — рече ковачът. — Я що клюводръвец е в черницата!“

Старият Истрати, като всеки по-стар човек, сметна, че трябва да каже всичко на купувача, за да не би после да се случат неприятности и те като опекуни да носят отговорност. Той разказа на ковача каква фамилия са били Перуниките, как останал най-младият Перуника, как те му станали опекуни, как човекът си отишъл, но изглежда, че не си е съвсем отишъл, щото пуста котка го прерипна и се е отенчил. Рядко тенецът се вестява в къщата си, кюнци понякога чисти, понякога върти със свредел дупка в черницата, щото тия дупки, дето са в дървото, клюводръвецът по никой начин не може сам да превърти с една проста клювница; тая работа свредел иска. Тенецът, изглежда, нощем им помага със свредела. Понякога се чува да свири нощем и на окарина. „Приживе се научи да свири с окарина, па кога го изпрацахме, му турихме в ковчега и окарината, да му е подръка — рече Зарко Маринков. — Ние баш го не вярвахме, че ще стане тенец, ама решихме да турим окарината, може да му потребе из пътя. Човешкият път е дълъг — и на тая, и на оная земя.“

Казаха го това на Тико ковача, да не би, като се заселят в къщата, Перуниката да дойде някоя нощ да им ходи по тавана, да свири с окарината или да иде да работи с духалото във виднята, да клепва мотики и ралници и да изплаши цялата къща.

„А, тенец! — рече ковачът. — Кво ще прави тенецът при циганите. Да дойде, та да го напълниме с въшки!“

Човекът се засмя ситно-ситно, Заяко също се засмя, Зарко Маринков само се поусмихна, а Истрати поклати глава и въздъхна.

„Ние да го кажем — рече Истрати, — щото, ако утре нещо се случи, нали ние, опекуните, ще бъдем виновни.“ „Така е — допълни Зарко Маринков. — Ние кога носиме релса, тежко е, верно, ама пренесем релсата, оставиме я, олекне ни. А опекуството не можеш да го оставиш, цел живот си носиш товара и всичките отговорности са ти на гърба.“ А Заяко рече: „То ако беше лесно, всички щеха да бъдат опекуни!“

Ковачът остави майсторското свидетелство на съхранение у Заяко и подир седмица една каруца, придружена от тълпа цигани, влезе в двора на Перуниката.

„Дванайсе са — рече жената на Заяко, — не, не са дванайсе, май че са тринайсе души.“ „Кои!“ — попита Заяко. „Новите ни комшии — рече Велика. — Тринайсе са, тринайсе. Едното не съм броила, оно било зад каруцата.“

Заяко излезе на двора и видя през оградата как ония разпрягаха конете и разтоварваха багажа. Няколко циганки вече се качваха по каменните стъпала на къщата, тук и там бъзакът почна да шава, изглежда, че из него се гонеха деца. Тико нещо разпореждаше, в двора се носеше шумна циганска реч. Клюводръвците запърхаха в черницата, покачиха се на по-горните клони и рядко някой почукваше с човка, повечето гледаха суетнята под дървото.

„Добро утро, комши“ — рече ковачът на Заяко и Заяко му отвърна с добро утро. „Добро утро, добро утро — извика една суха жена, стиснала гъска под мишница. — Малей, кви добри хора сте вие. Тико ми разправя за вазе, я съм му на Тико циганката.“ „Сус!“ — рече тя на гъската и я перна по човката, щото гъската се пресягаше да захапне перата на забрадката ѝ. — „Тико все вика, че не моеме улучиме с комшии, ама сега даде господ, та да улучиме. Па и къщата добра, голема къща, а и селото хубаво. Ти нали беше Велика, мене па ме викат Камена. Лато, Лато! — обърна се назад жената. — Ела тука да кажеш добро утро на стрина си Велика.“

Из бъзака излезе млада циганка, едно дете държеше на ръка, едно водеше за ръка, а трето дете от другата страна се държеше за фустата ѝ и я опъваше назад. „Те това е Лата — рече Тиковата жена, — щерка ми е. Това дете го има, кога се жени в Бойчиновци, другото го има, кога се жени в Палилула, а па това, малкото, е без женитба, оно така си дойде.“ „Момчета ли са?“ — попита Велика, като гледаше

стриганите с ножица глави на децата, къде остригани, къде проскубани. „Всичките са моми“ — рече Камена и погали по главата онуй, дето спъваше фустата на майка си, „Я кви моми са! Да не са им уроки! — рече Велика и едното й око почна да сълзи. — Чакай да им дам нещо!“

Тя донесе яйца, даде на всяко от децата по едно яйце. „Господ да те поживи“ — рече младата циганка и възви из копривата, за да отведе момите към къщата. „Мироне бе — извика Камена, — ела да кажеш тука добро утро на стрина си Велика, да видиш кви комшии ни даде Господ да имаме. Лито, Лито, Байраме, елате де, къде е снахата и тя да дойде.“ Миг след това из бъзака изникнаха и се наредиха пред Велика всички повикани. „Добро утро!“ — рекоха те, а Камена рече: „Всичките съм ги породила. (На село породила казват, когато разликата между децата е една година, не повече.) Снаха ми има четири, трите са момчета, и тя ги е породила. Ние циганите баш не задържаме, па ни радио имаме, ни нищо, та човек да поседи, да послуша... Тико вика, като немаме радио, ами да си бъдем радио. Па се народиха едни деца, очите ти да останат у тях. Тичайте сега да помагате на баща ви, че ако не е баща ви, требе с просия да се храниме!“

Момчетата подсмръкнаха и изчезнаха из бъзака да помагат на Тико, а Велика отиде и донесе още яйца, за да има за всекиго по едно. Окото й сълзеше непрекъснато. „Рамчо, Рамчооо“ — почна да се провиква циганката, но на вика й никой не се обади. Гъската пак посегна да захапне забрадката й, циганката я перна по човката и отиде да я прибере под сайванта.

Велика стоеше на прелеза до плашилото от американския гаширизон, развълнувана, че изведнъж зеленото мъртвило край тях се е раздвижило. Над бъзака и копривата тя виждаше как плува едно кожено духало, как го оставиха под сайванта, как вървяха чукове, носени от невидими хора, мярна се главата на Тико, после главата на Заяко. Мъжът й бе отишъл в двора да види като какъв багаж карат новите съседи. Видя и одобри. Ковачът имаше всякакви инструменти, само дето наковалня си нямаше. „Но и наковалня ще направиме през другата седмица — рече той, — ще видите, като се събере тука един полк цигани през другата седмица, как ще изковеме цяла наковалня, та ще стане бетер фабричните наковални. Ние сме опасни цигани —

усмихна се Тико, — ако потребе, желязото със зъби ще изядеме, пак нема да му отстъпим.“

„Личи си — казваше по-късно Заяко на жена си, — че на тоя народ не му е дадено току-така майсторското свидетелство.“

„Много добри хора — рече Велика. — И да прескочи твоя кокошка в двора им, няма да я утрепят като Суса Тинина, дето само чака чужда кокошка да ѝ влезе в двора, и да я утрепе.“ „Нека трепе — рече примирително Заяко, — като е глупава да ходи у Суса Тинина. Малко ли е двор у нас тука, та ще скита по чужди дворове. Къде с тия чукове?“ — извика внезапно той, щото зърна през прозореца ковача със синовете си: ковачът носеше малък чук, а синовете му бяха нарамили големи чукове и кошлета и вървяха подир баща си в една редица. Малко зад тях се тълпяха момчета и момичета, всичките остригани с ножици — отнасяха гъската в реката да я изкъпят. „За барешник — рече ковачът. — Ще ни требе да правим заварка.“ „Чакайте ме и мене да дойда“ — рипна се Заяко, пи сода бикарбонат и ги настигна.

„Ковач много е минал през селцето, имаше един и на флигорна свиреше — разправяше той по-късно по пътя, — ама да заваряват с барешник не умееха.“ „Къде ще умеят — каза му Тико, — тая работа я умееме само ние с баджанак ми Мироп, едното от момчетата на него е кръстено. Баджанак ми, значи, е баш по тия работи, а я съм баш по калилката... А, ето я и барата!“

Бяха излезли между висок ракитак на открито, отпреде им лъщеше реката. Лятно време реката изтъняваше, пет-шест метра река, обаче коритото ѝ беше широко, белези от пролетните наводнения. Търсиопашки прехвъркаха ниско над водата, заставаха на някой камък и дълго време балансираха с опашки, за да убият инерцията и да се задържат върху камъка. Водни кончета също хвъркаха наоколо, шумяха със сухите си крила и преливаха в синьо и зелено на слънцето.

Децата веднага нагазиха във водата и почнаха да къпят гъската, а гъската взе да дига такава голяма врява, че свраките излязоха от гората да видят какво се е случило. Пък то нищо не се беше случило, ами една глупава гъска се къпеше в реката и викаше с цяло гърло: „Тромб! Тромб!“ Свраките се върнаха разочаровани в гората.

„Тате, тате! — взеха да викат синовете на ковача, нарамили големите чукове и кошлетата. — Те тоя камък май че е барешник.“

Тико тръгна, препъвайки се в камъните, подире му Заяко също се препъваше, двамата стигнаха до камъка и ковачът замахна, та го удари с чуклето отгоре. Вдигна се пушилка от удара, ковачът помириса пушилката, рече: „Тоя не, тц!“ — и се обърна, за да огледа околните камъни. Едва се беше обърнал, тръгна пак с препъване, Заяко подире му, подир Заяко синовете с кошлетата и големите чукове. Замахна, удари с чуклето един синкав камък, вдигна се пушилка, помириса пушилката и пак рече: „Тоя не, тц!“ Отмина по-нататък, Заяко остана при камъка, помириса, поклати глава и също рече: „Тц!“

Подир четири или пет опита ковачът рече: „Те това е барешник!“ Почука го няколко пъти с чуклето, камъкът отгоре побеля, задимя, разнесе се мирис на барут. Синовете веднага свалиха кошлетата и големите чукове, взеха да млатят камъка, той не издържа на ударите, разполови се, после всяка отделна половина отново се разполови, разполовиха се и четвъртинките и лека-полека под чуковете остана само купчина отломки.

През това време Тико и Заяко седяха на два камъка, свиха цигари от вестник. Заяко извади огниво и кремък, взе да бие с огнивото, та да хване огън. Огнивото с мъка изваждаше по някоя и друга искра от кремъка, ама и искрата, вместо да се забие в праханта и да я подпали, ту се стрелкаше към ризата на Заяко, ту към земята. Всеки случай, докато синовете поломиха камъка с големите чукове, Заяко успя да подпали праханта и цигарите на двамата мъже задимяха посред речното корито. От едната им страна синовете раздробяваха барешника, барешникът пушеше под чуковете и лъхтеше остро на барут; от другата страна децата бяха изкърпали гъската, клекнаха и те да се изкърпят, както си бяха с дрехите, а гъската излезе на сушата, отърси перушината си и малко оскърбено се запъти към селцето.

Заяко гледаше всичко това — гъската, децата, синовете с чуковете, хвърчащите водни кончета, — вдишваше миризмата на тютюн и на барут и разправяше на Тико ковача, че тоя камък никой не го взема за зидария, много му едри зърната, лесно се троши. Ако пък е вярно, че като го направиш на сол с чуковете и посолиш с тая каменна сол желязото, то ще се завари, това ще е, значи, не знам какво. Той точно така се и изрази, не можа да намери друга дума. „Щото — викаше той — с оксижен като се завари, пак се откине некъде, а това ни е оксижен, ни нишадър има из него, а глей ти, ще завари!“... Така

седяха и бърбраха, изпушиха цигарите, свиха нови и Заяко пак почна да кльоца с огнивето върху камъка. Сума време кльоцка, най-после една искра се излъга да докосне праханта, праханта — цялата настръхнала между палеца и кремъка — се подпали и почна да пуши веднага. „Това огниво го хвърли — рече Тико — и ако имаш една стара пила, я донеси, да видиш какво огниво ще ти направя. Плевня може да подпалиш с него.“ Заяко имаше стара пила, каза, че и въглища има, и се разбраха, като стане наковалнята, да направят огниво. Подир втората цигара Заяко взе чука от едного от синовете и с извънредно голямо въодушевление се залови да ломе барешник.

Нека читателят не се учудва, че с такова голямо желание Заяко придружи ковача и синовете му до реката, за да види като какъв камък точно ще подбира и кое точно е барешник за заварки. Заяко беше безкрайно любопитен човек и ако някой се запъти нанякъде, веднага му ставаше дружина. Грънчар ще се зададе, ще влезе в селцето, ще почне да хвали стоката си, като спира каруцата от двор на двор, и Заяко веднага се приобщава към грънчаря, въодушевява се от неговата стока и сам започва да я хвали — гърне ли е, паница ли е, стомна ли е — всичко хвалеше и убеждаваше жените, че ще го купят на голяма изгода. Понякога се залови да поправя оградата си и тъкмо е набил два кола, мине ловец покрай тях. „Добър ден, добър ден, къде така?“ „Ще ида, ако мога, да ударя някой заяк.“ „Ми да взема да дойда и аз, та да ти подкарам зайците, па ти да ги гърмиш!“ „Па може“ — каже ловецът. Заяко оставя третия кол незабит и тръгне да прави дружина на ловеца. Той не беше ловец, нямаше пушка, но обичаше да ходи на хайки. Върви из доловете, ругае лисици и зайци, псува ги, хвърля камъни из трънките, „ав-ав!“ — рече понякога или ако мерне заешки уши да се мятат из гората, ще се провикне: „Къде, къде, момаа жено врачанска, глей го къде сви тая жена, като че по телефон са му казали, че Трифон стои горе при бандерата! Трифоне бе, Трифоне, недей кашля, като стоиш горе при тая густа бандера, тия жени зайците чуват и възвиват на друга страна, те го те и тоя възви, де, жено, къде натам... отече тая жена!“ Заекът от памтивека помни, че не трябва да излиза на просека, а Трифон стои с пушката, баш на просеката, па уж се прикрива зад триангулацияния знак, дето в селцето му викат бандера, и кашли така, че ако човек го чуе, ще помисли, че цепи дъски за дюшеме.

Друг път Заяко ще се запъти в съседното селце, при кариерите, да види как се зидат варниците и как се гори вар цели три денонощия. Като изпекат камъка, той сбира цялата топлина, вземеш бяла бучка сетне от варницата, полееш я с вода, тя почва да пищи и да вдига пара, водата край нея ври. Заяко наблюдава всичко това и мисли. Не бих казал, че мисълта му ври като кипнала вар, но всеки случай по малко се движи. Воден от чисто любопитство, той ходеше и при златарите на реката. Златарят гази с гумени ботуши, промива златоносен пясък в копанята, Заяко гази бос из водата или клечи край дървената копаня да види как лека-полека водата отнася пясъка и как на дъното се утаява черната желязна руда, а между рудата блести ситно злато. Златарят го сбира, като топи върха на пръста си в един волски рог. Заяко никога не би седнал да плави злато, но обича да гледа как другите плавят и обича да се учудва на работата им. Когато за първи път пуснаха експреса „Магура“, ходи да се вози и с експреса заедно с опекунина Зарко Маринков.

Той и лисичи дупки ходи да опушва зиме, лисица още не бяха хващали, но пък в замяна на това всички се връщаха в селцето черни като коминочистачи и най-черен и опушен бе винаги Заяко. Като се отбиваха цигани-вретенари, пръв в катуна им пристигаше Заяко. Той можеше по цял ден да седи край циганския огън, да наблюдава как се правят вретена и как спечени бабички им турят зелени, галазни и оранжеви пръстени. И в кариерите ходеше да гледа как фугинът зарежда бомбите и с голямо удоволствие викаше: „Бомбаа... Бомбааа!“ — за да не би някой да се залута през това време в кариерите. Неговото око надничаше навсякъде, интересуваше се от всичко. Беше човек, който за всичко подпитва, но не досаждаше.

Такива хора внасят допълнителна окраска в света. Заяко не можеше без хора. Ако понякога попаднеше на мълчалив човек, изваждаше окарината, писукаше тихо с нея, като че въздишаше, и мълчаливият човек също започваше да въздиша. Когато нямаше хора, Заяко откриваше някъде било коза, било крава или куче. Всички кучета го познаваха, подире му никога нямаше да се чуе лай, а когато го срещаша, отдалече още си махаха опашките, сякаш му викаха:

„Здрасти! Здрасти!“ Ако видеше отворена вратница, я притваряше, минеше ли през чуждо лозе и откриеше, че рафията е скъсана на някоя лоза, навеждаше се да привърже ластарите. Преди

години от града за София караха по две денонощия добитък, с преспиване на Петрохан. Заяко и с добитъка веднъж ходи чак до Петрохан. Не че се беше пазарил, а да види като как става тая работа. И на воденицата ходеше, воденичарят сваляше камъка, клепваше го със стоманен секач, пак го качваше, а Заяко обикаляше около него и все цъкаше с език, сам човек да свали и да качи отново воденичен камък! Воденичарят беше по-сух от него, но тука сила не се искаше, ами чалъм.

Заяко на всяка работа искаше да разбере чалъма, по цели часове можеше да стои пред копринената буба, да гледа как точи свила, увива своя пашкул и става по-невидима зад пашкула. Ровеше пролетно време в полозите, вземе яйце, държи го до ухото да чуе няма ли вътре пиле. Пък то има, писука едва чуто. Заяко долавя писукането и се усмихва; два или три дни по-късно той вече вижда как меката човка стърчи от черупката, пилето се напъва и разпуква своя затвор.

Тъкмо затуи, воден от своята безкрайна любознателност, бе дошъл заедно с Тико ковача да види като какъв камък е барешникът. И не само видя, ами заедно със синовете на ковача извиваше големия чук и ломеше камъка. Ония също с пъхтене дробеха пясъчника, потънали до кръста в прахоляк.

Напълниха котлетата, взеха върбови върлини, привързаха котлетата към върлините и синовете понесоха товара — по двама души на кошле, защото камъкът доста тежеше. Тико и Заяко вървят напред, ония люлеят товара отподире им, а най-отзад подрипват на един крак остриганите деца, уж изкърпани, а мръсни колкото и преди. Пътят е същият — раки така, една улица с бъзе, после покрай кладенеца с кобилищата, после Заяковата къща и третия кол до оградата, дето остана незабит, после Тиковата къща и черницата, пълна с клюводръвци.

Но Заяко не стигна до третия кол, защото в раки така видя Петър Сусов; човекът бе дошъл с една лозарска ножица да нареже раки так. „Раки так ли?“ — рече Заяко и свърна да види как оня ще реже раки так. Ковачът и синовете продължиха напред с товара.

Петър носеше името на жена си Суса Тинина. Беше кротък човек, не пиеше, не пушеше, а и много рядко се бръснеше. По бузите му растеше съвсем малко косица, повече долу в ниското, към брадата, а там, дето другите мъже имаха рунтави сколуфи, кожата му бе гола

като яйце. В замяна на това пък Суса Тинина имаше тъмни мустаци, черни сколуфи и една бенка на бузата, обрасла с коса като четина. При този Петър се отби Заяко да види как ще реже ракитак, макар че в рязането на един ракитак няма нищо особено: Заяко веднага забележи, че няма нищо особено затова се приобщи към трима рибари — отиваха да препишват вир в реката, да изплискат водата от вира и да хванат цялата риба и раците там.

Едва надвечер се прибра, заби третия кол, седна на процепа на колата и извади окарината. Привлечени от свирката, новите му съседни един по един се наредиха край плета, всички черни и на всички очите им лъскави. Най-отзаде стърчеше Тико, с една глава по-висок, усмихваше се и поклащаше глава одобрително-На края Заяко рече: „пиук!“ — отри окарината в крачола и я прибра в джоба.

„Малей! — рече му Тико. — Да съм като тебе, ще се взема, та чак у Врачанската камара. Камарата, щом те чуе, веднага ще ти даде майсторско свидетелство!“... А Велика рече: „Моят мъж като засвири, пилетата, къде свирят, се умълчават и слушат. Клюводръвците и те слушат, не дават шумка да шумне.“

Хората се послушваха и наистина не доловиха ни птиче подвижане, нито пък удари с човки върху дървото. Кога се обърнаха и погледнаха към черницата, видяха, че всичките клюводръвци стоят по клоните, обърнати с лице към свирача. Само един клюводръвец стоеше малко ребром — буболечка ли гледаше, мравка ли, — ама клюводръвецът до него го чукна с човката по главата, оня се стресна и тутакси се вторачи в Заяко.

— Божее! — плесна се изведнъж жената на Заяко по бедрата. — И те гледат къде нас!... Кога станаха осемнайсе!

— Кое? — попита Заяко.

— Гущерите — рече Велика. — Цяла пролет ги броя все три бяха, а сега, като ги преброих, излезеха осемнайсе.

Тя почна да брой на глас, стигна до седемнайсет, върна се отначало, пак зареди: едно, две, девет, десет и едно по едно стигна до деветнайсет.

„Где ги бе?“ — питаше я Заяко и се взираше към Тиковия двор. Циганите и те се взираха — всички гледаха към черницата и клюводръвците, но между птиците не забелязаха никакъв гущер.

„Ми че на стената са“ — каза Велика и пак се удари с ръце по бедрата; за трети път беше преброила и ги изкара осемнайсет.

Всички погледнаха към Тиковата къща. Бялата стена стоеше пред тях като бяло платно над бъзака и на туй бяло платно като залепени се бяха наредили осемнайсет гущера, всички стоеха право нагоре, носовете им сочеха все към стряхата. В средата на гущеровото стадо се открояваха три големи гущера, дълги едва ли не колкото човешки лакът. Главите им бяха пепеляви, гърбовете и нозете зелени, опашките постепенно преливаха в пепеляво. Останалите гущери до един бяха пепеляви. „Бре! — рече Заяко. — Това не съм го забележил.“

Той прекрачи прелеза на оградата. Велика тръгна подире му, семейството на ковача също тръгна. Децата заговориха пискливо на своя цигански език, но Тико извика: „Шът!“ и те се умълчаха. „Тоя в средата е мъжкият — каза Заяко, докато си проправяше път през бъзето и копривата, — а ония двете встрани са женските. Женските са снесли яйца в земята, гущеровото яйце е меко, като гумено е, яйцата са се излюпили и големите гущери са извели децата по стената нагоре, за да ги учат да лазят и да ги запознаят с околността. Гущерът, тебе да знаете, че много обича да оглежда околността, затова винаги се катери било по дърво, било по висок камък. Като застане по-нависоко, то и по-надалече може да вижда. От стената горе те могат да видят чак някъде си,“

Заяко искаше да каже още нещо за гущерите и започна с опашката. Като му откъснеш опашката, тя продължава да мърда в ръката ти, все едно че е жива, а на гущера му пониква нова опашка. Не можа да допълни това с пример, защото жена му се прекръсти и веднага подир кръстния знак всички гущери като по даден сигнал се отлепиха от стената и паднаха в зеления бъзак край къщата. Тико и Заяко се спуснаха напред, без да търсят пътека, защото и пътеки нямаше, но тук и там бе проредено от децата. Като стигнаха до къщата, долу не откриха ни гущер, ни следа от гущер, ни дупка, па да кажеш, че са се изпокрили.

Дотук всичко щеше да бъде нормално, ако в тоя момент всички клюводръвци върху черницата не се бяха разпищели. Те се въртяха горе по клоните, пицяха, някои подхвъркваха метър-два и пак се връщаха да застанат в двора, други биеха с човки и се носеше екот,

като че сто души се бяха накачили в черницата и въртяха оттам кречетала.

„А да видите сега кво ще ви прави тенецът, та си не обирате крушите.“ — чу се женски глас откъм улицата и Заяко видя над оградата да се подават големите сколуфи на Суса Тинина.

Тя носеше убита сврака, отиваше да я върже под стряхата на коша за кукуруз, за да плаши другите свраки и да не смеят да влизат в коша.

„Ааа, ти ли си — извика ѝ Велика, — дето ми утрепа кокошката, па ми я подхвърли в двора да помисля, че е умряла от чума!“ Оная обаче не ѝ отговори, подпря сенарска ритла на плетения кош и се качи горе да връзва свраката. От стряхата на коша висеха много върви, защото Суса Тинина все претрепваше нещо и го връзваше горе, за да плаши крадците на кукуруз. През Тиковия двор бръмнаха големи мухи, привлечени от миризмата на умрялата сврака. Миг след това можеше да се види как Суса Тинина с една ръка връзва птицата за краката, а с другата се брани от големите зелени мухи.

Това, че Заяко посвири на окарина, че клюводръвците гледаха право към него и слушаха досущ като човеци, без да позволят някой да шумне наоколо им (един даже бе получил удар от човка по главата, щото не внимаваше, ами се разсейваше с някаква буболечка), че по същото време осемнайсет гущера бяха се залепили на стената на къщата — трите големи и едри, другите ситни и пепеляви — и че всичките в един миг се отлепиха от стената и прошумяха в зелената шума на бъзето, сякаш някой поръси жито с шепя, че в същия миг клюводръвците почнаха да бият настървено с човки черницата и пърхаха с крила и че тутакси се появиха големите сколуфи на Суса Тинина, която рече: „А да видите кво ще ви прави сега тенецът!“ — изведнъж внесе объркване и страх у хората. Велика се прекръсти отново, каза си наум „Бог да прости Перуниката.“ — Тико попита Заяко: „Истина ли е?“ — Заяко му каза „Бабини деветини!“ Остриганите циганчета гледаха с лъскавите си очи, без да разбират, но ако човек се взреше повече в гледеца на очите им, щеше да види как там нещо искри, сякаш страхът пробягва през тях и от нозете му летят светли искри.

Свраката се бе възнесла постепенно по сенарската ритла, завъртя се под стряхата, Суса Тинина заслиза през две пръчки по ритлата, а

долу в двора се виждаше клекналият Петър Сусов. Той обграждаше с раkitови пръчки хранилка за пилета и внимаваше пръчките да са на еднакво разстояние. В такава хранилка пилетата могат да влизат, но кокошките не могат и само обикалят наоколо, очаквайки нещо от паницата да отхвъркне встрани, извън раkitовата ограда.

„Ако е тенец — рече Камена на Велика, — ще направя магия с червен конец.“ „Ти направи магия — каза ѝ Велика, — па аз ще ида утре на гробища.“

Беше онзи час на деня, когато слънцето е потънало зад баирите, но здрач още отникъде не се задава. В такива мигове времето като че спира на едно място и човек заедно с времето застива, както и природата. Само клюводръвците шумяха в черницата и сипеха картеч.

Това обаче не продължи дълго, тънкият конец на застоя се скъса, въздухът почна да става синкав, хората се разпръснаха, бърбрейки тихо помежду си. Заяко пропусна Велика да мине пред него през прелеза, хвана се и той за кола и чу гласа на Суса Тинина откъм коша за кукуруз: „Ами като нямаме ние Америка да ни праща плашила, то тогава свраки ще трепеме и ще ги връзваме под стрехите. И аз знам да имам Америка, па да ми прати тя гащеризон или палто да ми прати, па да си живея живота, а то, пусто опустело, по цел ден се орлиш съвсем близо покрай обесената на стрехата сврака.“

Зад стъклото на прозореца можеха да се видят лицата на Суса Тинина и на мъжа ѝ. Няколко свраки също ги забелязаха, отидоха до прозореца и почнаха да чукат с човки по стъклото. Другите застанаха на керемидите, на коша за кукуруз и ги окуражаваха с викове. Човек можеше да помисли, че черкези са нападнали къщата и предизвикват стопаните ѝ да излязат навън. Обаче стопаните не излизаха, а стоеха като гръмнати на прозореца.

„Иди, помогни! — рече жената на Заяко. — Нищо, Че ни утрепаха кокошката.“ „Че как да помогна!“ — почна да се чеше Заяко по врата. „Иш мома, жено!“ — извика той.

Свраките обаче не му обърнаха никакво внимание, продължаваха да скандират къде групово, къде поединично, завираха се навсякъде из двора, претръскаха плевнята, набутаха се в коша за кукуруз, отидоха да огледат и кладенеца. Вилнееха необезпокоявани от никого, стрелваха се във всички посоки, сякаш бяха побеснели. Клюводръвците ги

окуражаваха от черницата с подвиквания и почукване с човки, като че им ръкопляскаха, и това въодушеви още повече сврачето ято.

„Тия са яли бесна мърша — каза Заяко на ковача. — Затова са побеснели и ако такава пиле те клъвне, може да побеснееш.“ „Стойте там! — извика той на Петър Сусов. — Сега ще дойдем ние с Тико да ги оправим! Тико — обърна се той към ковача, — вземи нещо, желязо ли, тенекия ли, та да удряш, пък аз ще измъкна плашилото!“

Заяко измъкна от плета пръта с американския гаширизон, а Тико изнесе ръждясало тенеке от къщата. Свраките продължаваха да беснеят. Двамата мъже тръгнаха към тях, Тико почукваше тенекеето с парче дърво, а Заяко размахваше над главата си пръта с гаширизона. Като стигнаха до улицата, Заяко рече:

„Чакай да вземем да запалиме по една цигара, тая жена сврака нема къде да избяга!“ Те си свиха по една яка цигара, Заяко сума време би с огнивето, докато изтръгне искра от кремъка, искрата подуши с нос наляво и надясно, намери праханта и я подпали. Двамата постояха и попушиха и през това време Заяко разказа как трепали преди войната бясно куче, изглежда, че някъде е намерило мъртва чучулига и я е изяло. Според него кучетата от това побесняват. За тая работа той писал и на брата на жена си, кога бил в Аржентина, уж да работят там за две песо надница, ама тая жена аржентинеца, нали е чокоин, отбил от надницата, платил само по песо и половина. Във връзка с отбиването на надницата Заяко посъветвал брата на своята жена да гледа, ако може, да изкарва по две песо, оня го послушал и се прехвърлил в Съединените щати, дето сигурно вади по две песо... Та като утрепали кучето, оттам минала сврака, обаче щом побесняла, отишла при свинете, избрала най-яката и се качила на гърба ѝ. По цял ден яздела свинете. Кога свинете ѝ омръзнали, отишла, та намерила биволи, тоя бивол яхне, онзи яхне, биволът бие с опашка, ама не можел да я събори. Яздеа ги, значи, и подвиквала, ни е подвикване, ни смях, ами такава едно, истеричево. Във връзка с тая работа Заяко помни как Трифон взел пушката си и отишли да я стрелят, обаче колкото и пъти да гърмял Трифон, нито веднъж не я улучил и сума заешка сачма набил в кожата на биволите.

Цигарите догаряха, Заяко размахва плашилото, Тико почна да удря тенекията и двамата влязоха в двора на Суса Тинина. „Ааа!“ — извикаха свраките, завъртяха се в кръг из двора, направиха дъга над

коша за кукуруз, из въздуха се поклащаха отскубнати пера и падаха леко в зеления трескот, върху хората и плашилото. „Иш, момаа жено врачанска!“ — викаше с все сила Заяко, а Тико допълваше като ехо след него: „Жено врачанска!“

. Не се наложи много да викат. Едва преминаха половината двор и свраките с неохота се разпръснаха по съседните градини. Остана да виси само обесената сврака на коша за кукуруз. Суса Тинина отвори вратата и първите ѝ думи бяха: „Господ да ги убие, изплашиха ми кокошките, тъкмо им хвърлих кукуруз, щото от кукуруза повече носят, и ония като надойдоха, прогониха кокошките и изкълваха кукуруза.“ „Намерили са некъде бесна мърша“ — каза Заяко и почна да си свива цигара. Той подаде на Тико да държи американския гащиризон, докато удря с огнивото. Суса Тинина, забравила, че им е трепала кокошка, отиде да му донесе въглен с машата да си запали цигарата. Заяко запали, попафка и каза на Тико:

„Айде!“

Двамата тръгнаха обратно, напред вървеше Заяко и димеше, подире му — Тико с плашилото и тенекията.

Като ги видя така, Камена рече на Велика: „Да сте хора, че да вземете да дадете тая дреха на Тико, защото е оголял като циганин!“ „Уу, па що не кажеш! — погледна я Велика. — Стига само да искате, парцалък за плашило ще намериме.“

И жената каза това на мъжа си, а мъжът, без да се замисля, рече: „Ама, разбира се! Нека носи човекът, вместо да виси тука на тоя прът и да гние от дъждовете.“ Тико пък от своя страна изпадна в такова умиление, че нищо не можа да каже, само викаше:

„Малей! Малей!“

Той влезе в къщи по старата си, изпокъсана риза и подир малко се появи на вратата с гащиризона. Беше малко по-високичък от Заяко, та гащеризонът бая беше прилепнал по тялото му. Крачолите стигаха над коленете, ръкавите му бяха над лактите, дрехата беше добре изпълнена и кога се появи на вратата, изглеждаше неузнаваем, засмян до уши. Клюводръвците, като го видяха, изпопадаха половината от дървото, после един по един почнаха пак да се катерят нагоре, лазеха на два крака и се подпираха с опашките досущ като буболечки. Ковачът заслиза бос по стъпалата на къщата, турил ръце в джобовете. Заяко пуфкаше цигарата, с едното око бе премижал леко, за да не влиза

пушек в него, но с другото око гледаше слизащия по стълбите човек. „Баш съм американец!“ — рече му Тико. „Па баш си“ — каза циганката. А Велика рече: „Досуц!“

Така гаширизонът, преминал дългия път през океана, после скитал по пътищата на старата Берковска околия и завършил като плашило върху Заяковата ограда, влезе отново в обръщение, клюводръвците изпопадаха, като го видяха, а изпод сайванта излезе гъската, запъти се с тържествени възгласи към стопанина си, помириша с човка и одобри новата му дреха ... Ще изпреваря тук малко събитията, за да отидем с гаширизона напред, или както сам Заяко се изразяваше, Америка винаги изпреварва събитията, гаширизонът ѝ може да остави човека насред път, щом това се налага, и сам да тръгне по пътя, като се развява на всички страни, а човекът подтичва гол подире му, едната ръка размахва да си помага в тичането, а другата притиска до себе си, белки прикрие срамотиите с нея.

Та по повод на тези Заякови мисли искам да кажа, че гаширизонът сума време се разхождаше с Тико. Горяха заедно въглища в гората и обработваха желязото. Вярно е, че тук-там се прокъса, но беше подкърпван усърдно, докато един ден двамата сина се заженяха и Камена подир няколко разговора с ковача реши да разреже американската дреха надве — за единия от синовете ризата, за другия панталоните. Добре че беше лято, та благодарение на лятото синовете намериха хубави циганки. Камена все викаше на Заяко и на жена му: „Господ да ви поживи, ако не беше американският гаширизон, не можехме, значи, да изпоженим момчетата. Чак до Дунава всички цигани знаят, че назе ни облича Америка, и го приказват това, и всеки иска да станеме сватове. Друго си е да те облича Америка!“ Заяко от своя страна казваше: „Америка кога те облича, може фин гол да ходиш, ама пак си облечен. На нея и политиката ѝ такава, и всичкото ѝ такава, подкърпи, префасонира, ръкав отреже, крачол отреже, обаче маа, нали тук и там все са останали по малко копчета и тегели. Политиката ѝ такава на нея — по всички шевове се разпаря, реже, кърпи и префасонира, уж по-облечена да се покаже, па то, като погледнеш, голотията ѝ се види отвсякъде!“

Няма ги нашите шаяци, дето три поколения се обличат с една и съща дреха, дрехата обаче не мърда, само малко поизбелее и се поизлиже от носенето. И миризмата на такава дреха е друга, на жълта

дюля мирише, на ракла и на босилек, на овче мляко и на тепавица. Онуй мирише на фабрика и на смазка.

... Заяко допуши цигарата, взе дървената кръстачка, останала от плашилото, и я побии на същото място в плета, до прелеза. „Ти знаеш ли, че добре се сети — каза му по-късно жената. — Ако тенецът дойде и види, че има кръст на оградата, няма да смее да премине у нас, ами ще се върне пак у Тикови. То мене ако ме питаш, е най-добре да не идва, ама като гледах снощи гущерите по стената, па и свраките тая сутрин върху коша за кукуруз на Суса Тинина, разбрах изведнъж, че тая работа може да я свърши само тенецът. Мама, бог да я прости, разправяше, че гущерът носи човешка душа, а свраките носят душите на умрелите кучета. Па снощи в черницата видях едно пиле, уж е клюводръвец, ама не беше дип клюводръвец, все гледа да се прикрие зад другите. Ти не чу ли го, кога викаше: «Циннн?»“

„Не съм го чул — каза Заяко — и ако ме питаш, тия работи, дето ми ги разправяш, са женски бабини деветини. Свраката е яла бясна мърша, затова дойде, пък гущерът нали тебе да си учи малките как да се катерят нависоко? То, ако го не научиш, докато е малко, цял живот ще си остане ненаучено.“

„Не е така — рече жената, обърна се да си влезе в къщи, но изведнъж спря изненадано и погледна мъжа си. — Видя ли?“ „Какво да видя?“ „Не видя ли, че тука бе застанала една сврака, подслушвала е какво приказваме.“

Наистина една сврака беше застанала съвсем близко до тях, бе произвила глава и подслушваше разговора между двамата. Щом Велика се обърна да влезе в къщи, свраката се връцна мълчешката, направи няколко зигзага между овощните дървета в градината и се скри в зелената шума. „Чуух!“ — обади се едно чухалче откъм раката при реката. Чухалче много рядко можеше да се чуе денем, повече през нощите подслушваше и на всеки звук, всяко подвикване или кучешки лай, а така също и при кукуригането на селските петли, викаше откъм реката: „Чух, чух!“ „Добре де, чуух!“

„Подслушвала е“ — каза съвсем убедена жената и влезе в къщата да напалят огъня. Докато чупеше дървата на коляно, докато стъкваше огъня и го разпалваше с духане, мърмореше, че ония свраки стоят настрана, а тая са я пратили да подслушва, да разбере кое-що и да им каже. Сети се, че трябва да предупреди новите си съседи, да не говорят

баш високо по двора, щото свраките подслушват и после тръгват да разнасят чутото.

А Заяко се въртеше в двора, два пъти влиза в къщи да пие сода бикарбонат, попоглеждаше към улицата и чакаше да се зададе човек, тръгнал по някаква работа, за да го придружи. Човек обаче отникъде не се задаваше.

„Да взема — рече си Заяко, — да потърся стара пила за огниво, та като направи Тико наковалнята, да ми направи и на мене едно огниво!“ Влезе в мазето, взе да търси в полумрака по гредите като какви жезла са набучени, намери стари сърпове и гребла, конски подкови, уши от мотика; между подковите и мотиката напипа пила, вместо дръжка на единия ѝ край бе забучена какалашка. С тая пила той точеше бичкията си, после отвеждаше чапраз, тъй че острието да се хлъзга леко, но от много точене пилата се бе излъскала и бе станала гладка. Докато прибираше пилата, човекът чу, че някой диша в мазето през носа си и носът му свири.

Тръгна пипнешком към мястото, одето идваше дишането. То сякаш идеше от една каца. Надникна в кацата, вътре бе тъмно, не се виждаше нищо, а и дишането се премести, този път го чу зад себе си. Обърна се, зад него бе светлата рамка на отворената врата. В струящата светлина Заяко видя една сврака как върви на два крака като яребица, ситнеше бързо, помагаше си с крилата — с тях се подпираше, за да пази равновесие — и дишаше шумно, с леко подсвиркване. Заяко я замери с пилата, свраката кривна на една страна, после на друга, пилата профуча край нея и излетя през вратата. Свраката също мина през прага, потича подир пилата, клъвна пътем какалашката, а човекът се совна да я настигне с няколко скока. Той свали капата си, мислеше, щом я настигне в двора, да я удари с капата, обаче птицата тъй много криволичеше и така се въртеше, че колкото пъти замахваше с капата, нито веднъж не можа да я удари. Велика излезе да вземе дърва за огъня и като видя мъжа си как гони спешената сврака и бие с капата по земята, така си и остана на прага на къщата. Птицата стигна до плета, Заяко мислеше, че баш тука ще я сгаци, ама тя намери малка пролука, провря се през пролуката и изчезна в градината. Докато Заяко се улавяше за един стол, докато се катереше по оградата и докато после тупна от другата страна в копривата, бе настъпило пълно затишие — ни пърхане на крила се чуваше, ни тежко дишане, нито подсвиркване с

нос. Човекът постоя в копривата, прехвърли се обратно през плета, нахлузи си капата и тръгна да търси пилата.

Двамата с жената се погледнаха, ама ни той каза нещо на жената, нито пък тя посмя да му каже нещо.

По-късно той разправи на Трифон, че прогонил свраката от избата си, птицата не щяла да хвърчи, ами вървяла пеша, обаче вървяла много бързо. Яребицата и пъдпъдъкът вървят така и колкото и да ги гониш, не мож ги хвана. Заяко помоли Трифон да му застреля една сврака, ще направи от нея плашило и ще видим тогава дали някоя сврака ще посмее да се навира в мазето му, или пък да обикаля наоколо и да подслушва. „Знаеш, че на тебе съм ти правил много услуги — каза Заяко, — зайци съм ти гонил да ги стреляш, лисици сме гонили, утрепи една сврака, па като дойде ловният сезон, пак ще ти правя хайка, може и на дива свиня да налетиме.“

Трифон излезе човек, застреля сврака и я даде на Заяко. Заяко взе кратуна, надупчи я цялата, оскуба свраката и всичките ѝ пера набучи на кратуната, така че тя заприлича на сврака, но три-четири пъти по-голяма от истинските. С жената туриха кратуната върху кръстачката, останала от американския гащиризон. Цяла седмица подир това, ако отнякъде се зададеше сврака, не само че не смееше да прехвърча, ами заобикаляше чак от другата страна на къщата на ковача, после зад коша за кукуруз на Суса Тинина и чак тогава отиваше към реката. Сврака, сврака, ама като види насреща си толкова голямо и рошаво сврачище, и нея я обхваща страх, та гледа, ако може, да е малко по-далечко.

Междувременно жените на тримата опекуни се събраха, ходиха на гробищата, правиха там парастас на Перуниката, преляха с вино кое как трябва, наготвиха много ядене и го дадоха на Тиковото семейство за бог да прости. Според поверието семейство, заселило се в къщата на тенец, трябва да се нахрани до насита, когато се прави парастас, та и тенецът по този начин да се насити и да престане да идва. Ако има истина в това поверие, трябва да кажа, че тенецът беше преситен. Подир обяда Тиковото семейство наляга в сянката на черницата, всички заспаха като изпозаклани, само Камена бе будна, щото правеше магия с червен конец. Заяко би се приобщил веднага към нея да види как ще направи магията, но този ден той не се случи в селцето, щото още рано-рано запраши в полето, където бяха дошли земемери. Имаше

голямо желание да погледне през теодолита им, подиробед това му се удаде и като погледна през тръбата, видя, че целият свят е обърнат наопаки. Дървета, хора, овце, телеграфни стълбове и дори един велосипедист — всичко беше преобърнато нагоре с краката — или върви насам-натам, или стои, обаче не пада.

„Те така е и в Америка — каза Заяко на земемерите. — Много пъти съм се питал като как ще е там, а то е точно така. Тая жена американец виси надолу с главата и велосипед като подкара, пак надолу с главата виси; сигурно и брата на жена ми така виси, за да извади по две песо на ден, и то ще ги извади, ако чокоите не му отбият от надницата, както на нас ни отби оня предприемач, кога правихме бегличкия мост. Уж тая жена щеше да плати по не знам колко, ама не плати, пална си моторетката и отпердаши с нея, па ние се емнахме да вадиме една релса, отнесена от реката. Я гледай ти, жена върви надолу с главата по пътя, ама що като краката ѝ са нагоре, фустата ѝ не пада! Глей ти!“

Говореше с такъв тон, че по никой начин не можеше да се разбере дали одобрява или не одобрява туй, че на жената фустата ѝ не пада.

Междувременно в три околии от човек на човек се предаваше на ковачите, че Тико се кани да прави наковалня и че в края на седмицата кой какво може да се съберат, та да му направят наковалнята. Циганите от три околии се застыгаха, най-далечните тръгнаха най-рано, на едно-две места преспаха заедно с каруците, взеха оттам още ковачи, инструменти и въглища и лека-полека в края на седмицата приближиха селцето. Мисля, че беше събота, когато първите каруци влязоха в двора на Тико. До вечерта станаха седем, последната — седма каруца — беше баджанака на Тико, сух старец, който залиташе, като вървеше. Тико се луташе между каруците с американския гаширизон, засмян до уши и само викаше: „Ма-лей! Малей, що циганин се събра! Малей!“ А циганите стоварваха багажа си и викаха: „Бре, ама си се изоблекъл!“

То се знае, че и Заяко беше там, оглеждаше всичко, цъкаше с език, разправяше на циганите, че ако българин заправи наковалня, не може да събере двама души за работа, а циганите седем каруци с народ докараха. „То е така — разправяше му старият баджанак на ковача. — но ако българин заправи къща, седемдесет души ще събере. Я съм видвал как за два дни направиха къща и я покриха. То е, щото на вазе

къщата ви е всичкото, а на назе наковалнята ни е всичкото.“ „Така е“ — призна Заяко и припомни, че коша за кукуруз на Петър Сусов са го пренесли на ръце от реката до двора му може би трийсет-четирийсет човека. Петър на времето бе изплел коша до реката, а народ се събра от селцето и го пренесе на ръце до двора му, за да го постави върху четири темелни камъка, издялани конусовидно. Кошът за кукуруз не трябва да лежи на земята, ами да е повдигнат, за да минава свободно вятърът отдолу и да го проветрява. По този начин и миш трудно ще се завъди, няма къде да свие мише гнездо. Суса Тинина се беше изплашила, че трудно ще нахрани толкова народ, ама като заклаха едно шиле и го свариха с ориз, па и люти чушки туриха в казана, целият народ се нахрани и остана доволен. Така че и народът беше доволен, и Петър доволен, и Суса Тинина.

„Ние за ядене се не боиме — каза Тико, — цяла гъска храниме под сайванта. Като направим наковалнята, ще заколим гъската, па като направим една трапеза, да има да ме споменуват циганите.“ „Бе ние ще те споменуваме — рече баджанакът, — ама нека първо направим наковалнята, та да има и ти за какво да ни споменуваш.“

Сутринта рано циганите станаха, ходиха вкупом да се измият на реката край селцето, върнаха се. Камена бе посъбрала от съседите едно друго за хапване, най-много, разбира се, взе от Велика, мъжете хапнаха здравата, не оставиха ни залък, ни троха на трапезата. Клюводръвците слязоха от черницата, обходиха двора и се убедиха, че наистина няма никаква троха. С изгрева на слънцето отекна първият звук, наковалня прокънтя, чукчето запя върху нея, побарабани и млъкна, за да се чуе как духалото задиша в огнището.

Това като че бе знак и за клюводръвците. Те се вкопчиха за черницата и почнаха да бият с човки дървесината. Долу в двора закъснелите продължаваха да набиват колове, сваляха духала от каруците, монтираха ги, едни зидаха огнища, други замазваха с кал огнищата, синовете на Тико търкаляха големи пънове, дошлите поставяха наковалните върху пъновете, по-старите се наместваха да седнат край огнищата, по-младите опипваха големите чукове, а най-младите и децата на Тико стояха зад духалата и ги пробваха дали поемат и дали издухват добре въздуха.

Слънцето вече се бе издигнало една копраля, когато седем огнища запламтяха и седем наковални, лъснати от работа, заблестяха

като позлатени. Край някои огнища имаше по едно духало с верига, другаде имаше по три прости духала, повдигаха се отзад на ръце, за да поемат въздух, а като ги пусне човек, капакът отгоре натискаше и духалото само духаше през тръбата в огнището. Някъде духалата бяха двойни и с повдигането и със спускането духаха непрекъснато, на други места бяха чифтосани, докато едното вдишва, другото издишва и така се поддържаше постоянен приток на въздух. От каруците се носеха стари жезла, конски подкови, събирани още по времето, когато минаваха немски войници с тежки баварски коне, после подкови от руски коне, когато оттук минаваха руски войски, подкови от добитък, разпиляван по пътищата, шини от каруци и волски коли, чембер от обръчите на бъчвите, дръжки от кожи, стоманени панти от врати, изядени ралници, уши от мотики и брадви, халки от кладенци, дървени пили, проядени от ръжда, счупени стоманени барамини, събирани по каменните кариери, капла от велосипед, прегъната на осморка. Всичко, което бе живяло своя железен и стоманен живот и бе потънало в забвение, покрито с ръжда, сега влизаше в огъня, за да се съживи отново. Тъй и човекът живее своя човешки живот, пада и потъва в забвение, покрива се с бледа зелена трева неговата могила, но няма огън, който да съживи отново човека, и няма духало, което да му вдъхне душа. Може би само тенецът се връща при нас, но той ни плът има, нито е видим...

Един от първите в селцето, дето влезе в двора на Тико, бе Заяко. По-късно щяха да се появят и други любопитни — някой ще се отбие да погледа, друг ще седне на приказка, трети само ще покаже носа си над оградата или ще подхвърли парче непотребно желязо, за да влезе и то в огъня; по едно време дори и сколуфите на Суса Тинина се показаха над оградата. Но най-първ от всички бе Заяко.

Той мина покрай всички духала, като започна от двете, дето са чифтосани — едното вдишваше, другото издишваше. „Ама че гяволски са го измислили!“ — клатеше глава Заяко, вдишваше и издишваше и, за да не сбърка, маршируваше на едно място. Сетне се прехвърли на духало със синджир — то дишаше постоянно, механиката му бе сложна. По-нататък ходи да види как три момчета духаха на три прости духала и се гледаха в очите, за да не объркат духането; те като че ли играеха хоро и внимаваха да не се застъпват един друг. Пламъците в огнището танцуваха равномерно, жезлата побеляваха. Дълги клещи

измъкваша железата, малкото чукче на майстора започваше да барабани в края на наковалнята, момчетата грабваша тежките чукове и почваха да бият белия къс. Бели люспи хвърчаха наоколо, почервенияха още в движение и падаха черни на земята. Това бе нажежената ръжда, която трябваше да изпада, за да остане само сърцевината на желязото. После отново в огнището, после духалата пак пъхтят, майсторите събираха въглените с мокри метли, поръсваха ги отгоре и отриваха потта от челата си.

Седем огнища бяха разположени под черницата в двора, седем наковални лъщяха на слънцето, десет или двайсет духала, монтирани на колове и на чатали, дъхаха, пухтяха като локомотиви, скърцаха със синджирите, тракаха с триъгълните кожени клапи, за да спрат притока на въздух, и поддържаха с кислород пламналите дробове на огнищата. Желязото се загряваше отново, ставаше алено, синкаво, бяло. Екотът беше постоянен, защото, ако от едно огнище изваждаха желязото, в съседното огнище го пъхаха, ако някъде почваха да бият с чуковете нажежения къс, на друго място вече бяха спрели. Сред цялото това движение, викове, пъхтене огньовете хвърляха искри, духалата издуваха и събираха хълбоци като другоземни животни, прекъснали изведнъж своя луд бяг в потъналия в бъзак и коприва двор на Перуниката. Те дишаха свирепо и учестено, разпалваха изгасналите въглища, и връщаха към живот старото желязо и екотът на чуковете и отгласът на наковалните с трясък прогонваха мъртвилото. Виждаше се как жилести ръце се издигат и се стоварват надолу заедно с чуковете, потни гърбове и шии се извиваха, редом с пъхтенето на духалата се чуваше и тежко човешко пъхтене. През тая огнена и желязна навалица Заяко вървеше като насън, изпълнен с вътрешна светлина и силно възбуден, сякаш той управляваше цялата пукотевица. Из навалицата той виждаше да щъка непрекъснато Тико, вир-вода от огньовете; гаширизонът му също тъй целият бе вир-вода.

По едно време откъм къщата излезе баджанакът на ковача, сухият, дето все залиташе. „Ако има по-силен вятър, може да го отнесе“ — си помисли Заяко. Но вятър нямаше, човекът дойде спокойно под черницата, мина покрай всички огнища и видя, че железните топки и късове бяха набъбнали, защото ковачите все хвърляха нови и нови жезла, омесваха ги заедно със старите, пак ги

загряваха и пак дотуряха нови. „Ще видиш сега баджанак ми — рече Тико на Заяко, — той е баш майстора на заварките.“

Барешникът бе стрит на ситно под сайванта, приличаше на царевично брашно. Старият загреба от него в една дървена копаня, спря се пред първото огнище и хвърли отгоре шепа прах. Огнището се разжари внезапно и стълб от искри, висок човешки бой, излетя нагоре. По-нататък старият пак се спря, хвърли шепа барешник в огнището, стълб искри го близна, но той не се отмести. После стигна до една наковалня, тъкмо бяха поставили върху нея бяла метална топка, поръси топката с барешник, тя взе да съска, да мята искри, сякаш се взривяваше. Пукаше и настръхваше — тъй таралежът настръхва, усетил опасност. „Бий!“ — рече старият и ония заработиха с чуковете.

Така той премина край всички огнища и върху всеки метал хвърли барешник. По това време беше дошъл и Паунецо, гайдарят, разглеждаше меховете на духалата, клатеше глава и викаше на Заяко: „Мале, да мога да направя ей такъв голям мях за моята гайда, ще видиш какво значи свирка и веднага ще си прибереш окарината под мишница. Ама такава гайда нема как да се направи, па и да се направи, кой ли ще я надува! Този май че е най-майстора“ — каза той, като гледаше как старият обикаля огнищата и хвърля в тях барешник. „Той е по заварките — каза му Заяко. — Нали знаеш, че всяка работа си има чалъм. На заварката чалъмът ѝ е барешникът. Не усещаш ли как мирише на барут!“

Паунецо помириша. „Наистина на барут мирише...“ — рече той.

Като посипа навсякъде барешник, старият се върна, напълни отново копанята и отново тръгна край огнищата. Този път той хвърляше съвсем малко, стълбът от искри не надвишаваше една педя. Жена може би така досолява яденето, след като го е опитала и ѝ се е сторило безсолно. Старият опитваше желязото с око, той разбираше от какво има нужда, след като видеше цвета му в огнището. Не беше довършил още второто минаване, в двора влезе Васо Сърбино. Викаха му Сърбино, щото всички истории, дето ги разправяше, все бяха свързани със Сърбия, макар че е известно в селцето, че бе прекарал там само една седмица, когато му се губи добитък. Добитъкът бе преминал оттатък границата и той ходи да си го вземе, ама се задържа, щото не е лесно от една държава в друга държава да прекараш добиче.

Но въпреки това той разказваше само за Сърбия, като че ли половината му живот бе минал оттатък границата.

Васо дойде, обходи всичко, беше стар, колкото и старият ковач, и също така сух, само дето не залиташе. Щом го видя как хвърля каменна сол в огнището или върху изтеглените по наковалните жезла, той веднага се залепи за него. „Дайте вода — рече старият, — подир малко ще каляваме, па после пак ще отмъртвим желязото.“

Той седна под черницата на сянка, Васо седна до него, Паунецо остана прав, а Заяко клекна, за да си свие цигара. „Като гледам как ехти всичко наоколо и от сто метра мирише на барут, рекох си: «А бе война ли е почнала, кво става! Па то ето кво става!»“

„На война падат жертви — рече старият ковач, — а ние тука от стари жезла и ржда правиме нова наковалня. Кога един циганин се засели некъде, тебе да му се помогне, щото е нанагорно човек да се бръкне и да купи фабрична наковалня.“ „Ти ли я ръководиш цялата работа?“ — попита Васо. „А! — рече старият. — Те, момчетата, си коват всичко, а аз само минавам, та с барешник почиствам рждата и другите примеси в желязото. Ако примесът не изгори, няма как да слепиш парчетиите в една наковалня.“ „Запипряш значи?“ — рече Васо Сърбино. „Как да запипря?“ — попита го Заяко. „С пипер! — рече Васо. — Ако вземеш пипер с пръсти и поръсиш отгоре, то значи, че запипряш, ядене ли ще е там, месо ли ще е.“ „Има нещо таква — рече старият ковач. — Желязото нито дава да го прегрееш, ни дава да го оставиш студено.“

„Знам аз — каза Васо, — тия работи съм ги правил. Кога се зажени сръбският крал Милан, нали тебе сватба да се направи, па да се нахрани народът, а то народ много. Никой се не наема да нахрани народа. Идват тогава при мене, така и така викат, Васо, ти баща, ти майка, кръчма си държал и хан си държал, що народ си изпонахранил, да дойдеш за главен готвач на сватбата, щото никой не ще да се наеме. Ще се наема, викам аз, ама да ми дадете войска. Те казаха, че ще дадат войска и че са пригответени триста вола.“

„Айде бе! — възкликна Паунецо. — Триста вола!“ „Триста, ако не и више — казва Васо, без да го погледне, щото гледаше стария ковач. — Всичко това на едно поле, накладени големи огньовете, войска строена и като пристигнах, давам нареждане да се издялат шишове и всеки вол да се набучи на шиш и да почне печенето. Войската, значи,

козирува, почна да върти воловете на шиш, а аз обикалям, следя как върви печенето, минавам край всеки вол и само запипрям отгоре. Изпекоха се, значи, един път. Само един вол падна в огъня, та прегорях половината. Войниците направили добре шиша, ама не забележили, че по средата има чвор. Волът натежал, дървото се пребива надве баш на шиша и животното падна в огъня. Извадихме го, разбира се, поотупахме го от въглицата, ама доста бе поизгорял. Иначе другите се запекоха и нали ги все запипрям отгоре, станаха като бакърени ... Та затова викам, че и ти вървиш край огницата и запипряш желязото. Младите нека млатят с чуковете, това им е работа, да млатят, а на нас работата ни е само да запипряме.“

Васо се засмя, старият ковач също се засмя, а Заяко намигна на Паунецо и се изправи, щото му се бяха преклечали жилите и усети тръпки в стъпалата си.

Тико мина край огницата, за да закали леко всяко едно от желязата. Дървените корита задимяха, желязото възвря водата, стана на синкави ивици. Старият ковач само с един поглед преценяваше дали желязото е прекалено или само е отмъртвено. Късовете нападаха отново сред въглицата, почнаха да се загряват, а старият отново тръгна и почна да хвърля барешник. Сега той хвърляше повече, стълбовете от искри го скриваха за миг от очите на околните. Духалата пъхтяха, ехтяха наковалните под тежките чукове, лъщеше пот по голи гърбове и шии, от потта очите на работниците станаха червени.

Така до обяд се носеше желязна и човешка реч, смесена с шумното дишане на духалата.

На обяд работата стихна, хората оставиха чуковете, отпуснаха духалата, огницата почнаха да се покриват с пепел. Само наковалните продължаваха все така да лъщят в очакване. Ковачи и помощници един по един насядаха в сянката на черницата.

Тогава от всички улици взеха да щъкат жени, коя носи гърне, коя паница, коя бакърено котле или тенджерата: носеха храна за циганите. Велика подаде през оградата цяла тава с картофена яхния, току-що я беше извадила изпод връшника. „Мъре аз няма какво да си вървя да обядвам, ами я дай и на мене една лъжица!“ — рече Заяко и се намести между ковачите. От жените коя хляб носеше, коя сирене, коя мляко. Кой какво имаше, даде, да хапнат хората, щото новите заселници ни брашно имаха, ни боб, ни картофи, никакъв зеленчук, а може би и сол

да нямаха. По едно време сколуфите на Суса Тинина се показаха зад плета, паница лютеница подаде на работниците. Трогнат, с влажни очи, Тико само повтаряше: „Малей, малей на този народ ние не може да се отблагодариме и не може да му отработиме!“ Камена сипваше яденето в паниците и разправяше: „Те и у Живовци сме били, ама оня народ башка, а тука народа башка. У Живовци във всеки двор куче, некъде и по две кучета, не може да влезеш да поискаш брашно, лук или чушка. Тука кучета няма и само като минеш по улицата, ти речат: «Ела тука да ти дам яйце и малко ориз», па някъде ти загребат две-три лъжици да сготвиш. И нищо те не лае, а у Живовци кучетата все ни изполаяха!“

„Знам го аз това село — разправя Заяко на стария ковач; майстора на заварките. — Ние пазарихме от него да ни вършее житото с американска батоза. Тая жена овърша житото, ама изпояде всичката слама, та добитъкът ни цялата зима деянеше само на листник. В това село много обичат предвземката. Духовата им музика например свири само по ноти. Идвали са тука, всеки държи нотата пред себе си, върви и свири. Добре, ама ако има дупка по пътя, той не гледа дупката, ами все в нотата гледа, докато се набута в дупката. Кога взех окарината, ми разправят да взема и аз да свиря по ноти. Па то как ще свириш по ноти, вечер седна да свиря в двора, тъмно, ни можеш да видиш нота, ни нищо. Освен да накарам жена ми да излезе с петролния фенер да ми свети, па аз да си вадя очите, та да гледам нотите и да свиря. Мигар пилето свири по ноти! Като му се досвири, то си затваря очите и почва да свири ... Знам го аз Живовци!“

Обядваха, пушиха по цигара. „Айдете, айдете!“, взеха да се подканят един друг. Най-младите скочиха първи, застанаха зад духалата, меховете се издуха и започнаха да дишат плавно. Огънят се съживи, по-старите наставаха и те, поразкършиха се, кой захапал цигарата със зъби, кой свива нова цигара, застанаха пред наковалните, слънцето блести отразено й лъскавата стомана и хвърля лъскави отблясъци по лицата.

Първият звук звънна, наковалнята отекна, подире й се обади друга, една по една взеха да се настигат, да се изпреварват, завикаха с кънтящите си гласове и до вечерта не млъкнаха. Желязото в огнищата набъбваше, двамата опекуни Истрати и Зарко Маринков дойдоха привечер и Заяко им показва как от стари конски подкови е станало парче желязо, голямо колкото зелка. Зарко Маринков мъкнеше парче от

железопътна релса, има може би две педи дълго. Той даде релсата на Тико, Тико каза, че от релсата ще направят едното ухо на наковалнята, щото това сигурно е шведска стомана, от нея правят бръсначи. Старият ковач, дето бе майстор по заварките, каза, че релсата трябва да се смеси и с друго желязо, щото иначе ще се пука при по-силен удар. Туриха я в едно огнище, нагряха я, почистиха я от ръждата и с бой и нагриване взеха да я омесват с прости волски подкови и чембер от стари кащи.

Едва по здрач в двора настъпи тишина. Уморените работници изпушиха по цигара тютюн, пиха вода от стомните и, без да потърсят вечеря, налягаха кой под черницата, кой в разпрегнатите каруци, кой под сайванта, а някои се свиха край огнищата, постлали под себе си стара рогозка или малко сено. Отвъд оградата по улицата и поляната се чуваше металният звън на букаите, отвън пасяха спънатите коне.

Не беше се стъмнило още напълно, когато се чу свистене във въздуха, шум на пера, птиче подвикване и в черницата с врява долетя и почна да се настанява ятото от клюводръвци. Птиците опитаха с клюнове дървесината, посипаха картеч върху спящите: „кrrrr! кrrrr!“ — пошумяха още малко и почнаха да се сбутват една друга, за да се настанят за сън.

По-късно Заяко ги чуваше как в съня си някоя изписка: „циннн“ — или тракне глухо с човка. Отвъд черницата подрънкваха конските букаи, от време на време дрънченето се придружаваше от меко пръхтене или процвилване. Чухалче откъм реката обаждаше, че всичко чува. Заяко стоеше и се почесваше посред двора. Да иде да легне до кокалестия гръб на Велика още не му се щеше, а пък никакъв човек не се виждаше по улицата, та да тръгне с него или поне да го заприказва. Оставаше му само окарината. Седна на процепата, извади свирката от джоба си и излеко започна да нагажда свирката и да я вплита в сиромашките вечерни звуци. Попоглеждаше в съседния двор, виждаше как там ту тяло се размърда, ту ръце се размърдат отривисто й падат като отсечени; в съня си ковачите продължаваха да се борят с огненото желязо и да извиват тежките чукове.

И като попоглеждаше смътните тела на смътната светлина на звездите и като се вслушваше във вечерните звукове, Заяко почна да докарва свирката близко до тях, да им подражава, но в ушите му още кънтяха наковалните от деня и духалата продължаваха да дишат, та от

време на време се опитваше и да прокълнти изпечената глина; и ситният картч на клюводръвеца минаваше в съзнанието му, тогава пръстите изтичаха чевръсто по ситните дупки на окарината и едно из друго тъй много се смеси мелодията, че напомняше едновременно пиле, наковалня, конско пръхтене, клюводръвец, подсвиркване с нос (както подсвиркваше свраката в избата), дишащо духало. Да се чуди човек с какво въодушевление свиреше Заяко. Да речеш, че имаше публика, та за публиката тъй да се въодушевява — нямаше. Единствена публика му бяха спящите ковачи, спящото ято на клюводръвците и свраката, обесена на стряхата на коша за кукуруз у Суса Тинина. Само чухалчето го слушаше, но без всякаква живост, обаждаше се от време на време, и то не за да изкаже възхищението си, а колкото да обади, че е тук наблизо и че всичко чува.

Прибра свирката в джоба си, тръгна безшумно през двора. Над него звездите също тъй безшумно стъпваха по небето. Преди да влезе в къщата, се сети за брата на своята жена и си каза наум: „А бе той може и да вземе по две песо на ден, ама то само за две песо не може да се живее. Мигар е живот това да гледам винаги да изкарам по две песо надница!“

По-късно, като отместваше жена си към стената, реши в себе си, че човек може и да се пазари с живота за две песо, ама тая жена живот кога дойде за плащане, вземе, та ти отбие от надницата, палне си моторетката и запраши из пътя, па ти върви после да мъкнеш релсата, отнесена от тоя пусти Огос! Затова най-добре е да не се пазариш, щото животът е по-гяволски от човека, ами работи, каквото ти е кеф ... В просъница се видя как стои голям колкото къщите зад две големи духала, повдига ги и ги спуска и те така шумно и силно духат, че отнасят керемидите от покривите на къщите. По едно време пред духалата застана Суса Тинина с обесената сврака, духалата я понесоха и нея заедно с покривите, клюводръвците се смесиха с керемидите, подире им се запремятаха гущерите, та не можеше да се разбере това, дете се извива на вихрушка, керемидата ли е, клюводръвец ли е или е само перушината от свраката, обесена на коша за кукуруз ... Той се умори да духа, духалата млъкнаха, светът отпреде му побеля, по бялото притичаха гущери — като мигновение — и изчезнаха. Заяко потъна в дълбокото на съня, спокоен, отпуснат; само понякога премяташе ръка отривисто, сякаш изковаваше нажежено желязо.

Когато той влизаше в мрака на нощния сън, неговата жена Велика вече излизаше оттам, пред очите ѝ постепенно почна да се развиделява. Беше се проспала. „Дали са пели първи петли, или не са?“ — помисли жената, но не можа да си отговори, погледна навън звездите, погледна тавана и започна мислено да пътува.

Често казваше: „Дремна не дремна и като се събудя, акълът ми почне да пътува. Нали много рода имам пръсната по света, докато акълът ми иде при тоя роднина, докато иде при оня роднина и се върне, гледам, че вече се съмва.“

Та и сега жената се беше проспала, лежеше будна в леглото, гледаше тавана над себе си, а акълът ѝ вече пътуваше с експреса „Магура“ към Мездра. Там попита на гарата и се прехвърли на друг влак, та да стигне до Плевен. На Плевен я посрещна сестра ѝ, избелваше вълнена прежда. Велика я подучи как по-добре да избели преждата, тури в един чебур жарава, върху жаравата посипа сяра и взе да върти преждата над пушека. Преждата стана снежна и мека. Като свърши тая работа, акълът на жената се запъти към Берковица, донякъде пътува, после не знаеше на влак или на автобус да се прехвърли, затова известно разстояние мина по въздуха, отдолу бе тъмно, не се виждаше гори ли са това, реки ли са или ниви, приземи се едва в циганската махала Раковина. Градът Берковица блещукаше отпреде ѝ, но тя не тръгна право към него, ами сви в циганската махала, там имаше едноок турчин, приказваше с орисниците на умрелите. Турчинът бе вързал на покрива на къщата си една кутия от вафли, бе проврял през нея книжен канап, седеше на прага на къщата и от време на време подръпваше канапа, за да съобщи еди-какъв си въпрос на орисниците и после се ослушваше, за да чуе отговора.

Велика говори с орисниците на измрелите роднини, орисниците казаха, че са добре на оня свят и че нямат нужда от нищо. Тогава попита за Перуниката и мина сума време, докато на края орисниците обадиха, че още не е пристигнал там, или както турчинът се изрази: „Едната му орисница каза, че го чакат отдавна, но той още не се е явил.“ „Така си и мислех, нали е тенец“ — рече си наум жената и продължи към мъждукащите къщи на Берковица, мина през стихналия град; и се спря в махалата Беговица. Имаше леля в тази махала, стара жена, участвуваше в някакво братство-и се бяха разбрали да ѝ се обади, та лелята да ѝ обясни, каквото трябва, за братството и да я

приобщи. Лелята обаче бе отишла от два дни за кестени в Балкана. Брулеха кестени и преспиваха в гората, та щяла да се върне в края на седмицата.

Като се повъртя пред заключената къща, акълът ѝ се обърна назад, мина край реката, дето жени с големи бухалки перяха бяло платно. Реката отнасяше бяла сапунена пяна, акълът тръгна подир пяната, стигна реката Искър, възви срещу течението и след като се провря през мрака на сума тунели и взе всички завой на дефилето, стигна в София. Гарата гъмжеше от народ, но тя не виждаше народа, ами само сина си. Синът стърчеше високо над целия народ, пушеше и като я видя, рече ѝ: „Добре дошла, мале!“ Това ѝ беше достатъчно, видя го, върна се бързо назад, щото човешкият ум има тази способност тутакси да открива грозящата го опасност и тутакси да се озовава на мястото на грозящата го опасност.

Акълът пристигна навреме в селцето, за да види как мъжът бе застанал до оградата и гледаше в градината на Суса Тинина. Суса Тинина, разгорещена и гърдеста, окопаваше с мотика картофи. Велика застана до мъжа си, плоска и суха, попита какво има толкова интересно в градината на Суса Тинина. „Гледам — рече мъжът ѝ, — че техните картофи са по-лоши от нашите и са потънали в треволяк и лобода, а нашите картофи я кви са буйни и ни една тревка няма между тях.“ „Ами че като са ѝ тревясали картофите, нека бърхти с мотиката“ — рече жената, а мъжът ѝ закима с глава: „Ами нали и аз това гледам, как бърхти с мотиката.“ „аа, гледаш — рече жената, — а кога аз бърхтя с мотиката, не поглеждаш в наща градина.“ „Поглеждам бе, как да не поглеждам“ — рече Заяко и се отмести. Мина покрай оградата, стигна чак до другия край и почна да гледа своята градина. Освен картофи и разкопана земя там нямаше нищо друго за гледане, но той, завалията, стоеше и гледаше.

„Ще го оставя за минутка“ — рече Велика и акълът ѝ тръгна към брата в Детройт. В селцето той беше бърчварин и тя също го видя като бърчварин, стои в Детройт и набива обръчите на една бърчва. В нов гаширизон и нови обуца той обикаляше бърчвата, а малко по-настрана стоеше жена в палто, дълго до петите — същото, каквото пратиха на Велика, — и го гледаше как набива обръчите. Още по-нататък стоеше чокой. Когато обръчите на бърчвата бяха набити, чокоят се обърна, та даде две песо на бърчваря, а бърчварят подаде двете песо на жена си. „У

Америка отиде — помисли си Велика, — и пак си е останал спестителен.“ Жената, след като прибра парите, гребна с шепа от един шиник и почна да хвърля кукуруз по двора. Надойдоха кокошки, взеха да кълват, а бъчварят седна на обърнато буре, запуши и загледа с умиление ту жена си, ту кокошките, ту пак жена си.

Обърна се назад и видя в далечината съвсем смален Заяко как стои гузно до плета, пие сода бикарбонат и гледа гузно в окопаната картофена градина. Суса Тинина бъхтеше с мотиката своите тревясали картофи, Заяко я чуваше как бъхти, ама му беше гузно, та не смееше да се обърне и да погледне.

„Ще се обърне той! А нека смее да се обърне той! ...“ — рече си Велика и забърза към него.

Докато стигне до него, докато му каже да наклъцка малко дърва на дръвника, взе да се съмва. „Бре! — скочи жената. — Пустни акъл, докато иде и докато се върне, глей съмна се!“

В съседите запяха наковалните, женски глас мамеше кокошки: „Цррр! Цррр!“ Велика излезе навън, видя, че Суса Тинина хвърляше кукуруз на кокошките си. Тя също взе един сахан с кукуруз, пушна кокошките и почна да хвърля отгоре им кукуруз и макар че те се нахвърлиха настървено и почнаха да кълват, ги помами: „Цррр! Цррр! Къти-къти-къти! Цррр!“ В Тиковия двор гъската бе застанала пред стъпалата на къщата, подвикваше: „Тромб! Тромб!“. Излезе Камена, рече: „Добро утро, Великоо! Добро утро, СусееЕ“ (Ония й отвърнаха.) „Гъси, гъси“ — почна да мами тя гъската, хвърли й кори от хляб, гъската ги трошеше надве-натри с човката си и не преставаше да подвиква: „Тромб! Тромб!“

Клюводръвците се вдигнаха от черницата, преминаха на облак над ковачите, направиха два-три завоя, внезапни и остри, повдигнаха се нагоре и се понесоха плавно към полето — нагоре и надолу, нагоре и надолу, сякаш се хлъзгаха по невидими вълни. Тогава на вратата се появи Заяко, видя отдалечаващите се към полето клюводръвци, видя жена си да хвърля кукуруз на кокошките, мярнаха му се сколуфите на Суса Тинина, но погледът му този път не се задържа в чуждия двор, защото наковалните кънтяха и пееха и го мамеха към себе си. Той мина през прелеза. Мислеше той ден да вземе един чук и да удря с него, та да разбере как точно се омесва желязото за наковалня.

Не стигна до ковачите, наскред пътя го спря Тико. „Така и така, каза му, знаеш ли, че нощес она идва.“ „Кой?“ — попита Заяко. „Тенецът — рече Тико. — Идва и ме натиска по краката и на гърдите ме натиска, ама ни смея да извикам, ни смея да изохкам, а па недай боже да кажа. А кажа, циганите ще си вдигнат наковалните и чуковете и ще се изметат посреде нощ. Циганинът, кога тебе, е куражлия, ама кога не тебе е страхлив като циганин.“ „Е, как ще те натиска!“ — не разбираше Заяко. „Натиска бе — обясняваше му ковачът с жестове — ей така те натиска, та ти спира въздуха. Казвам на Камена, Камена побая тихо, да не събуди децата, ама оно натиска отгоре и едва съм изкарал нощта. Вир-вода станах.“ „Да не би да си пил сънена вода?“ — попита Заяко. „Вода пих — рече ковачът, — нали цел ден изгорехме покрай огнищата, цяла нощ пих вода.“ „От водата е — каза му Заяко. — Да знаеш, друг път кога ставаш нощем да пиеш, ще разклатиш стомната, щото водата също спи. Да сипеш заспала вода в стомаха си, все едно че сипваш олово; тя и там спи. А ти, кога ставаш нощем, разклати стомната, събуди водата и после колкото щеш пий.“ „Не съм го знаел това“ — рече ковачът и двамата тръгнаха към огнищата, над които се вдигаха и спускаха равномерно кожените хълбоци на духалата.

Не помня дали на третия или на четвъртия ден ковачите оставиха само три огнища, събрани едно до друго. Край тях наредиха всичките наковални и духала. Седемте метални къса трябваше да бъдат събрани в три, да се стопят в тях всичките чужди примеси, да се споят здраво, а после трите къса да легнат в едно-единствено огнище и най-яките ковачи да се заловят с тях. Заяко бе силно възбуден като гледаше как работата постепенно се събира в куп.

На следващия ден остана само едно огнище, голямо колкото селска софра, ковачите изсипваха по цяло кошле въглища в него и сухият майстор по заварките хвърляше по една капа счукан барешник. Стълбовете от искри се извиваха чак до средата на черницата, тъй че никакъв клюводръвец не посмя през тия няколко дни да застане денем на дървото. Духалата свистяха и дишаха непрекъснато, мокри метли ръсеха вода върху жаравината, от водата огънят се разпалваше още повече, желязото омекваше като масло. Няколко чифта клещи го измъкнаха върху едва голяма наковалня, старият подвикваше: „Ъ! Ъ!“

— младите ковачи издигаха и стоварваха чуковете, майсторите броеха и преобръщаха желязото под команда.

Цялата стара железария заедно с парчето железопътна релса мина през огньовете в тези няколко дни, пречисти се, събра се вкуп и набъбна като бича глава. Ту почервеняваше тази бича глава, ту побеляваше, ту ставаше осаждено синя, когато застиваше върху наковалнята. Заяко подрипваше било от едната страна, било от другата, пазеше се от големите огнени люспи, излитащи изпод чуковете. Черна ръжда като есенна шума се ронеше и ковачите, дето работеха наоколо, потъваха до глезени в нея.

Постепенно бичата глава взе да се оформя, изтеглиха се настрани два тъпи рога — рогата на наковалнята — муцуната се стесни надолу, клещите обърнаха главата да застане върху рогата си и чуковете взеха да сплескват муцуната. Върху сплеснатото тази бича глава трябваше да стои и да удържа главоломните удари на големите чукове. Страх да го събере човек, като гледаше тоя народ, струпан около желязото, обгърнат в искри и летящи огнени люспи, изпънал мускули и жили, заизвивал големите чукове. Чрез простата химия на огъня и пясъчника, донесен от реката, чрез простата механика на ударите този ковашки народ разрушаваше атомните ядра на стари разнородни стомани и желяза, метеше ръждивия пърхут от тях и изковаваше едно единно ядро, изковаваше наковалня, в която ще бъдат премахнати всички железни граници и всичките породи ще застинат в единна прегръдка. От цяла каруца метални парчетий се оформи постепенно наковалнята, все още мека и глуха за ударите. Още много огън бе необходим и много път, докато се доловят в нея метални нотки, известна звънливост и радостен, пъргав и жив отглас на всяко повикване.

Що ли и нас някой така не ни пуци през огън, па да ни забие с чукове, па да ни обърне един към друг, па да изтрие всяка граница помежду ни, ами стоим ребром един спрямо другото и всеки се е оградил с по десет коли тръне, а държавите са се оградил с по хиляда коли тръне и една спрямо друга стоят ребром! Коя от стомана, коя от кацарски чембер, коя от тенеке, коя пък ептен ръждясала, ама на, стои ребром, щото, ако не стои, няма да я признаят за държава!

„Кой стои ребром, кой стои гърбом, а Америка и ребром и гърбом, а на всичко отгоре и с главата надолу виси.“ Рече това Заяко на опекуните, когато дойдоха привечер да видят наковалнята. А Истрати,

най-старият, каза тогава: „Ние не стоиме ребром, с лице към всяка държава стоиме и която застане с лице към назе, и ние сме с лице към нея...“

Но за тая работа те говориха привечер, насядали около сварената гъска под черницата, а сега гъската още не беше сварена, не, ами не беше и заклана още, един от синовете на Тико отиваше да я заколи, птицата се провикна за последен път: „Тромб!“ и макар че главата ѝ беше отсечена, продължаваше да си маха крилата, за да отлети в отвъдното.

Децата я оскубаха, напътствувани от Камена, по-късно краката ѝ щръкнаха в котела над огъня и в мириса на въглища и на желязо се намеси в двора миризмата на гъше месо.

Това между другото бе забелязано от Заяко и от всички ковачи. Без дори и да бяха видели гъската, те знаеха, че щом наковалнята почне да се оформя, тя вече ще бъде турена на огъня. Само старият майстор на заварките не се интересуваше от гъската, цялото му внимание бе съсредоточено в наковалнята.

Най-после тя застана готова пред очите на ковачите, цялата зачервена и пламтяща. Мъжете се подпряха на чуковете, а Тико и старият майстор я повдигнаха с клещи и я поднесоха над голямото корито с вода. Почваше най-трудното, да се закали разкаленият метал, да стане пъргав на ударите, кънтящ и нечуплив. Не една наковалня се е разпуквала на две едва допирайки водата; не една наковалня е излизала без рога от коритото с вода. Рогата с трясък се откъсват, врят и подскачат в коритото, водата също ври и подскача, а наоколо потта на ковачите изстива бързо върху телата като посред зима.

Духалата замлъкнаха, огънят се стаи, хората се бяха струпали и всички очи бяха вперени в пламтящата наковалня. Двата чифта ръце работеха с клещите като два чифта волове, прекарали целия си живот в един и същи ярем. „Пфи!“ — изписка водата преди още металът да я е докоснал и проблесна като острие на сабя. Ръцете на ковачите не трепнаха, ами продължиха да спускат бавно наковалнята в коритото, водата възвря и обгърна гневно нажежения рог; там, дето наковалнята се опираше в мократа стена на коритото, дървото запуши, пламна, чу се пищене и пукане. Но ръцете не спираха, ами продължаваха да отпускат напред, сега вече всичко кипеше и пукаше, наковалнята почти не се виждаше, гъста пара се виеше и усукваше бели кълба. Тя скри в

себе си нажежения метал, клещите, ръцете на майсторите. Майсторите не трепнаха. Макар и да не виждаха, те с ръцете си усещаха вибрирането при закалката. „Ъ“ — извика изведнъж старият и двамата изтеглиха леко назад наковалнята. Парата се разсея, макар и водата в коритото да продължаваше да дими, „Вода!“ — рече старият и две ведра се плиснаха в коритото. Единият рог на наковалнята бе станал черен, после идваше една доста широка сива ивица, подир сивата ивица се къдреше остро изрязана синя ивица, като белег от посичано. По-нататък цветът бе морав, после ставаше бакърен и едва на края другият рог все още продължаваше да пламти и да раздрусва въздуха около себе си, като ореол на светия. „Добре.“ — рече старият и двамата отново запускаха метала към водата. Синята ивица, дето напомняше белег от посичане, побягна назад, огъваше се и се къдреше като жив кичур от женска коса, духан от вятъра. Ни веднъж не се скъса, само се огъваше и бягаше назад, премина във втората половина, стесни се, тръгна към другия рог.

— Бяга, бяга! — рече Тико.

Старият мълчеше.

Синият белег пробяга до края, изчезна, водата кипеше, парата се виеше нагоре, наковалнята отново се скри. Двамата майстори въздъхнаха, погледнаха се за първи път, погледнаха и околните. Отпуснаха клещите, оставиха ги заедно с наковалнята в коритото и стояха неподвижно може би докато човек преброи до пет или шест. После вдигнаха наковалнята, оставиха я на един дървен труп до огнището. Тя беше посиняла и суха. Старият взе малко чукче, удари с него от едната страна, удари от другата, после по средата, после по ръбовете и все се слушваше какъв звук издава. „Таин!“ — отговаряше наковалнята на почукването. „Ще нагреем още!“ — каза старият.

Няколко пъти те я нагриваха слабо, каляваха я в коритото, пак я нагриваха, пак я потапяха — кога по-бавно, кога по-бързо — и след всяко изваждане старият опитваше с чукчето. И тя все казваше: „Таин“. На края това „таин“ почна да се изчиства и след последното потапяне, щом ковачът я докосна с чукчето, наковалнята се обади чевръсто и звучно: „Тин!“ Удари два пъти последователно: наковалнята му отговори два пъти последователно: „Тин-тин!“

„Да ти е честита и да ти храни децата!“ — каза старият човек...

„Хайде да е честито, хайде хаирлия да е, хайде, и не знам кво си!“ — почнаха един през друг да честитят на Тико. Той благодареше и разправяше какъв страх е брал, като гледал синята ивица, дето бяга, няма ли да се скъса. Щото тази синя ивица показва къде е болна наковалнята, къде има шупли, къде не е добре заварена. Но ивицата преминала от началото до края, без да се скъса, и с още няколко по-меки закалявания наковалнята прочистила и звука си. Ковачът по звука познава различните жезеза и кое жезезо от каква болест страда. Звукът на една наковалня трябва да е звънлив.

Той замагна с голям чука с все сила и я удари право в средата. „Тин!“ — откликна весело наковалнята. „Хайде, момчета!“ — рече ковачът.

И ковачите един през друг надигаха тежките чукове и започнаха да удрят наковалнята, сякаш се заканваха да я направят на сол, но наковалнята отхвърляше назад чуковете им с весело ектене. Синя, осаждена, неугледна между другите лъскави наковални, тя кълтеше при всеки удар, застанала спокойно за следващия. Повърхността ѝ от ударите доби блясък, не тъй замайващ като на останалите, но все пак лъщеше по малко. Момчетата се умориха да бият, оставиха чуковете, Заяко взе един чука и пристъпи и той да удари. „Удари, удари! — окуражи го Тико. — Може па ти като я удариш, да се пръсне.“

Заяко се извъртя и с все сили стовари чука отгоре. Наковалнята веднага изби чука от ръцете му и прокълтня тъй силно, сякаш в самите му уши беше извикала. Заяко застана изненадан, гледаше отхвъркналия отвъд духалата чука, а ушите му продължаваха да кълтят, сякаш десетки чукове биеха. Лека-полека към тях се приобщаваха ударите на нови чукове, станаха стотици, но ги чуваше по-слабо, като че някъде далече биеха някаква наковалня. После към тях се приобщиха нови, станаха хиляди, ама много далече бяха тия чукове и много далечен беше екотът на наковалнята.

То беше от ехото, в първия миг ушите му бяха заглъхнали и докато ехото се отдалечаваше и се разсейваше в кръг, преминавайки над цялото селце, над полето, реката и горите наоколо, му се струваше, че това е ектенето на хиляди жезеза, произнесено от едно гърло; подобно е и ектенето на окарината, когато всичките ѝ клапи са отпушени и само палецът трепери, на клапата откъм корема ѝ, там, дето излиза въздухът от духалката.

Трябва да ви кажа, че колкото бърз и отсечен да е звукът на една наковалня, в него могат да се доловят гласовете на много стомани и желяза. Войска когато върви и пее едногласна песен, напомня донякъде това. Хилядна войска, гърлата все мъжки, песента е едногласна, но в този едногласен хор се усеща, че пеят хиляди, макар и с едни и същи думи, с един и същи ритъм. Новата наковалня бе събрала в себе си гласовете на руска стомана и изтърканото желязо на стари подкови, подритвани по пътищата, на сечива, белязани с емблемата на две щръклета — старовремска марка на добра стомана, — какви ли не отломки от солинген и ковашко желязо за подкърпване на мотики, синджири от плугове марка „Глиган“, германско желязо от войните, българска стомана, лята и кована в български фабрики. Огънят и чуковете бяха споили всичко в единна войска, песента бе станала едногласна. Но наковалнята освен гласовете на стомана и желяза бе попила в себе си и всички удари на чуковете. До края на живота си при всеки удар и при всеки вик тя щеше да съживява тези удари, щото те бяха съхранени в стоманената ѝ памет за вечни времена...

Тъкмо това бе чул с ушите си Заяко, чиито уши няколко дни бяха вървели само между наковални, духала и разжарени огнища. При всеки труд има магия. Подир години ковачите ще се разпилеят, всеки ще легне в своята могилка, но ще остане жива ръка, за да вдигне чука и да докосне наковалнята, и наковалнята ще извика събудена от удара. Бъдещият човек, който докосва наковалнята и чуе нейния екот, всъщност ще чуе само звънливото: „Тинн!“ — а ще получи съкратена информация за цялата история по сътворяването на една наковалня. Ухото ще разчете тази информация, ще я предаде на мисълта, а мисълта от своя страна ще я разчлени още повече и човекът, подпомогнат от своето въображение, ще нарисува последователно и отново цялата картина. Съмнявам се само в едно, дали бъдещият човек, разчитайки заключената информация в екота на една наковалня, ще се досети да включи в съживяваната от него картина и гъската, която виждам вече как е запечена под връшника, зачервява се и разнася ароматна пара около черницата.

Прочее да оставим новата наковалня и да се обърнем към гъската.

Седмица по-късно Заяко се яви при шивача, както се бе явил преди време с новия си гащиризон, за да може да види още един Заяк с нов гащиризон насреща си. Този път обаче нито бе облякъл нещо ново, нито носеше нещо за шиене. Шивачът си бодеше очите, наведен над някакъв плат, отвърна на поздрава му, без да вдига очи, и чак кога свърши конеца, го клъцна със зъби и се изправи.

„А, ти ли си?-рече шивачът. — Да знаеш, че има да ми връщаш една ютия въглища.“ „Знам — каза му Заяко — и като се сдобия с въглища, две ютии ще ти върна, но сега нямам. Квото имах, подпомогнах да направят наковалнята, а последното кошле отиде за едно огниво.“

„Цяло кошле въглища за едно огниво! — учуди се шивачът. — Че с кошле въглища може цял плуг да направиш заедно с колелетата.“ „Може, разбира се — не се възпротиви Заяко. — Аз имах преди огниво, с една капа въглища го направихме, ама толкова и огниво беше. Требе да се съсипеш от бой, докато извадиш една искра от него, па и не се знае дали искрата ще попадне точно на праханта, или ще мине покрай тебе и ще си замине, А това глей какво огниво е!“

Той извади едно тънко огниво, рогата му бяха завити като овнешки рога, после сплескани и допрени един до друг, за да е удобно за хващане. Порови в джоба, измъкна оттам кремък с цвета на восък, голям колкото дланта му. Замахна с огнивото, „чаат!“

— рече стоманата върху камъка и цяла капа искри се изсипаха върху тезгяха на шивача. „Стой! — рипна се шивачът. — Ще ми подпалиш дюкяна!“

Върху тезгяха имаше платове, канаваца, вата и всякакви изрезки, шивачът почна да ги сбира бързо, а Заяко намести кремъка, замахна с огнивото и изсипа още една капа искри. „Недей си игра, ще изпогориш платовете на клиентите, кво ще правя после с тия клиенти!“ — викаше му шивачът, докато смиташе тезгяха. „Клиенти!“ — рече пренебрежително Заяко-и спусна огнивото в джоба си.

Излезе навън, рече още веднъж: „Клиенти!“ — и тръгна по улицата. За негов късмет се зададоха двама човеци, та можеше да им покаже какво огниво му е направил Тико ковачът от една проста пила; Двамата човеци одобриха огнивото, обаче не пушеха. „Ще намеря пушач“ — помисли си Заяко и отиде при опекуна Истрати, защото опекунът Истрати пушеше като комин. Излезе жената на опекуна.

Истрати бил отишъл да набива бобовици, щял да се върне на обяд. „Като го няма него, ще ида при Паунецо“ — реши Заяко и подир четвърт час вече разговаряше с гайдаря. Паунецо пробваше нова гайда, беше намерил кожа от ялова овца. Заяко му показа огнивето и като удари с него по кремъка, засипа цялата кожа на яловата овца с искри.

„Кви са тия американски работи!“ — рече Паунецо и прикри кожата зад гърба си. „Ми, американски! — рече Заяко. — Не видиш ли, че е огниво.“ „Бре!“

— учуди се Паунецо и почна да разглежда огнивето.

Удари с него върху кремъка, целият му панталон се обля в искри, та човекът подрипна и почна да отупва панталона си. „То не дава да го докоснеш! Да гледаш да го криеш някъде и да внимаваш с него, че пожар може да стане! С това ако влезеш в плевнята и чатнеш, да знаеш, че плевнята ти ще изгори като барут!“ „Знам аз“ — каза Заяко, прибра си огнивето и се запъти към Васо Сърбино, да го покаже и там.

Васо бе събрал около себе си другоселци и им разправяше как е пекъл на шиш триста вола, ако не и више, за сватбата на сръбския крал Милан. Другоселците много го похвалиха, не толкова, че вярваха в тези триста вола, а щото се надяваха, че като го похвалят, той от своя страна ще склони да купи папурена рогозка. Тия другоселци бяха докарали папурени рогозки да ги продават в селцето, но търговията им не вървеше.

Заяко се възползува от туй, че се е събрал повечко народ, и още отдалече почна да пръска искри с огнивето. „Бре, бре! — рече Васо, щом го забеляза. — Ква па ще е тая дяволия, да не е американска работа!“ (След гащиризоната и карираното палто на Велика хората в селцето, щом видеха нещо у Заяко или у жена му, все питаха дали не е американска работа. Макар и най-прост предмет да видеха, питаха за всеки случай.) „Огниво — рече Заяко и го даде на Васо Сърбино да го разгледа, — направи ми го Тико ковачът.“ Оня опита, опърли си крачолите, показва го и на другоселците и докато те го опитваха, седна да разказва на Заяко, че това огниво е опасна работа, не дава да го пипнеш. А го пипнеш, а хвърля искри.

„Така е — каза Заяко. — Само да го допреш и пламва.“

„Значи, е серт — каза Васо Сърбино. — Те така е и с човек, има некой с пръст само да го пипнеш, хвърля веднага искри и почва да дими. Аз по сръбско кога бех, на такваз жена попаднах, щом я

докоснеш, хвърля искри и вдига пушилка. Да знаеш, че тая работа е от гъдел, ковачът ти е направил огниво с гъдел, стоманата винаги е нащрек. Има огнива, колкото и да го чешеш по корема, я хвърли една искра, я не...“ „А, знам — рече Заяко, — нали преди с такова огниво си хващах огън. По един саат млатя, докато извадя искра, и то не си сигурен дали искрата ще иде у праханта или ще иде у пазвата ти. После пак млатиш един час.“ „Е, видиш ли — каза му Васо, — значи съм бил прав. Същата тази жена, дето ти разправям, беше като огнивото, само че не беше сръбкиня, ами черногорка.“

„Късметлии сте били вие!“ — въздъхнаха другоселците и взеха да свиват на тръби своите рогозки. Васо рече: „Веднъж ли е било то! Да знаете от мене, че черногореца е барутлия човек, а по Босна и Херцеговина народът е бамбашка. И там се намира де, но не баш като по Черногорско, щом пипнеш с пръст, да хвърли искри.“

„То и аз съм малко барутлия човек — рече Васо по-късно на Заяко, — та изглежда, че и затуй попадам все на барутлии.“ (Той гледаше как другоселците отнасяха свитите на тръби папурени рогозки и подвикваха без каквато и да било охота: „А рогозки! А рогозки! Айде на евтинията!“ „Кога пекохме тия триста вола за сватбата на крал Милан, войската да вземе да пропуци, че на един шиш имало чвор, набучва вола на него и го върти заедно с другите волове. Аз нали обикалям, полкът строен, стои мирно, значи, и козирува, и гледа как само запипрям отгоре воловете и как давам разпореждане кой да завъртят, кой да свалят по-ниско над жаравата, кой да поиздърпат настрана, щото волът има дебело месо и ако го припърлиш отгоре, вътре остава сурово. Добре, ама по това време шишът, дето е с чвора, като рече «прас!» и целият вол плъосна в огъня. Па да е нещо малко, да го хванеш с ръка и да го измъкнеш, а то — вол! Как ще го измъкнеш от огъня с ръка. Развъртам се аз тогава, строй се — викам на полка, полкът се строи и единодушно измъкна вола. Оня вол пици, значи, та се вдига пушилка, целият облепен с живи въглища. — Със зъби ще го изчистите от въглищата — изревах аз на полка и полкът, като се запретна, изчисти живите въглища със зъби, та да запомни кога е дялал шиш с чвор по средата. Хубаво огниво ти е направил ковачът! Петре бе, Петре — извика Васо Сърбино, — видя ли какво огниво е направил ковачът?“

По улицата вървяха Суса Тинина и мъжът ѝ. Суса Тинина напред, мъжът ѝ една крачка зад нея носеше ракитово кошле, пълно с люцерна. Жената носеше мотика на рамо.

„Като пуши, ще си направи — каза Суса Тинина вместо мъжа си. — Моят не пуши.“

„Пуши не пуши, щом е мъж, требе да си има огниво. Мъж без огниво може ли?“

„Е!“ — рече Петър Сусов и премести котлето с люцерна от едното на другото рамо.

Петър Сусов ни пиеше, ни пушеше, ни пък псуваше на майка. Заяко веднъж само го чу да пропсува, макар че толкова години бяха съседни. Веднъж Петровата коза се беше забила в една къпина, човекът хвърляше към нея буци пръст и викаше: „Циц! Циц де! Айде излизай от тая къпина де, циц!“ Козата обаче само предеше с уши, тръскаше си главата и не мърдаше. „Бре, Петре бе — не се стърпя Суса Тинина, която плевеше паламида край гората, — ами че напсувай я, господ да я убие, да видиш как ще излети като костилка от къпината!“ И тогава Петър Сусов, като изрева с цяло гърло, напсува козата, козата се совна през къпината и из целия път до пладницето все подвикваше обидено „Йе... йе!“

„Суса Тинина е жена с гъдел — рече Васо Сърбино, — ама Петър Сусов за нищо нефела! Глей само как се въртят панталоните му на задника. На шиш ли го пече жена му, като мокър чорап ли го изстискава, не знам. За такваз жена се иска по-барутлия човек. Оная, черногорката, беше такваз, а мъжът ѝ по-смотан и от Петър Сусов, тя го върти както си знае.“ „Мигар може да има по-смотан човек от Петър Сусов?“ — попита Заяко. „Може, може — поклати глава Васо Сърбино. — Петър Сусов не е толкова смотан, както го мислиме ние. Я виж с ква жена спи. Ние уж не сме смотани, ама като погледнеш с какво спиме, а? ...“ „Спиме, ама поглеждаме и по другите дворове — усмихна се Заяко, — а Петър Сусов все в земята гледа, завалията.“

И си прибра огниво Заяко и тръгна да попоглежда по чуждите дворове. Тук се поспре да покаже огниво, там се поспре да каже: „Помага Бог!“ — или да попита: „Переш ли, переш ли?“ На два пъти се засякоха с другоселците, ония бяха успели да продадат една папурена рогозка на загуба, дано се отприщи най-последно и потръгне, обаче не им беше потръгнало. „То кога не ще, не ще“ — каза им Заяко

и за да ги успокои, им разказа как братът на неговата жена отишъл навремето чак в Аржентина, още преди войната, да вади по две песо на ден, а му плащали само по песо и половина.

„Мъри Аржентина — рече един от рогозарите, — оня разокавия е виновен за всичко.“ „Кой?“ — попита Заяко. „Знам ли го — каза рогозарят. — Кога влизахме в селото срещнахме един разокав, едното му око гледа на едната страна, другото гледа на другата страна. Тоя човек е, изглежда, щетник, затова не провървя. Лани пак така срещнахме щета и не ни вървя.“ „Не е нашенец тоя — каза Заяко. — другоселец е бил.“

Заяко не вярваше в такива бабини деветини, но се отказа да убеждава рогозарите, защото виждаше, че са суеверни хора. Малко покъсно той разговаряше с опекунина Зарко Маринков и му показваше огнивото. Зарко Маринков го одобри, но смяташе, че запалката е далеч по-хубаво нещо от огнивото, огнивото е старовремска работа. Той имаше австрийска ветроупорна запалка, подарена от зет му. Лани зет му се залови да купи автомобил „Запорожец“, не му достигаха хиляда и триста лева. Зарко Маринков се бръкна, та му даде хиляда и триста лева, а оня се бръкна в джоба, извади и му даде ветроупорната запалка. Това даде основание на Зарко Маринков да се хвали както със запалката, така и със зет си. „Само че бензин, пустото, не може да се намира винаги, тебе все да моля камионджиите да ми точат по малко.“

„Па аз никога няма да седна да се моля — рече му Заяко, — Не иде за една цигара тютюн да спираш цял камион, та да ти точне малко бензин. Моята работа е старовремска, ама е независима. От никого не зависиш и си хващаш огън, когато си щещ. Ако ти се свърши праханта, изваждаш малко вата от капата си, подпалваш я и те ти огън.“

„Чак пък вата!“ — не повярва опекунинът Зарко Маринков.

„И вата, и шаяк, всичко — рече Заяко. — Питай шивача как се подплаши да не изгоря материалите на клиентите му. Клиенти! — плю Заяко и си прибра огнивото. — Ще набера аз една торба букова прахан, сто години ще има да си паля цигарите с нея, па ти спирай камионджиите!“

Той си тръгна към къщи, като си правеше сметка из пътя кой ден да иде за букова прахан, но не можа да определи, защото не беше

сигурен дали тъкмо тогава няма да се случи нещо, което да привлече вниманието му и да го отклони от пътя.

Времето засушаваше и ако бяха старите времена, сигурно мъжете щяха да се съберат да гонят змей нощем. Защото е известно, че змейовете пият водата на облаците, затова няма дъжд; обаче старите времена отминаха, никой вече не ходи да гони змей, макар че гоненето бе много хубава работа и ако на човек му излезе късмет, може да понабара едно-друго в най-пълно мълчание. Веднъж при гонитбата на змей опекунът Зарко Маринков налетя на воденичарката и оттогава все молеше господ дано засуши повече.

Но всичко това беше в старите времена. Сега пак има суша, но змейове няма.

Като го видя да идва по пътя и да чатка с огнивото, потънал до пояс в искри, жената на Заяко погледна в двора на Суса Тинина и веднага зърна черните ѝ сколуфи, надвесени над оградата: онази също гледаше как Заяко върви по улицата, хвърля искри и светкавици — ще помислиш, че е свети Илия, размятал светкавици по улицата. После се обърна, та погледна и в двора на Тико ковача. Ковачът нещо работеше под навеса, а циганките стоеха под черницата и гледаха с лъскави очи как Заяко върви по улицата в ореол от искри. „Боже, ще ми уручасат мъжа!“ — помисли Велика и заговори на Заяко, който влизаше вече в двора: „Некои жени като че не са виждали мъж и като че си нямат мъже, само по чуждите мъже гледат и очите им все по улиците, дано се зададе чужд мъж, да го погледнат!“

Ония веднага разбраха за кого се отнася забележката, циганките почнаха да викат на клюводръвците:

„Иш! Иш!“ — и обърнаха лъскавите си очи към черницата, а сколуфите на Суса Тинина пропаднаха мигновено зад оградата.

Изад оградата се понесе смехът ѝ. То не беше смях нейното, ами като че стреляше с гаубица — и гърмеж, и свистене, и ехо: „Ха-хо-и-и!“

Както очакваше Заяко, така се и случи — следващите няколко дни не можа да иде за букова прахан. От стопанското обединение „Родопа“ дойдоха с един автовлак, та трябваше да ловят живи зайци с мрежи. Подир автовлака в селцето минаха неколцина от „Билкокооп“, създадоха пункт за събиране на билки и диворастващи плодове. Заяко взе дейно участие в откриването на пункта — един навес, изоставен от

стопанството, където на времето, при кооперирането, бяха събирали стари рала и трънени грапи. Откриването на пункта поизпразни селцето от народ. Жени и деца плъпнаха из горите да събират билки и диворастящи плодове. В двора на Тико ковача останаха само клюводръвците и ковачът — цялото циганско население се заби в горите да бере подбел, дива мента и маточина. Заяко видя една сутрин, че заедно с жените върви и Петър Сусов, да бере и той подбел и маточина, а Суса Тинина бе изправила пак сенарската ритла на коша за кукуруз и се качваше по нея нагоре към свраката.

Заяковата жена Велика взе също една торба и тръгна и тя да набере малко маточина. Заяко я отгледа как изчезна в раките, после се обърна, та проследи Суса Тинина. Суса Тинина стигна края на стълбата, развърза и пак върза обесената сврака, защото връвта се беше разхлабила. Като се пресягаше, сенарската ритла се подхлъзна, застана само на един крак, Суса Тинина отгоре изпищя: „Олеле, боже!“ — и се хвана за връвта.

„Стой, не мърдай!“ — извика Заяко. В един миг успя да се намери на улицата, влетя в двора, зад себе си чу тежки стъпки, но не се обърна да види кой тича на помощ, щото по кашлицата позна, че е Тико ковачът.

Двамата почти едновременно стигнаха до сенарската ритла, един я хвана от едната страна, другият я подпря от другата, ритлата в ръцете им трепереше, „Ох!“ — въздъхна Суса Тинина, прекръсти се със свободната ръка и седна горе да превърже отново свраката, щото ѝ се стори, че връвта отново се е разхлабила. Докато връзваше, докато се прекръстваше от време на време и въздъхваше: „Ох!“ — Заяко и Тико ковачът гледаха нагоре и я съветваха да бъде спокойна. Пък тя се беше вече доста успокоила и съвсем спокойно попита двамата мъже дали е по-добре, дето е вързала свраката за двата крака. Според нея и вятър да духа, не може да я отнесе, по-яко е така.

„Верно, че така е по-яко — викаше Заяко отдолу и придържаше с една ръка капата си, за да не падне, щото много беше извил главата си нагоре, — но иначе за един крак е по-страшно. Като е вързана за един крак, свраката по някак ;виси и е по-разперена, та ще плаши другите свраки.“ „И на мене така ми се чини“ — рече жената, а ковачът допълни: „Така е.“

Суса Тинина се пресегна, та върза свраката само за единия крак, свраката се разпери и заприлича повече на плашило, отколкото преди, докато беше вързана за двата крака. „Така е по-обесена — рече Суса Тинина — и ако ...“ Но не можа да довърши, щото от улицата се чу женски глас: „Обеснико, аз да ходя за маточина, а ти да подпираш сенарски ритли! То добре, че си забравих торбата, та се върнах, иначе нямаше и да видя това. Ще има да чакаш ти да ида аз за маточина! Ти ще вървиш за маточина, па аз ще изправя една сенарска ритла и ще се качвам по нея.“

Заяко хич и не се обърна да погледне към улицата. Без даже и да поглежда, той виждаше своята Велика. „Малей, малей!“ — почна да се тюхка ковачът и гледаше как фустите на Суса Тинина слизат плавно по сенарската ритла.

„Е, искаш да оставиме жената да се утрепе ли?“ — питаше Заяко по-късно жена си. „Да се утрепе!“ — фучеше тя, влизаше и излизаше през вратата, на края тикна в ръцете на мъжа си платнена торба и го прати да бере маточина, той пи сода бикарбонат и замина. Тико стоеше малко настрана и подпитваше: „Как така ще я оставим да се утрепе!“ — обаче Велика не го слушаше, ами изправи и тя сенарска ритла до стряхата на къщата, каза му да държи ритлата и се покачи по нея нагоре, понесла нанизан червен пипер.

До обяд ковачът държа ритлата и Велика украси цялата стряха на къщата с нанизан червен пипер. През цялото време не престана да подвиква силно:

„Глей да се не подхлъзне ритлата!“ Викаше силно, за да може Суса Тинина да я чуе, Суса Тинина я чуваше непрекъснато, на края не издържа, взе стара черга и бухалка и отиде да пере чергата на реката. Тъй силно бяхтеше чергата, че се чуваше в цялото селце. „А така!“ — викаше наум Велика и окачваше вървите с пипер под стряхата.

През това време Заяко вървеше през гората, хич и не поглеждаше къде има маточина, къде има подбел, ами оглеждаше буките дали ще зърне по тях прахан. Нямаше нужда да оглежда дълго, прахан имаше навсякъде, почна да я кърти и да пълни торбата. До обед напълни цялата торба, намери голямо парче, колкото телешка глава, откърти и него, взе го под мишница и излезе на приветлива поляна, заобиколена от буни и подрасти. Тури праханта под главата си вместо възглавница,

изтегна се по гръб и, загледан в небето, в пътуващите облаци или в летенето на птиците, се унесе и заспа.

Събуди се и преди още да отвори очи, усети, че някой го гледа. Първо отвори едното си око, откъм отвореното око нямаше никой. Затвори го, отвори другото око и видя преобърнатата, сякаш че я гледаше през теодолит, дъщерята на ковача, дете имаше две деца от двете женитби и едно трето без женитба. Беше яка и усмихната, с две големи торби едва ли не дълги колкото нея, изпъстрени с шарени крпки. „Па те не е страх в гората — рече циганката и седна до Заяко. — Аз докато набера мента и маточина, си умрех от страх да ме не срещне мечка. Гора нали е, не може без мечка.“

Тя се усмихваше.

Заяко също се поусмихна и се отмести, та тури главата си върху едната торба. Торбата беше мека и дъхава. После се пресегна, та хвана босата нога на циганката, кожата ѝ беше студена. И още по-нагоре се пресегна, и още по-нагоре беше студена, само че по-гладка.

„Без гащи е“ — рече си Заяко, докато я поваляше върху торбата. Сети се за миг за Суса Тинина, Суса Тинина беше с гащи, горе под стряхата при свраката. Но веднага забрави за Суса Тинина, почти задушен от миризмата на дива мента и маточина.

„Сега ще ти гори огънят“ — каза му по-късно циганката, докато си оправяше полата, и все така се усмихваше, само че малко разсеяно. „Огънят ли?“ — попита Заяко. „Огънят, огънят — рече му тя. — Нали знаеш, че който е хващал циганка, огънят му гори, а който не е хващал, огънят му само пуши и цялата пушилка му се навира в очите. Да видя сега дали ще ми купят билките, че както са се изпомачкали...“

Заяко искаше да ѝ каже, че ще и купят билките, но тя не го дочака да довърши, ами праметна двете торби като дисаги и влезе бързо в гората. Заяко се послуша, до слуха му достигна женски смях, човешки говор, някой почна да киха. Говорът, смехът и кихането идеха право към неговата поляна и на поляната излязоха жени от селцето, деца, подир децата пак идеха жени и сред жените се поклащаше и Петър Сусов, с голям чувал на гърба. Кихането идеше от Петър Сусов.

„Разгеле — рече Заяко, — да сме барем дружина!“ — и вдигна и той торбата с праханта, „И ти ли подбел бра!“ — попита го Петър Сусов. „Ми, подбел! — плю Заяко. — Прахан брах, нали имам ново огниво, ама праханта ми се свърши, та дойдох да набера малко букова

прахан. Тя и ореховата е добра, даже е по-добра, ама не се намира вече орех, измръзнаха още в петдесет и втора година, кога се повтори зимата.“ „Верно, че тогава беше много студено и дето имаше орехи покрай реката, все измръзнаха — каза Петър Сусов и кихна. — Бре ама съм се разкихал!“ „Да не си спал на сянка в гората и да си настинал?“ — попита го Заяко. „Не бе, не съм спал — каза Петър Сусов, — ами налетях на една непозната билка, уж като маточина изглежда, ама не излезе маточина тая жена, ами кой я знае каква билка е била, като я помирисах и почнах да кихам, та досега.“ Той пак кихна.

В къщи Заяко попита жена си: „Ти ли накачи всичкия пипер?“ — „Аз ами!“ — рече жена му. „Ами че що не ме дочака да ти помагам, ще вземеш да паднеш от ритлата да се пребиеш!“ „А-рече жена му, — мигар само ти можеш да държиш ритла? Мигар аз не мога да намеря кой да ми държи ритлата?“ Заяко се прокашля малко насила и си замълча, повече не попита ни за пипера, ни за ритлата.

Изнесе голям котел на двора, изсипа в котела праханта и се залови да накладе огън. Накърши дърва, тури край дървата три високи камъка, върху тях по-късно щеше да тури котела, взе щипка слама, огъна я надве и с огнивото подпали парче прахан. Разпали хубаво праханта, тури я в щипката слама, завъртя я над главата си, сламата пламна тутакси. Напъха я под дървата, пламъците обгърнаха бързо вършините, чу се прашене и докато Заяко се усети, огнени езици го близнаха. „Бре, като че барут съм му турил!“ — рече Заяко и постави котела на огъня. Върху праханта сипа говежда пикоч, после извади живи въглени и пепел, тури и тях също в котела, вдигна се пара, сместа вътре заклокочи.

Това беше сеч, или поне в селцето наричаха тази смес от живи въглени и пепел сеч. Заяко внимаваше праханта да не остане без вода, от време на време добиваше вода, пак хвърляше ту нажежена пепел, ту живи въглени, котелът пищеше, като че каляваха желязо в него. По някое време през прелеза мина Тико ковачът и дойде, та клекна и той край кипящия котел.

„Вие сте майстори на желязото и на стоманата — каза му Заяко, — а аз пък съм майстор на праханта. Тя също си има чалъм“. „О — рече Велика, която събираше изсъхналото пране от опънат през двора тел. — Моят мъж, кога свари прахан, всички идат да вземат от него.“

Беше й кеф, че Заяко умее да вари прахан.

Той наистина беше майстор в тая работа, вареше праханта в сеч, киснеше я не знам колко време, сушеше я не знам колко време и подир това я начукваше с голям чук, за да излезе пепелта от нея и да стане мека и пухкава. Той не казваше пухкава, ами власата. Праханта бухваше и според думите на Заяко, щом види искра, веднага пламва.

Но за да бухне праханта и да стане власата, му трябваха дни, сега котелът едва бе почнал да клокочи и само два пъти човекът му досипва вода. Още много вода щеше да досипва и още много сеч щеше да прави, защото варенето на прахан е сложен химически процес и когато този процес е протекъл нормално, праханта става магнетична за искрата, също като магнит привлича искрите от огнивото и кремъка. Спомняше си, че веднъж малко разсеяно вари прахан, излезе нефела, ни една искра не се залепи за нея.

Докато бърбеха с ковача край огъня, а котелът над огъня димеше и клокочеше, в двора дойде и Петър Сусов, за да види как се вари прахан. Той клекна до двамата мъже, покихваше и си държеше главата малко на една страна, за да не влиза пушилка в очите му, а и да не му дразни пушилката кихавицата. Велика прибора прането, но продължи да щъка из двора и да си намира работа — за втори път преместваше едно гребло от избата до сайванта, но изглежда, че и под сайванта не й хареса, защото го понесе към хамбара. Край оградата с плашилото от сврачи пера се наредиха двете циганки със ситните деца. Децата режеха бучиниш, а циганките си бяха пъхнали ръцете под престилките и гледаха огъня на Заяко.

Тримата мъже бяха налякали край огъня по следния ред: Заяко беше от южната страна, Петър Сусов беше от източната страна, а Тико ковача от северната, той седеше направо на земята, гърбом към своята къща и към циганките; Петър Сусов също седеше гърбом към своята къща, само Заяко бе клекнал тъй, че и своята къща, и къщите на съседите виждаше като на длан. „Бре, че пуши!“-рече по едно време Петър Сусов и мина, та се премести откъм западната страна на огъня. Подир малко пак рече:

„И тук пуши!“ — кихна и се премести отново на предишното си място, макар че и там му влизаше пушилка в очите. „Ела на моето място!“ — каза му Заяко и отстъпи, та Петър Сусов да седне от южната страна на огъня. Заяко доля вода в котела и седна от западната страна. Към него ни пушек идеше, ни искра. Пушекът и искрите от огъня се

извиваха и танцуваха пред лицата на ковача и Петър Сусов, но до него не стигаха.

„То това ветър го върти, затуй пуши“ — каза ковачът и се поотмести малко наляво, но пушекът ѝ там го намери. „Че няма вятър“ — каза Заяко и се огледа да види дали се поклащат листата на дърветата и дали някъде нещо трепка. Никъде нищо не трепкаше, бе настъпило пълно мъртвило; даже свраката, обесена на коша за кукуруз, стоеше неподвижно; тя обикновено се полюляваше и при най-лекия полъх на вятъра. „Я дайте да си смениме местата“ — каза Заяко и тримата мъже се разместиха около огъня. Пушилката пак тръгна към ковача и Петър Сусов, Петър Сусов се разкиха още повече, стана, отстъпи назад и така стоя прав до свечеряване.

На свечеряване ковачът и Петър Сусов си отидоха, циганките останаха до оградата, а Заяко почна да обикаля около огъня и да проверява наистина ли пушекът бяга от него. Ако застанеше от източната страна, пушекът бягаше на запад, ако застанеше от запад, пушекът възвиваше и бягаше на изток.

Излезе на страна, обаче пушилка и искри от огъня не вървяха подир вятъра, ами гледаха от коя страна стои или седи Заяко. „Бре!“ — рече си Заяко и почна да се почесва, щото, когато прост човек напряга мисълта си, за да реши някаква загадка, той обезателно подпомага своята мисъл, като се почесва. Но колкото и да се почесваше, Заяко не можа да разгадае защо пушекът и искрите бягат от него и отиват, да кажем, право у Тико ковача или у Петър Сусов.

Реши да не разпалва повече огъня, нека дотлее на двора, па утре ще го подкладе отново и ще я провери отново цялата тази работа. За пръв път, откакто е човек и помни, му се случваше пушекът да бяга от него. Стана, за да се прибере, и както се оглеждаше, зърна изведнъж зад плета лъскави цигански очи и циганска усмивка, здрачът размириса на дива мента и маточина. Човекът спря да се почесва, сетил се беше внезапно, че който е ловил циганка, огънят му ще гори и няма да му влиза пушилка в очите.

„Не може да бъде!“ — каза си Заяко и се върна назад, та с едно дърво разрови тлеещата жарава. Вдигнаха се искри, минаха вдясно от него, пукаха и вървяха вкупом, после направиха обход и когато се обърна, ги видя да летят ниско над тревата и една по една да изгасват. Пак разрови огъня, този път искрите тръгнаха вкупом откъм лявата му

страна, само една искра тръгна право към него, но като го доближи на една педя, се изплаши, направи няколко изплашени зигзага и изгасна в краката му.

„Ай да му се не види, истина било!“ — мислеше по-късно Заяко. По едно време през нощта му се дощя да излезе на двора, да палне малко огън и да провери отново цялата работа. Но не беше удобно посред нощ да пали огън, затова се отказа, реши да дремне още малко и на развиделяване да бъде вече на двора. „Глей ти как ще взема да стана суеверен!“ — рече си Заяко.

Не му беше, изглежда, писано да дремне още малко. Едва затвори очи, той почна да възстановява картината в гората между двете цигански торби с дива мента и маточина, пипна ногата на циганката, но по-нагоре не можа да отиде, защото го стресна писък. Веднага подир писъка се вдигна олелия, чу се как някой бие кюнец от печка върху камък, после захвърли кюнеца, тенекиената тръба се изтъркаля и млъкна. Жени и деца пискаха, мъжки гласове се мъчеха да успокоят пищящите. Велика на два пъти стигна до вратата само по риза, сецаше се да се върне и да наметне дреха върху ризата, на края откочи американското карирано палто, загърна се в него и изтича да догони Заяко.

А Заяко вече прескачаше плета, без да дири къде е прелезът. Къщата на ковача светеше отпреде му. По стъпалата бяха наредени хора, жена държеше газена лампа горе на стъпалата, в двора се луташе петролен фенер, носен от ковача. Ковачът беше гологлав, не бе успял да си тури, изглежда, капата. Иначе си беше облечен като през деня — с гаширизона, — щото вечер не го събличаше.

— Кво стана? — попита Заяко.

— Тенец! — обади се Камена от стълбите и повдигна газената лампа, за да освети по-добре двора. — Дойде да ни краде кюнците и изпоплаши децата.

— Бре! — рече Заяко.

Бе стигнал до ковача, ковачът освети с фенера един кюнец. „Те го те кюнецо — рече той на Заяко. — Кога скочих от леглото, кюнецо взе да се търкаля из стаята, та събуди децата, после вратата се отвори, кюнецо се изтърколи по стъпалата, после по двора почна да се търкаля, ама ние с момчетата тичаме подире му и викаме: «Стой! Стой! Задигна кюнецо тая жена! Варди оттам!» И тенецът, като ни чу,

че го гониме, остави кюнецо и се вейна през зида, та отнесе една керемида. Те къде е прескочил и е отнесъл керемидата!“

Ковачът заведе Заяко до оградата, освети мястото, там наистина една керемида беше паднала и се бе пръснала на парчета. „Значи, сам си вървеше кюнецо през двора?“ — попита Заяко. „Сам, сам — обадиха се Тиковите момчета, — като че некой го тързе вечерникът, духаше равномерно и все на една каля с крак през двора, само че невидим. Тенецът нали е невидим.“

„Невидим е“ — каза жената на Заяко. Тя вече бе успяла да премине прелеза и стоеше под черницата до кюнеца. Заяко и ковачът се върнаха пак под черницата. Заяко ритна кюнеца, той рече дрън, удари се в черницата, пак рече дрън и падна в тревата. Клюводръвците, стреснати от дрънченето, се размърдаха горе в дървото, записукаха, тръгнаха един по един или на малки групи пеша надолу по дървото, да видят какво има. Те не можеха да хвърчат в тъмното, затуй вървяха пеша, право надолу с главите, стигнаха до кюнеца, разгледаха го, обърнаха се нагоре и изчезнаха пеша в тъмнината. Не се стаиха, както правят нощем птиците, ами се настаниха по невидимите клони и почнаха да обсъждат нещо с писукане. Между писукането се чуваше и отчетливото подвикване на някакво пиле: „Цин! Цин! Цин!“ „Те, това е той — рече Велика, заслушана към подвикването на пилето. — Тоя клюводръвец не вика като другите клюводръвци.“

„Даже и тенец да е — рече Заяко, — за какво ще му е кюнец на него? Ни му кюмбе требе, ни нищо.“

Петър Сусов, и той дойде с петролен фенер, покыха под черницата, но не можа нищо определено да каже. Чувал бил, че тенецът обича да дои кози, но да търкаля кюнци — за първи път го чува.

Криво-ляво Заяко и Петър Сусов успокоиха съседите си, казаха им, като си налягат, да оставят газената лампа и фенера да светят. Тенецът ще види, че в къщата свети, и няма да посмее да влезе.

Сутринта рано Заяко накладе отново огън, огънят пламна тутакси, пушилката побягна от човека, а така също и искрите. Беше още тъмно, но небето на изток побеляваше. Последни петли възвестяваха настъпването на утрото. Заяко винаги свързваше своето събуждане и началото на всеки свой ден с кукуригането на петли. Но откакто се заселиха новите му съседи и направиха наковалнята, заедно

с кукуригането на петлите се обаждаше и наковалнята. Дните се заредиха с ек на наковалня и кукуригане на петли. Сечта в котела вече възвираше, когато у съседите звънна наковалнята, духалото задиша, Тиковите синове заизвиваха чуковете. Желязото не чакаше, трябваше да се нажежава, трябваше да добива нови форми и ново закаляване. Нямаше и помен от тенеца в това разсъмване, селцето се събуждаше и макар и сънено, примигваше весело на слънцето. „Всичко това са бабини деветини — рече Заяко на ковача. — Кюнецът е паднал сам, търкулнал се е по стълбите, от инерцията е повървял още малко по двора и е стигнал до черницата. Ако искаш, аз ще отида да го търкулна и ще видиш, че ще стигне до черницата.“

Той взе кюнеца, търкулна го отгоре по стълбите, тенекиената тръба заподскача с дрънчене и се блъсна в дънера на черницата. Клюводръвците изпищяха, вдигнаха се на облак от дървото, засвистяха с крила и като по команда се набутаха в дупките на дървото. Само една птица остана горе на върха на дървото, почукваше от време на време с човка по клона, сякаш предаваше по морзова азбука: „Чук! Чук-чук!...“

В това време дойде жената на опекунина Истрати да покани Заяко и жена му на обяд, щото едно шиле си пребило крак и Истрати го заклал. Заяко каза, че ще остави праханта да къкре на огъня и ще дойдат с Велика да изядат шилето. На обяда беше и другият опекунин Зарко Маринков с жена си и ветроупорната австрийска запалка. Тя обаче не палеше, щото взел бензина от одного с моторетка, па тая жена бензин да излезе смес и да му затлачи запалката.

Надвечер жената на Заяко отскочи до дома, мъжете останаха при Истрати да си допиват. Огънят под котела беше почти изгаснал. Велика го съживи и кога се изправи, видя в бъзака у съседите, че се мярна забрадка и сред бъзака се понесоха искри, като че бяха искри от огнивото на Заяко. „Господ ще го убие!“ — рече си жената и отиде по-близо до оградата, за да види по-добре. Бъзакът се разклащаше, ама забрадката се скри, та колкото и да се взираше, Велика не видя нищо. Тя обаче забеляза, че по стената на къщата се бяха наредили гущерите, този път всички надолу с главите, висяха там като залепени и гледаха в бъзака. Велика се прекръсти, гущерите се отлепиха като по команда и паднаха в бурените. В същия миг от бурените се показва пак забрадката и под забрадката лицето на младата циганка. Цяло кошле искри се

пръснаха около нея, а клюводръвецът, дето почукваше през целия ден на скритите клюводръвци, както си чукаше спокойно:

„Чук! Чук-чук!“ — изведнъж рече: „Кррр!“

Всичките клюводръвци излетяха от дупките на дървото и закръжиха край черницата. „Господ да го убие мъжа ми, тия искри са от неговото огниво!“ — рече Велика, връцна се назад, та право у опекунина Истрати. Щом влезе, видя, че вътре седи Заяко, разправя нещо на мъжете и колкото разправяше с уста, два пъти повече разправяше с ръце. Всички около него се смееха. „Па е хубав бе, господ да го убие!“ — помисли си Велика и се прибра спокойно в къщи. Тя си го харесваше, макар че никога не му го бе казвала, щото а му каже, а той веднага ще се разглези и ще почне да се заглежда в чужди жени. Па така, като не му го казва, той ще си мисли, че не е хубав, ще ходи да гони на Трифон зайците, ще бере прахан, ще събира барешник, огниво ще прави два дни при ковача, ще набива бобовици, ще трепа бесни кучета или ще ходи да клечи при варниците, за да види как камъкът става на вар. „По-добре да клечи при варниците — мислеше си жената, — отколкото да клекне при некая като Суса Тинина, дето само гледа да се зададе мъж по улицата и веднага сколуфите ѝ щръкват над оградата.“

А Заяко през това време разправяше на мъжете как гледал през теодолита на земемерите и как жените все били с краката нагоре, обаче фустите им не падат. Истрати бе събрал много мъже около шилето, тук беше и другият опекунин Зарко Маринков, и Паунецо беше с гайдата, и Васо Сърбино, и Петър Сусов, който ни пиеше, ни пушеше, нито пък псуваше на майка, обаче обичаше да яде; ядеше, слушаше, усмихваше се и покихваше. Много мъже бяха, много истории си разказаха, Васо Сърбино разказа как бил станал главен готвач на сръбския крал Милан и как пекли на шиш триста вола, после за черногорката разказа, а Паунецо разказа как германците разрязвали гайдите му, дано намерят в тях някакъв механизъм, тримата опекуни споменаха за Перуниката и Истрати разказа как точно го е прегазила колата, когато кравите пощръклели, а Зарко Маринков припомни за котката, дето го прескочила щото точно тогава решила да пренася котетата си в плевнята. Подир това свириха — Паунецо с гайдата, Заяко с окарината. „Къде ли свири сега Перуниката?“ — попита Заяко и седна да разкаже как са зидали сушилнята за сини сливи на манастира и как зидарията

паднала, щото игуменът не заклал овен, както се пазарили, ами една метилява овца, та те и затуй така през куп за грош направили и зидарията.

Залез слънце беше, когато мъжете излязоха навън да се проветрят. Главите на всички димяха от виното, само на Петър Сусов главата не вдигаше никаква пара. „Клюводръвците, клюводръвците! — извика Заяко и посочи с ръка към небето. — Гледайте ги какво правят!“

Слънцето беше залязло, птиците се бяха вдигнали високо в небето, изглеждаха огнени и нереални, защото високо горе още гreeха лъчи и ги осветяваха с последната бакърена светлина на деня. Цветният облак се свиваше и разпускаше, изтегляше се като черта, после чертата огъваше двата си края, за да се съединят, и образуваше огнен кръг. Едва станал кръгът, няколко птици се откъсваха от него. Кръгът се превръщаше на буква, на число, на препинателен знак, добиваше внезапно формата на сърп или се вклиняваше в бледнеещото небе, напомнящ веригата на жерави. Всичко това птиците вършеха безшумно, високо в небето, видими за всички. И Тико ковачът гледаше към небето с цялото си семейство и подвикваше: „Малей! Малей!“ — и Велика гледаше нагоре, без да забележи, че две свраки стояха на оградата и се ослушваха да доловят дали няма да произнесе нещо на глас. А тя много работи произнесе на глас, предимно възклицателни. И Суса Тинина гледаше нагоре, обърнала към небето черните си сколуфи. И всички птици стояха спешени върху земята или по дърветата, нито една птица не се виждаше да прехвъркне над селцето. А клюводръвците, сякаш усетили, че цялото селце ги наблюдава, все повече и повече ускоряваха своята пъстра игра и все повече и по-причудливи ставаха фигурите, които рисуваха.

Азбука ли беше това, тайнствени знаци ли или птича игра? Може би посредством тази игра в залеза на слънцето те съобщаваха някому нещо, известно само на тях? ... Различни бяха тълкованията, всеки сам за себе си се мъчеше да отгатне какво чертаят и рисуват птиците в небето. „Като че гайда надуват!“ — рече Паунецо. Жените смятаха, че това е работа на тенеца, дето през нощта се опита да отнесе кюнеца. Суса Тинина гледаше и се прекръстваше от време на време, молеше се дано не връхлетят върху коша за кукуруз. На Заяко те напомняха писмото му до брата на неговата жена, пратено в Детройт,

Съединените американски щати. Досуц същото беше и неговото писмо, със завъртулки, с черти, с букви, само дето препинателните му знаци бяха малко повече, но той се надяваше, че докато се стъмни, клюводръвците ще успеят да нарисуват още препинателни знаци; той до такава степен се увлече, че дори взе да групира отделните фигури в думи и можеше да се закълне, че след като нарисоваха сърп, приличен на питанка, клюводръвците написаха после върху небето две песо, точно както и Заяко беше написал с ръкописни букви две песо в писмото. После клюводръвците се завъртяха и изписаха горе думата чучулига. „Това ще да е от първото писмо — каза си Заяко, — нали писах на Славейко за бясното куче, че е намерило някъде и е изяло бясна чучулига, затова е побесняло.“

„Добре де, — сети се той по-късно, спъвайки се в здрача на улицата, — това за чучулигата е още от първото писмо, откъде ще знае клюводръвецът за писмото от онова време?“

Той вървеше подир групата, цялата група се спъваше по улицата и приближаваше вече към къщата на Зарко Маринков. Зарко Маринков ги водеше да му опитат виното и всички кандисаха да го опитат, само Петър Сусов се опъваше, та Заяко сума време го дърпа за ръкава и го увещаваше да дойде с тях. „Ей, аз ни пия, ни пуша, ни таквоз — оправдаваше се Петър Сусов. — И тебе да легам рано, щото ще ставам рано сабаале.“ „Де, ела с нас де, нищо, че ни пиеш, ни пушиш, нито таквоз!“ — увещаваше го Заяко, ама оня клатеше глава отрицателно, покивваше и най-последно се отскубна. В следния миг ни Петър Сусов се виждаше по улицата, ни нищо, само се чуваха стъпките му в тъмното.

И клюводръвците не се виждаха горе, един бог знаеше вече горе ли са, върнали ли са се на черницата, или са отлетели по широкия свят. Горе само звезди мигаха, но и те скоро бяха заличени от силно осветената къща на Зарко Маринков. Той навсякъде беше опънал жици и по всичките жици висяха електрически крушки. Заяко преброи по двора, пред мазето и на балкона колко крушки има и ги изкара, че са четири; ония вътре по стаите бяха даже повече и от четири, но Заяко тях не брои, само каза на опекунина: „Електрифицирал си се до зъби!“ „Па оно за какво работиме!“ — рече му Зарко Маринков и отиде да донесе вино.

Паунецо седна да надува гайдата, ама докато вкара в нея един кубик въздух, мина половин час; после пък един час мина в приказки и в пиене, та през туй време гайдата си изпусна въздуха. Паунецо пак я надува половин час, посвири и като се одрямаха всички, решиха, че е време да си ходят. На светлото вървяха вкупом, но като стигнаха тъмните улици, се изгубиха един по един. Кой тръгна на една страна, кой на друга, някак наслуки вървяха, защото, освен че беше тъмно, бяха си и пийнали. До едно време Заяко усещаше, че има човек до себе си, май опекунинът Истрати беше, после опипа с ръце, нямаше ни Истрати, ни дявол.

„Истрати!“ — подвикна той.

Вместо Истрати чу как в тъмното клюводръвец му отвърна: „Кррр!“

„Кррр!“ — рече от своя страна Заяко и се послуша, обаче клюводръвецът не му отговори повече. „Откъде ще знаят те думата чучулига?“ — сети се отново той за писмото, пратено на времето до Аржентина, Кордова-Кантера Сампахо. Веднага след това се сети за Петър Сусов и дори го повика в тъмното, обаче и Петър Сусов не се обади. Премисли, мисълта му се върна назад и се сети, че Петър Сусов си отиде отдавна; не че кой знае каква работа има рано сабаале, ами го е страх от Суса Тинина, щото Суса Тинина може да го окачи на връвчица и да го обеси на коша за кукуруз, както обеси свраката.

Заяко постоя, поохлади се и се запъти по улицата. Вървеше наслуки, но предполагаше, че улицата ще го изведе точно пред неговата вратница. На няколко пъти улицата извиваше. Заяко се блъскаше в зидовете, намираше отново верния път и продължаваше в тъмнината. Не излезе пред своята вратница, ами се намери зад къщата на Тико ковача. „А! — рече си. — Сега ще хвана тенеца! Да го видя аз за това ли съм го учил да свири на окарина и съм му опекунин, а той да краде нощем кюнци!“ ... Беше убеден, че тенецът се крие на тавана, потърси стълба и се качи, без нито веднъж да се подхлъзне по покрива. Извади три керемиди, откри се тъмна дупка, Заяко влезе смело в дупката.

Стари кошлета и кошници имаше оставени по тавана, препъна се няколко пъти в тях, на края седна в едно кошле върху нещо меко — изглежда, че беше стар полог на квачка — извади окарината от джоба си. „Ако е тука Перуниката — помисли Заяко, — щом ми чуе

окарината, не може и той да не се обади със своята окарина. Иначе за какво съм му опекунин и за какво му турих окарината в ковчега? Нали да си я има за из пътя!“

Наду окарината, пръстите заиграха по нея. Надуваше и се заслушваше кога ще се обади малката окарина.

Вместо малката окарина в къщата долу се чу олелия.

„Ако не друго, барем циганите да поизплаша“ — рече си Заяко и пак засвири с окарината. Долу обаче настъпи такава суматоха, че Заяко се принуди да млъкне. Суматоката не трая дълго, къщата стихна внезапно, сякаш опустя. „Бре!“ — рече Заяко и потупа с крак, да види дали ще се обади някой. Никой не се обади. „Тико. Тико бе!“ — извика човекът, но пак никой не се обади.

„Избягали са“ — реши Заяко, тръгна опипом да търси дупката на покрива, не можа да я намери, затова се спусна през дупката на тавана всред стаята на ковача. В стаята нямаше никого, само лампата светеше. Отворената врата го примами към себе си и човекът излезе навън.

В двора под черницата още стоеше кюнецът от предната нощ. Заяко отиде, та го ритна, после мина под навеса, дето беше духалото и наковалнята, поработи на духалото, намери чук, замахна и удари с все сили наковалнята. Разнесе се оглушителен ек и чукът веднага изхвъркна от ръцете му. „Къде отхвъркна тоя чук?“ — помисли Заяко и се завъртя около себе си да види къде е паднал чукът.

И като се завъртя, изведнъж застина в неудобна, изкривена поза. Косите му настръхнаха.

Човекът изтрезня в един миг и в същия миг светът стана реален за него, притисна го (за малко да го смачка) с цялата си реалност. Той видя отсреща как на стрехата на коша за кукуруз увисна обесен Петър Сусов. Държеше в едната си ръка запален фенер, фенерът се полюляваше. Обесеният висеше надолу и също се полюляваше. До него имаше изправена сенарска ритла, а от другата страна на ритлата висеше и се полюляваше обесената от Суса Тинина сврака. Заяко искаше да извика, не можеше, искаше да се прекръсти, не можеше, ръцете му бяха схванати, па и самият той бе схванат целият. Петър Сусов продължаваше да се люлее и както се люлееше, се отмести, та стъпи на сенарската ритла. Заслиза надолу с фенера, крепеше нещо като кошница, но фенерът осветяваше само колената му, та не можа да разбере какво точно носи. „Ако това е работа на жена му, да го е

бесила там, той сега ще я убие“ — заработи мисълта на Заяко и с мисълта се раздвижи и тялото му.

Той изтича бързо през двора, излезе на улицата, влезе на пръсти в съседния двор и се запромъква към осветения прозорец. През една цепнатина зърна вътре да седи Петър Сусов и с ръчна троначка да рони царевица. „Ми че той е ходил да сваля кукуруз от коша — каза си Заяко, — а на мене ми се видя, като че се е обесил горе на стряхата!“ Тъкмо си рече това, и видя женска ръка да се пресяга към кошницата. Ръката беше гола до мишницата, а под мишницата тъмнееше гъста коса. Подир нея се показва лицето на Суса Тинина, сколуфите ѝ бяха уголемени, големите ѝ гърди бяха излезли извън пазвата на ризата и потрепваха при всяко нейно движение. Заяко преглътна, а Суса Тинина порови в кошницата и извади от нея обесената на коша за кукуруз сврака. Откъсна едното крило и го подаде на Петър Сусов. Петър Сусов го взе, захапа го, както си е с перушината, и започна да дъвче. Суса Тинина откъсна другото крило и тя почна да го дъвче заедно с перушината. „Тази е по-крехка“ — каза Суса Тинина, а Петър Сусов поклати глава одобрително, сдъвка крилото и продължи да рони царевица с ръчната троначка. Жената хвана мъртвата сврака за краката, разчекна я, на Заяко почна да му прилошава. Нещо изсъска, човекът погледна нагоре към тавана и видя как се държеше с нокти за гредата една котка. Тя висеше като муха, гледаше свраката и съскаше. Суса Тинина я замери с един сврачи крак, котката се отлепи от гредата и прелетя диагонално през стаята, но Заяко не можа да види къде падна, защото пердето му пречеше.

Прекръсти се и рече: „Боже!“ В тоя миг Петър Сусов се вторачи в прозореца, имаше нещо кучешко в погледа му.

Заяко се изплаши и се отмести.

Обърна се назад, излезе тихо на улицата и тихо си влезе в двора. Котелът с праханта тъмнееше като мравуняк в средата на двора. Заяко го пипна с ръка отвън — беше още топъл. Прозя се, опита по звездите да разбере кое време е, но не можа да разбере. „Къде ли са отишли циганите, завалиите“ — сети се за съседите си и съжали, че се е качвал на тавана и е свирил с окарината.

Бутна вратата да влезе, но тя се отвори само наполовина. Бутна още по-силно, някой рече: „А!“ — и се изправи в тъмното. Тогава вратата се отвори цялата и в полумрака на намаления фитил на

газената лампа той видя, че цялата му къща е пълна с народ. „Ти ли си?“ — попита го жена му от леглото и седна, увита в своето американско палто на карета. Извън леглото по целия пръстен под бяха налягали хора, завити с черджета и дрехи. Мярнаха му се глави, уши, боси стъпала, носове, неподстриган врат лъщеше близко до вратата, а пред сами него седеше бос и гологлав в рязания американски гащиризон Тико. Той стискаше под мишница своето майсторско свидетелство, подпечатано с печата на Врачанската занаятчийска камара.

„Тенецът дойде — рече Тико, ама съвсем тихо, за да не събуди спящите. — Всичко живо избяга от къщата и къде да идеме, къде да идеме, айде, викаме, да идеме у комшиите, нали затова са комшии.“

Заяко усети, че виното, изпито през деня, отново почва да се възвръща в главата му, постоя подпрян на рамката на вратата, посъвзе се и като внимаваше да не настъпи някого, взе да се провира към леглото, дето го чакаше седналата Велика. Народът спеше увит с каквото дал бог и подсвиркваше тихо с носове. Заяко се обтегна в леглото, без да се съблича. Велика и тя легна до него, като го наметна с половината палто, пратено от брат й. Заяко тури двете ръце под главата си, загледа се в тавана и се замисли.

Виното постепенно излизаше през кожата му, тялото се успокояваше, сърцето забави ударите си — подготвяше човека за сън. Всички наоколо спяха, човек до човек, задръстили цялата стая. Ето вече и Заяко ще заспи, таванът почва да се смалпява над него, остана бяло петно, колкото една капа, но преди да изчезне, петното отведнъж се разшири. Заяко наостри уши, обърна се на едната страна, после на другата страна, после се поизправи, подпрян на двата си лакътя.

В първия миг му се стори, че подсвиркваха спящите с носовете си, но като се ослуша повече, долови, че подсвиркването идваше откъм покрива на къщата. То се засили, а и по покрива се чува стъпки, сякаш горе ходеше човек. Човекът се подхлъзна на едно място, пролази по билото и седна на самото било. Сега свирката му беше по-ясна и по-силна. Заяко я чуваше много отчетливо.

Не можа да издържи подпрян на лакти, затуй седна в леглото. Съвсем ясно откъм покрива на къщата му се чуваше окарина, нейният глас му беше познат, пъргав глас на съвсем малка глинена окарина. Човекът, дето седеше върху покрива, свиреше, поспираше се да се

ослуша и пак почваше. Имаше нещо подканящо в неговата свирка. Заяко изстина целият, той позна още в самото начало окарината на Перуниката, но не посмя в самото начало да си признае. Малко е да се каже, че го обхвана ужас. Оттук насетне движенията му станаха механически, някой друг движеше ръцете и направляваше действията му и Заяко се подчиняваше непрекословно на този някой си.

Порови с ръце из джобовете, напипа окарината и задуха в нея, за да поддържа акомпанимента или — както сам казваше на времето — да държи комбата. Свиренето му бе по-скоро духане или въздишка, едва-едва се долавяше звук: „Фю-фю! Фю-фю!“ Окарината горе от покрива изглежда, че го чу, засвири още по-весело и пъргаво. Заяко се слушваше, гледаше да не изостава от нея, догонваше я и усещаше как все повече и повече всичко в него се вдървява — крака, ръце, тяло, пръсти. По едно време пръстите му тъй се вдървиха, че той можеше да изважда от окарината вече само една-единствена нота, после и нея престана да вади, ръцете изпуснаха глинена окарина, тя се търкули и се разби с трясък на пода.

Половината от спящите наскачаха, скочи и Велика, повдигна фитила на лампата, през това време наставаха и другите цигани. „Какво има, какво има?“ — взеха да се питат един друг. Велика също питаше, но като видя мъжа си как седи в леглото, престана да пита. Заяко бе блед като вар, трепереше и гледаше към тавана. Кога и другите погледнаха към тавана, останаха озадачени, щото върху тавана нямаше нищо. Но като се смълчаха и се слушаха, те чуха, че някой върви по покрива, две или три керемиди се строшиха под нозете му. Оня горе престана да ходи, седна в средата на покрива, чу се шум, сякаш дреха се отриваше в тухла. Изглежда, че оня се облегна на комина. И веднага подир това всички в стаята чуха как горе върху покрива засвири окарина. „Боже! — рече Велика. — Това е тенецът!“

И се прекръсти.

Всички цигани се прекръстиха, кой с лявата, кой с дясната ръка, а едно от децата гледаше възрастните и се прекръсти с двете ръце. Още не бяха свършили да се кръстят, когато чуха, че навън отекна наковалнята: „Тинн!“ — и един чук забарабани ситно по нея. Метален ек се посипа наоколо, клюводръвците, изглежда, се събудиха, защото един по един почнаха да почукват по черницата и на края сипнаха ситен картеч от дървото: „Кррр!“ Чухалче или човек подвикна откъм

реката: „Чуух!“ Сред картеча на клюводръвците, сред ектенето на наковалнята се носеше и мелодията на окарината, игрива и пълна с живот.

Заяко гледаше като втрещен пред себе си, вдигна ръка — изглежда, искаше да каже нещо или да извика — но ни можа да каже, ни пък да извика, а само изхълца. В същия миг долната му устна се разцепи на две по средата и заприлича досущ на заешка устна.

Оттогава му остана и прякорът — Заяко.

ДОМАШНА ТЕТРАДКА

ЗА ЛЪВОВЕТЕ

Бедната ни земя раждаше само леща и на баща ми му омръзна да сее цял живот леща, да я скубе и да я изсипва после в хамбара, дето проклетата гъгрица цяло лято си точеше зъбите и чакаше да дойде лещата, за да се нахвърля отгоре ѝ и да изяде сърцето. Гъгрицата, милостиви читателю, не е като слона да яде най-напред мандрагора и чак след туй да се възбуди. Тя без всякаква мандрагора си е възбудена и по най-възбуден начин си остри зъбите в свирепо очакване да се появи лещата в хамбара. Баща ми прокле лещата и гъгрицата и каза, че ще почне да сее само лъвове. Той докара лъвове, изора нивата и почна да я засява. Хората от съседните ниви гледат и не вярват на очите си. Те всички сееха леща и само в нашата нива се мятаха лъвове и лягаха в браздите. Баща ми взе грапа, изравни посятото, за да не дойдат птиците и да почнат да кълват лъвовете. Съседите влязоха в нашата нива и казаха на баща ми, че лъвовете ще измрат. За по-голяма убедителност те отидоха да подръпнат опашката на един лъв, щото стърчеше над ораното. Теглиха я, теглиха я и по едно време лъвът като замахна с опашка, та ония се разхвърчаха из въздуха и много време хвърчаха, преди да тупнат на земята. Никой повече не посмя да стъпи в нашата нива. През пролетта ние отидохме да видим как са лъвовете. Те бяха поникнали и цялата нива изглеждаше като лъвска кожа. Нивите на съседите бледи, тук-там стърчат мустаците на лещата, а нашата блести и хвърля лъвски сияния. Като дойде лятото, отидохме да жънеме лъвовете, но какво беше учудването ни, като вместо с лъвове нивата беше пълна със зайци.

Майка ми проклина, скубе зайците, а баща ми, ги връзва мрачно на снопове и ги товари в колата. Съседите скубят леща и ще изгинат от смях, като гледат нашите зайци. Есента баща ми умря и тогава аз продължих да сея лъвове в нивата и да жъна зайци от нея. Съседите известно време се смяха, че сея лъвове, а жъна зайци, но после престанаха да се смеят и взеха да ме гледат накриво. Откъде-накъде, викаха те, ние ще сеем леща, а той ще сее лъвове! Той да не би да е по-

горе от нас! За да угодя на съседите, се отказах от лъвовете и почнах и аз да сея леща. Тогава те почнаха да се смеят и да говорят зад гърба ми, че не става човек от мене. Баща му, викаха те, сееше лъвове, а тоя седнал да сее леща. Тогава разбрах, че не трябва да слушам съседите. Сей лъвове, милостиви читателю, та макар и да жънеш зайци! Може би един ден съдбата ще те възнагради и сред мършавите зайци в твоята нива ще те срещне спокойно лъвът. Бог да те благослови!

ЗА ЕЗИЧНИКА

Това се е случило или в Китай, или в някоя друга страна. Езичникът си живеел в къщата без всякакъв бог, нито икона имало на бога в тая къща, ни нищо. Християните, дето били наоколо, като разбрали това, взели иконата на бога и отишли да правят демонстрации пред къщата на езичника. Те размахвали бога пред очите му, замеряли прозорците с камъни, скандирали и четели цитати от книгите на бога. Езичникът не може да излезе от къщата си, нито може да си гледа работата, нито децата му могат да спят, нито пък жените могат да си покажат носа навън. А християните (или будистите, ако това е било в Китай) все повече се озверяват срещу езичника и на края почнали да си свалят гащите и да показват под прозорците всичките си голоти. Езичникът гледал, гледал и като видял, че няма спасение и че ония ще си показват голотиите до безкрайност, намерил една икона с бога и я окачил на прозореца си. Християните, или будистите, веднага вдигнали гащите си, прибрали си голотиите и изчезнали като дим, милостиви читателю, защото те се изплашили, че от прозореца ще ги види техният бог заедно с всичките им голоти. А езичникът си заживял спокойно и когато отивал в оризищата да работи, забивал на един прът иконата на бога и нито един християнин не хвърлял камък в оризището му. Бог да го закриля!

ЗА АЛИГАТОРА

Историята с алигатора започва с един чадър. Някакъв човек имал голям черен чадър и щом идвал дъжд, човекът излизал навън да разхожда чадъра си под дъжда. Чадърът много обичал дъждовното време, целият изпънат, с лъскави хълбоци и където и да погледнел наоколо, погледът му срещал само чадъри. Това било през дъждовното време. През дъждовното време човекът се привързал много силно към чадъра си, а и чадърът също така се привързал към човека. Добре, ама дъждовното време минало, настъпила суша и човекът почнал да се прави на разсеян, да забравя чадъра си. Чадърът стоял в един ъгъл, линеел все повече и повече и заприличал на бастун. А човекът хич и не го поглеждал и съвсем забравил за тяхната стара привързаност. Един ден, като настъпило пак дъждовното време, човекът се сетил за чадъра си и го потърсил, но в ъгъла нямало нищо. Той излязъл навън, навън се изливал страшен порой, улицата била пълна с вода. Щом стъпил във водата и усетил, че нещо го захапало за крака. Огледал се човекът и видял един алигатор; по-скоро било животно на половината чадър, на половината алигатор. На чадъра като му омръзнало да стои в ъгъла, един ден се измъкнал сам, потърсил вода, намерил я и останал да живее във водата. Докато живял във водата, от омраза към човека чадърът лека-полека почнал да става алигатор и се върнал да отхапе крака на човека. И му отхапал крака. А човекът тръгнал със своята куцота по света и навсякъде разправял как се бил привързал към чадъра си през дъждовното време, как били големи приятели, как после се правел на разсеян, кога настъпила сушата, как чадърът изчезнал, превърнал се в алигатор и му отхапал крака. Който забрави приятеля си по време на суша, бог да му е на помощ!

ЗА КЪЩАТА

Благословена да бъде къщата на човека! Сума нещо е изпонаписано за къщата и толкова много мисъл е струпана за нея, че се извисява като египетска пирамида до небето. Ако турим още една мисъл върху тая пирамида, нито вие ще я видите отдолу, милостиви читателю, нито пък мисълта, покачена толкова високо, ще може да види милостивия читател ... Къщата на човека живее също тъй, както живее и самият човек, но ако човекът диша през носа си, къщата диша през комина. И точно в тоя комин живее саждата, дето човек се трепе през целия си живот да я изхрани, а ако не му стигне целият живот, оставя тая грижа на децата и на внуците си. И децата, и внуците продължават да хранят саждата, защото всичко, което се внася в една къща, излиза през комина ѝ, а в комина клечи саждата и се угоява. Умни глави вземат тая сажда, правят мастило от нея и с мастилото сядат да описват живота на къщите и на хората, на природата и на животните. Саждата крачи през белите листа и разказва, разказва, защото тя единствена знае всичко за къщата. Ако милостивият читател пита каква е неговата къща, нека погледне в комина си; ако милостивият читател пита какво е неговият живот, нека погледне саждата!

ЗА ГЪСКИТЕ

През лятото наблюдавах как гъските отиваха на паша. Водеше ги тромав гъсок, доста свиреп и тъй люто съскаше, че кучетата си подвиваха опашките и гледаха да са по-далече от него. Гъските вървяха подире му и си бърбеха някакви свои, чисто гъши работи. Те никъде не се отбиваха по пътя си, а вървяха право през градините, през люцерните, през стърнищата и спираха при снопите, сдънати на кръстци. Тогава гъсокът си пооправяше перата, засилваше се и скачаше върху първия кръстец. Гъските веднага го заобикаляха и почваха да му подвикват нещо, като че го ласкаеха и хвалеха. Гъсокът по най-свиреп начин развързваше с човката си първия сноп и го събаряше долу при своето стадо. Стадото веднага се нахвърляше върху житото, като не спираше да ласкае и хвали гъсока, а гъсокът още по-свирепо продължаваше да развързва снопите и да ги събаря при стадото. Тая работа продължаваше, докато всички натъпчеха гушите си. Тогава водачът повеждаше стадото към реката и птиците с весели възгласи се втурваха да плуват. Вода и пера се смесваха и искряха на слънцето. После гъсокът извеждаше стадото на брега, гъските отърсваха водата от себе си, хвъркваха към селото и заливаха всичко със своята гъша миризма. Винаги, когато гледах как гъските съсипват снопите, как плуват весело или как хвърчат из въздуха, съм се питал: защо ние всички мислим, че гъската е глупава? Защото умее да овършее снопите като човек или защото плува като риба, или защото умее да хвърчи като птица? Или защото е гъска?

ЗА ВИТЕЛА

Обичам сутрин рано край кладенеца да застана и витела с ръка да завъртя. Цигук-цигук, цигука витела, — цигук-цигук, въжето се извива, цигук-цигук, въжето се издига и плиска весело вода по дървеното геранило. Върти се, вителю, върти!

Живота цял живот, цигук-цигук, извиваме на витела!

Върти се, вителю,

цигук-цигук!

Живот, навивай се,

цигук-цигук!

Издигай се, ведро,

цигук-цигук,

и плискай весело вода

по дървеното геранило!

Върти се, вителю, върти!

Цигук-цигук! Цигук-цигук

ЗА БЛИЗНАЦИТЕ

В старите римски бележки от едно пътуване до Италия съм записал, следното: Ако Ромул бозае от Вълчицата, то Рем ходи гладен; ако Ромул стачкува, то Рем става стачкоизменник; ако Ромул се вози в автомобил, Рем е неговият шофьор; Ромул попарва спагетите, за да бъдат изядени от Рем, и ако Рем е лакеят, то Ромул е неговият господар. Отдавна е секнало млякото на Вълчицата и ако Ромул иска да живее, то той трябва да смуче от Рем, а ако Рем иска да не загине, трябва да му върне със същото. Ако Ромул помисли нещо лошо за папата, Рем ще бъде човекът, който ще изтича да каже на папата. Но ако Рем си вземе хубава жена, Ромул ще бъде първият, който ще му свие жената. Тъй си живее Италия още от езически времена! Не завиждайте на Италия!

Източник: <http://bezmonitor.com>

Издание:

Йордан Радичков. Педя земя. Разкази

Редактор Цветан Николов

Технически редактор Таня Янчева

Коректор Красимира Костова

Дадена за набор на 13. IX. 1979 г.

Формат 32/84/108 Тираж 30 650 екземпляра

Печатни коли 16 Издателски коли 13,44

Подписана за печат на 16. I. 1980 г. Излязла от печат на 28. I.
1980 г. Цена с подвързия — 1,93 лв. Цена с подвързия — 1,35 лв.

ДП „9 септември“ — София Поръчка 1302

Профиздат 1980

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.